

Kamu'da SosyalPolitika

Yıl: 12 | Sayı: 39 | Aralık 2019 | ISBN: 1306-8334

EKONOMİK KRİZ Mİ YOKSA KRİZ EKONOMİSİ Mİ?

Kamu'da Sosyal Politika

Memur-Sen'in
Bilimsel, Akademik ve Sosyal Hayata Katkısıdır.

Memur-Sen Adına Sahibi

Ali YALÇIN

Genel Yayın Yönetmeni ve

Yazı İşleri Sorumlusu

Mehmet Emin ESEN

Yayın Kurulu

Semih DURMUŞ

Levent USLU

Hüseyin ÖZTÜRK

Hacı Bayram TONBUL

Mehmet BAYRAKTUTAR

Soner Can TUFANOĞLU

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mete GÜNDOĞAN

Prof. Dr. Erdinç YAZICI

Halit ORTAKÖY

Hüseyin Rahmi AKYÜZ

Osman TİMURTAŞ

Tüm Soru ve Yazışmalarınız İçin;

B. Fatih ÇALIŞKAN

fatihcaliskan@memursen.org.tr

Yayın İdare Merkezi

Memur-Sen

Zübeyde Hanım Mah.

Sebze Bahçeleri Cad. No:86, 06400

Altındağ/Ankara

Tel: (0312) 230 09 72-73

Faks: (0312) 230 39 89

www.memursen.org.tr

Grafik Tasarım

İrem DENİZ

Yayın Türü

Yaygın - Süreli

Aralık 2019

Baskı

EPA-MAT

Basın Yayın LTD.ŞTİ

(0312) 394 48 63

İÇİNDEKİLER

Ekonomik Kriz mi Yoksa Krizin Ekonomisi mi? ——— 4
Ali Yalçın | *Memur-Sen Genel Başkanı*

Türkiye'nin Sürdürülebilir Ekonomisi ——— 6
Büyüme Hikayesi / Süleyman Arslan | *Araştırmacı Yazar*

Ekonominin Yönü Nereye?
Büyümeden İstihdama Yeni Arayışlar ——— 13
Kürşat Tutar | *Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Araştırma Görevlisi*

Ekonomiye Bakış | **Memur-Sen AR-GE** ——— 18

Gelir Dağılımı ve Bölgeler Arası Kalkınma Farkları ——— 33
Prof. Dr. Erdinç Yazıcı | *Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi*

Ticaret Savaşları: Liberal Ekonomik Yapı Nereye ——— 38
Gidiyor? / **Doç. Dr. Abdulkadir Develi** | *Yıldırım Beyazıt
Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi*

Yeni Bir Dünya Para Sistemi Nasıl Kurulabilir ——— 46
Prof. Dr. Fethullah Akın | *Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*

Üretim Süreçleri Boyunca Düenden Bugüne ——— 54
Çalışmanın Dönüşümü / Sercan Dereli | *Hacı Bayram
Veli Üniversitesi Araştırma Görevlisi*

İnsan, İslam ve İktisat / **Yunus Emre Aydınbaş** ——— 68
Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Görevlisi

Sanayi Toplumundan Eğlence Toplumuna
(Yeni Ekonomiden Ekonomi 5.0'a Kültür ve Sanatın ——— 71
Etkisi) / **İbrahim Demirkan** | *Araştırmacı Yazar*

Mehmet Emin ESEN

Memur-Sen Genel Başkan Yardımcısı

İngiliz Ekonomist Roger Bootle'nin, "Ekonomi adeta bir dine dönüştü ve çok aşırı noktalara çekildi. Neoliberal ekonomi kuralları mutlak ve tartışılmaz olarak kabul edildi. Böyle bakıldığı içindir ki kimse "piyasalar"ın yanıldığına, yanılabilceğine inanmadı ve malum (2008'deki) finansal/ekonomik kriz patladı..." sözü, günümüz ekonomik sistemini çok sarıh bir şekilde özetliyor.

Dünyanın her tarafında patlak veren isyanlar, halk hareketlerine baktığımızda altında yatan sebebin gelir dağılımındaki adaletsizlik, işsizlik, yoksulluk olduğunu görürüz. Tüm bu sorunların ana kaynağı ise hiç şüphesiz neoliberal ekonomidir.

Ülkemizde ve dünyada son birkaç yılda yaşanan ekonomik kriz ve dalgalanmalar, mevcut parasal ve ekonomik sistemin kullanım ömrünün artık sonuna geldiğimizi gösterir nitelikte. Peki bu mevcut sistemden çıkışın sancıları ne kadar sürecek? Bu ekonomik krizlerden ve sistemden çıkış mümkün mü? Yeni bir sistem hangi parametrelerle mümkün olacak? Bu soruların cevabını verebilmek için yolun başlarındayız. Yalnızca ekonomide değil, her alanda köklü değişimlerin arifesinde olduğumuz yıllarda geleceğin nasıl şekilleneceğini öngörmek kolay değil.

Kısacası önümüzde belirsizliklerin, geleceğe dair çizilen projeksiyonların çok da güvenilir olmadığı bir süreç var. Gelecek bize ne getirecek bilmiyoruz.

Bilinen bir şey varsa, büyük değişimlerin sancılarının da büyük olduğu. Önümüzde bir değişim var ve bu değişime ayak uydurabilmek için çok yönlü okumalara, geniş bir perspektife ihtiyaç var.

Kamuda Sosyal Politika dergimizin bu sayısında birbirinden kıymetli yazarlar ile Türkiye ekonomisinin kısa bir özetini çıkarmaya çalıştık. Süleyman Arslan'ın, 'Türkiye'nin Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Hikâyesi' başlıklı yazısı bu sayımızda yer alıyor. Kürşat Tutar, "Ekonominin Yönü Nereye" diye soruyor ve büyümeden istihdama yeni arayışlarla bu sayımızda bizlerle beraber. "Gelir Dağılımı ve Bölgeler Arası Kalkınma Farkları" yazısı ile Prof. Dr. Erdinç Yazıcı, "Ticaret Savaşları: Liberal Ekonomik Yapı Nere Gidiyor?" yazısı ile Doç. Dr. Abdullah Develi, "Yeni Bir Dünya Para Sistemi Nasıl Kurulabilir" yazısıyla Fethullah Akın, "Dünden Bugüne Çalışmanın Dönüşümü" yazısı ile Sercan Dereli "İslam, İnsan ve İktisat" yazısı ile Yunus Emre Aydınbaş, "Sanayi Toplumundan Eğlence Toplumuna" yazısı ile İbrahim Demirkan bu ay dergimizde yer alan diğer yazarlar.

EKONOMİK KRİZ Mİ YOKSA KRİZ EKONOMİSİ Mİ?

Dünyada işsiz sayısı 200 milyon... Genç işsiz oranı %12,6...

Bunlar resmi işsizlik oranları. Yarı zamanlı çalışanları ve iş aramaktan vazgeçenleri uygun biçimde dikkate almadıkları için gerçek durumu olduğundan az gösteriyor. Bu düzeltmeler yapılıncı küresel işsizlik oranı %23'e yaklaşıyor.

Bir başka veri; dünya ölçeğinde 900 milyona yakın işçi açlık sınırında yaşıyor.

2018 yılında dünya genelinde istihdam edilen 3,3 milyar kişinin çoğunluğu yeterli düzeyde ekonomik güvence, maddi refah ve fırsat eşitliğine sahip değil.

Dünyanın en zengin 8 insanı, yoksullukla mücadele eden 3,7 milyar insan nüfusunun toplam servetine sahip. Ünlü bir markanın CEO'su, sıradan bir Bangladeşli işçinin hayatı boyunca kazandığı parayı 4 günde kazanıyor.

2,5 milyon Vietnamlı tekstil işçisinin maaşını artırmak için duyulan miktar yılda 2,2 milyar dolar. Bu rakam, 2016 yılında hazır giyim sektöründeki ilk 5 şirketin ortaklarına ödenen tutarın yalnızca üçte biri.

Birkaç haber sitesinden derlediğim ve her neresinden bakarsanız çelişkinin ifadesi olan bu veriler, yaşadığımız krizin boyutlarını bizlere gösteriyor. Özellikle 2008'den bu yana krizin kavramsallaştırılması, "finans" merkeze alınarak yapılırsa da yukarıda hiç yorum yapmadan paylaştığım veriler, aslında oligarşik dünya sisteminin çaresizliğini gözler önüne

seriyor. Egemen dünyanın ötesine geçme becerisi gösterirsek, bu krizin, sömürüye dayanan kapitalist sistemin krizi olduğu anlaşılacaktır. Dolayısıyla biz de bu yazıda hem bir sistem analizi yapmak adına hem de "ekonomik kriz mi yoksa krizin ekonomisi mi?" sorusuna cevap bulmak için bugünkü sistemin kısa bir analizini yapalım:

Modern kapitalist dünya sistemi iki yönlü bir erime sahiptir. Birincisi yapısal olarak adlandırabileceğimiz uzun dönemli erim, ikincisi ise birinciye bağlı olarak güncelin içinde yapıp edilenleri şekillendiren kısa dönemli erim. Uzun dönemli erimi daha ziyade hegemonya kavramı çerçevesinde, kısa dönemli erimi ise hegemonik aklın belirlediği yapıp etmeleri çerçevesinde ele alabiliriz.

Bu tez, daha ziyade kapitalist dünya sistemi için geçerlidir. Tarihin tam da bu noktasında, çözülme ve dağılmaların oluşturduğu endişeler arasında, yeni döneme ilişkin ve fakat pek de kulak asılmayan paradigmatik yaklaşımların çoğaldığına şahit oluyoruz. Artık yeni tanımlara ve dolayısıyla yeni bir sisteme ihtiyacımız olduğu kesin.

Temel sorun, değişim kavramının asıl anlamına dönük tanımlamaların, uzun hegemonik sürecin oluşturduğu alışkanlıklar tarafından emilme riskidir. Kapitalizmin, içinde bulunduğumuz zaman diliminde geliştirdiği kültüre bakacak olursak, "her şeyin bir piyasası vardır" şeklinde özetleyebiliriz. Bu motto ile birlikte "her yeni fikrin" hatta "hakikate teşmil edile-

bilecek bir eylemin” dahi birden piyasa tarafından tüketildiğine şahit oluyoruz. Çözölme ve toza dönüşme tam da burada gerçekleşmektedir. Fakat bu aynı zamanda hegemonik sistemin de sonu anlamına gelecek bir özelliktir.

Bugün iktisadi analizlerin emeği paranteze alan ve “bölüşüm sorununu” aforoz eden yaklaşımları da kapitalizmin yapısal tasarrufla elde ettiği sorunun bir göstergesidir. Özellikle Anglo-Sakson hegemonik sisteminin iktisat eşittir ekonometri denklemi, insani davranışları da matematiksel bir denklem içine hapsederek daraltma eğilimindedir. Bunun temel sebebi, “iktisadın” finans kapitalizmin en tepesindekilere dönük “danışmanlık” hizmetine indirgenmesinden kaynaklanmaktadır.

Fakat ortada bir sorun vardır. Nihayetinde modern iktisat, arz ve talep denkleminin kurulduğu piyasanın sağlıklı işlemesi üzerine inşa edilmiştir. Yani, üretim ve tüketimin birleştiği alan olan piyasanın işleyebilmesi için finansal tekeli kırarak bölüşüm sorununun, mutlak surette denklemin içine alınması gerekir. Bu da sermayeyi elinde bulunduranların, emeğe yani üretimin insani tarafına ilişkin en azından teknik ve bir o kadar erdemli bir çözümleme yapmasıyla mümkündür.

Başta belirttiğimiz yapısal sorun buna izin verir mi? Piyasanın “görünmez el teolojisiyle” mühürlendiği modern iktisat teorisi, zorunlu olarak tekelleşmeye kapı aralar.

Kaldı ki, sömürge döneminde üretilmiş teorinin “kıt kaynak” ve “sınırsız ihtiyaç” denklemi, piyasayla sınırlandırılmış “insan” tanımı yaptığını göz önünde bulunduracak olursa, bugün ortaya çıkan homoe-konomikus tekerci sermayenin piramitlerine servet taşıyan köle oluşturduğu gerçeğiyle karşılaşırız.

Dünyada bugünkü manzara şudur: üretim ile finans arasında bire yüzlük bir oranda, geleceğe dönük borçlandırma, oligarşik bir sisteme doğru bir yolculuk. Bir diğer manzara ise mülksüzleştirmedir. Daha

açık bir ifadeyle, finansal tekelleşme üretim olgusunun üzerine çöreklenmişken, üretimin ana unsuru olan emek tarafının geleceğe dönük borçlanmayla birlikte bütün birikimi ipotek altına alınmaktadır. Mülksüzleştirme dediğimiz olgu da budur.

Oysa bugünkü sistem “mülkiyet” hakkı üzerine inşa edilmiştir. Geliştirilen hukuk sistemi dahi bu mülkün korunması hakkında tumturaklı maddelerle doludur. Yakından bakıldığında, sistem tekerci sermayenin lehine işleyecek ara maddelerle doludur. Mesele şudur: Temerküzü esas alan mantık, insanlığı kuşatıp, yalıtılmaktadır. Bugünün birey tanımı işte tam da bu mantıkla şekillenmektedir.

Bir düşünün; kuşatılıp yalıtılmış bir insan, toplumsal sisteme katılabilir mi? Elbette katılamaz. Sistemin baştan çıkarıcı söylevleriyle “görece refahla” kuşatılmış ve nihayet yalıtılmış birey, bir süre sonra oligarşinin kendisi için oluşturduğu “sözde özgürlükle” tekel piramidinin doğal harcı olmaz mı?

Eğer bu manzarayı görüyorsak, temel sorgulamaların da kaçınılmaz olduğunu kabul etmeli ve gereğini yapmalıyız. Biz, refah kavramının dahi bütüncül perspektiften bakıldığında insan denilen eşref-i mahlukatı tahtından indirdiğini düşünüyoruz.

Salt refah üzerine hareket eden insan, ister istemez, çıkar odaklı düşünmek zorunda kalır. Bize göre, “fela-hın” özgürleştireceği insan modeliyle, yeni bir sisteme ihtiyaç vardır. Bunun için de, yılmadan usanmadan paradigmal çalışmalar yapmak zorundayız.

Emek tarafı olarak, yukarıda olduğu gibi sistemin tekerci yapısını teşrih masasına yatırıp, adil paylaşım sisteminin nasıl olması gerektiği yönünde kafa yoruyoruz.

Artık alışkanlıklarımızı terkedip, ezberlerimizden köklü bir kopuş yaşayabilme iradesi gösterip gösteremeyeceğimiz geleceğimizi belirleyecektir. Yani, sorunu güncelin dışına çıkarıp yapısal alanda değerlendirmemiz gerekiyor.

TÜRKİYE’NİN SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME HİKÂYESİ

Türkiye, bir yandan dünya üretim ekonomisine henüz yeterince entegre olamaması ve tasarruf açığını kapatamaması yönleri ile etkin ve sürdürülebilir bir kaynak yaratma modeli eksikliği taşıırken, öte yandan ekonomik ve finansal alt yapılarının yetersizliği ve ekonomi politikalarının öngörülemez olması nedeni ile de kaynaklarını etkin ve etkili kullanamamaktadır. Başka bir ifade ile Türkiye, bu olumsuz ekonomik yanları ile tipik bir “orta gelir tuzağı” sendromu göstermektedir.

Türkiye, dünyanın en büyük 20 ekonomisinden birisi ve G20 küresel ekonomik karar alma platformunun daimi üyesidir. Türkiye, dünya ekonomisinin temel taşları olan enerji, dış ticaret ve ulaşıtırmada oldukça yüksek ekonomik ve jeostratejik değere sahip küresel kavşak noktasındadır. Tarihi bağları ve yakınlıkları nedeni ile de geniş bir ülkeler ve bölgesel coğrafyada ekonomik taahhüt ve talep yaratma gücüne sahiptir. Türkiye, son yıllarda bu potansiyelini, devasa ulaşıtırma ve altyapı yatırımları, dışa açık pazar ekonomisinin dinamizmi ve genç nüfusunun satın alma gücü ile yüksek büyüme oranlarına taşıdı. Türkiye’nin son yıllardaki ekonomik performansı, bu kulvarın şampiyonları Çin gibi ülkelerle mukayese edilebilecek düzeydedir. Ayrıca böyle yüksek bir performans katı bir kamu bütçe disiplini ile gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yönleri ile Türkiye ekonomisi göz doldururken dış ekonomik dengesizliği, yüksek borç servis oranı ve tekrar kronikleşmeye başlayan fiyat enflasyonu ile de kırılganlık taşımaktadır. Türkiye, bir yandan dünya üretim ekonomisine henüz yeterince entegre olamaması ve tasarruf açığını kapatamaması yönleri ile etkin ve sürdürülebilir bir kaynak yarat-

ma modeli eksikliği taşıırken, öte yandan ekonomik ve finansal alt yapılarının yetersizliği ve ekonomi politikalarının öngörülemez olması nedeni ile de kaynaklarını etkin ve etkili kullanamamaktadır. Başka bir ifade ile Türkiye, bu olumsuz ekonomik yanları ile tipik bir “orta gelir tuzağı” sendromu göstermektedir.

Bu makalede, Türkiye’nin son elli yıllık büyüme serüveninin bir özeti yapıldı. Uygulanan ekonomik kalkınma ve büyüme modellerinin avantajları, dezavantajları ve doğurduğu sorunlar temel noktaları itibari ile izah edildi. İçinde bulunduğumuz döneme doğal olarak biraz daha detaylı bakılmaya çalışıldı, özellikle de problemlerin çözümlerine değinildi. Problemlerin büyüklüğü dolayısı ile bu sefer ihtiyacımız olan uzun vadeli çözümleri ayrı ve daha uzun tartışıldı. Ülkelerin tarihi deneyimlerinden yola çıkarak reform paketinin muhtemel içeriği belirlenmeye çalışıldı. Bu yapılırken çözümlerin ekonomide köklü dönüşümleri sağlayacak türden olması gerektiğinin altı çizildi. Son olarak, bu süreçteki avantajlarımız ve dezavantajlarımızın kısa bir envanteri verildi.

Türk Ekonomisinde Son Dönem Gelişmeleri

Türkiye de pek çok gelişmekte olan ülkeler gibi dış kaynağa dayalı ekonomik büyüme modeli uygulamaktadır. Böyle modellerde, dış kaynağın bol olduğu dönemlerde ekonomik büyüme hızla artar. Ancak zamanla dış borç yükünün artması, yabancı sermaye girişlerini ürkütür, döviz kuru hızla artmaya başlar. Üretim kapasiteniz döviz kurları değişmelerine duyarlı ise ihracatınız artar, ithalatınız azalır ve ekonominiz böylelikle daha fazla dış talebe dayalı bir yeni dengeye geçebilir ve büyüme kesintisiz devam edebilir. İhracata dayalı bir üretim kapasiteniz yoksa ekonominin dengeye gelmesi ancak ekonominin küçülmesi ile gerçekleşir. Yalnız, akılda tutulması gereken ekonominin küçülmesine dayalı dengelenme, ekonomiler için

önemli meşakatlere sebep olur. Döviz kurlarının artması enflasyonun artmasına yol açar. Artan enflasyon ise milli paranın satın alma gücünü azaltır. Zengin finansal enstrümanlarınız ve güçlü bir sermaye borsanız yoksa, tasarrufların enflasyondan korunması daha çok yabancı paraya yatırım ile olur. Yerli paranın tasarrufları değerlendirme aracı olma özelliğini yitirmesi merkez bankalarını harekete geçirir, yükselen enflasyona paralel faizleri artırmak zorunda kalırlar. Kısacası, döviz kuru şoku, bir süre sonra enflasyon ve faiz şoklarını tetikler. Bu 'üçleme şok', üretimin, harcamanın ve gelirin düşmesine yol açar ve ekonominin küçülmesine neden olur. Azalan üretim hacminin ithalatı azaltması, daralan iç talebin de ihracatı artırması ekonomideki dış dengelerin tamirini sağlar.

Ancak ekonominin kamu ve özel toplam dış ve iç borç yükünün milli gelire oranı çok yüksekse yu-

Türkiye'nin 2001 yılında yaşadıkları da tıpkı gelişmiş ülkelerin tecrübe ettikleri gibi hem finansal ve hem de ekonomik boyutları olan bir krizdi. Bir yandan devletin borç krizi öbür yandan da batık bankaların yarattığı kriz, ekonominin ancak Uluslararası Para Fonu (IMF)'den borç para alması ve IMF'nin katı ekonomi programını uygulaması ile atlatılabildi.

karda anlatılan süreç ekonomi için hem daha zorlu olur hem de daha uzun sürer. Süreç boyunca artan yerli ve yabancı faizler devletin, şirketlerin ve hane halklarının borç servisi yükünü artırır. Bu da söz konusu ekonomik ajanların yani devletin, şirketlerin ve hane halklarının daha fazla taleplerini kısmalarına yol açar. Borçlarını azaltarak borç servisi yüklerini azaltmaları mümkün olduğu için harcama ve yatırımlarını kısarak borç ödeme yoluna giderler. Türkiye son zamanlarda böyle bir süreci en dramatik bir şekilde yaşamaktadır. Yüzde 40 civarında bir döviz kuru artışı, kısa sürede iç piyasada enflasyonun ve faizlerin üçe katlanmasına ve dış piyasada da Türkiye'nin borçlanma faiz oranının hatırı sayılır ölçüde artmasına yol açtı. Sonuçta, 4-5 yıl öncesine göre toplam borç servis yükünün milli gelire oranı, yüzde 10'lardan yaklaşık yüzde 28'lere kadar yükseldi. Oranın yüksekliğinin ve çok kısa bir sürede bu oranlara ulaşılmasının önemli bir problem olduğunun altını çizmek gerekir. Çözüm yollarına gelince, süreç yönetimi öncelikle çok kapsamlı ve etkili borçların yeniden yapılandırılması programını gerektirir. Bu yolla borçların vadelerinin uzatılması ve çok kısa vadedeki ödemelerin ileri tarihlere ötelenmesini sağlanır. Sürecin tersine döndürülmesi ise en ideal çözüm yoludur

ve doğal olarak bu döviz kurunun önemli ölçüde gevşemesine, faizlerin hızla düşmesine bağlıdır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ellerindeki kısa vadedeki tek politika aracı kısa vadeli faiz oranıdır. Merkez bankası tarafından belirlenen bu oranın, ekonomi için esas olan uzun vadeli faiz oranlarını ne kadar etkileyeceği ve en önemlisi döviz kurunu ne kadar kötüleştirip iyileştireceği, politikanın başarısını belirler. Yeterli kredibiliteye sahip olmayan merkez bankalarının bunu başarmaları oldukça zordur. Öte yandan, en etkili çözüm yolu, düşük faizli dış kaynak bulmaktır. Bu kaynağı sağlayabileceğiniz belli başlı yerler ise Uluslararası Para Fonu (IMF) ve sermaye fazlasına sahip ülkelerdir. Son yıllarda, IMF kaynağı, siyasi 'stigma' etkisinden dolayı pek tercih edilmemektedir. Ancak, IMF dış kaynaklardan fon sağlamak imkansız olmasa da çok zor olduğunu söylemek gerekir. Kısacası, dış kaynağa dayalı ekonomik büyüme modellerinin bir sürdürülebilirlik problemi doğasında vardır.

Tarihi perspektiften bakıldığında; ekonomilerin, problemsiz ve zikzaksız patikalardan geçerek ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirdikleri ve büyümelerini sürdürülebilir yaptıkları pek görülmez. Tam tersine, yakın tarihte ekonomiler krizler

le boğuşarak ve darboğazları aşarak düzlüklere çıkabilmişlerdir. Bunun en güzel örnekleri bugünün gelişmiş ülkeleri Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Birleşik Krallıklar (İngiltere), Almanya ve Fransa'nın son 150 yıllık ekonomi tarihleridir. Bu ülkeler tarihlerinde sayısız ekonomik krizlerle karşılaşmışlar hatta krizlerden çıkabilme başarısı göstermiştir.

Türk Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye de son 50 yılda benzer deneyimler yaşamıştır. 1970'li yılların sonunda ithal ikameci ekonomik model, kronik dış ticaret açığı probleminden dolayı iflas etmiştir. İthal ikameci ekonomi politikaları, buhranlarla karşılaşmışlardır. Bir anlamda ekonomi politikalarının başarıları, krizlere düşmek değil sadece iç talep için mal ve hizmet üretmeyi amaçladı. Yüksek gümrük duvarları ile korunan ve vergi, kredi gibi çok çeşitli teşviklerle ayakta tutulan şirketler, bir yandan devlet maliyesine büyük bir yük olurken diğer yandan da ekonominin ihtiyaç duyduğu ithal girdiler için yeterli döviz sağlayamamaları sebebi ile döviz açığı krizine sebep oldular. Ayrıca kapsamlı bir teşvik sisteminin uygulanması siyasi sistemin dejenere olmasına da yol açtı. Bu problemler, Turgut Özal'ın geliştirdiği ve uyguladığı dışa açık ekonomi modeli ile aşılmaya çalışıldı. Teşvik sistemi hem sadeleştirildi hem de en önemlisi, ihracatın artırılmasında kullanıldı. Mali disipline önem verilmesi, kamu iktisadi teşebbüslerin özelleştirilmesi ve ithal ikameci teşviklerin kaldırılması devlet bütçesini olumlu etkiledi. Kambyo rejiminin ve ödemeler dengesi sermaye hesabının liberalleştirilmesi, ekonomiye dış kaynak yaratılmasına yol açtı. Ülkeye sermaye girişi oldu; devlet, bankalar ve şirketler dışardan borçlanmaya başladılar. Devletin dışardan borçlanması, kısa sü-

rede bütçe disiplininin bozulmasına yol açtı. Dışardan borçlanma, bankaları daha fazla kredi vermeye teşvik etti. Artan krediler ise tüketim ve yatırım furyasına, neticede de ithalatın patlamasına dönüştü. Teşviklerle bir miktar artırılan ihracatın patlama yapan ithalatı finanse etmekte yetersiz kalması, 1990'lı yılları döviz açığı krizleri ile baş başa bıraktı. Henüz bütçe dengesi, yüksek enflasyon ve döviz açığı problemlerini çözememiş ekonominin, ödemeler dengesi sermaye hesabını liberalleştirilmesi çok erken uygulamaya konan politika olarak iktisat tarihine geçti.

Türkiye'nin 2001 yılında yaşadıkları da tıpkı gelişmiş ülkelerin tecrübe ettikleri gibi hem finansal hem de ekonomik boyutları olan bir krizdi. Bir yandan devletin borç krizi öbür yandan da batık bankaların yarattığı kriz, ekonominin ancak Uluslararası Para Fonu (IMF)'den borç para alması ve IMF'nin katı ekonomi programını uygulaması ile atlatılabildi. Uygulanan kurtarma programı aslında kapsamı itibarı ile bir reform paketi idi. Ekonomi literatüründeki yeri ise “birinci kuşak yapısal ekonomi reformu” dur. IMF patent taşıyan bu reform paketinin temel amacı makro-ekonomik istikrarı sağlamaktır. Fiyat istikrarı ve finansal istikrar ise makro-ekonomik istikrarın temel taşları olarak belirlendi. Bu amaçları gerçekleştirmek için mali disiplinin sağlanması, fiyat ve finansal istikrar alanlarında karar veren ekonomik ve finansal kurumların bağımsız yapılara kavuşturulması hedeflendi. Reform, yurt içi ve yurt dışı kaynaklı olumlu faktörlerin katkısı ile birlikte hükümet tarafından başarı ile uygulandı. Reform paketinin hükümet tarafından çok iyi benimsenmesi, topluma iyi anlatılması ve halkın fedakârlık göstermesi olumlu yurt içi faktörlerdir. 2000'li yılların başında küreselleşmenin hızla artması, küresel ekonominin yüksek büyüme trendinde olması ve Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin tam

— 66 —

İktisat bilimi, Türkiye gibi zaman zaman yabancı sermaye akımı taarruzuna uğrayan ülkeler için karşı koyucu çeşitli politikalar geliştirmektedir. Türkiye'nin yaşadığı problemleri 1960'lı 70'li yıllarda Almanya, Japonya ve bazı İskandinav ülkelerinin de tecrübe ettiğini belirtmek gerekir.

— 67 —

üyelik başvurusunu kabul etmesi ve üyelik müzakere sürecinin başlatılması daha önceki dönemlerde görülmeyen bir biçimde yabancı sermaye girişine yol açmıştır.

Döviz Bolluğunun Doğurduğu Problemler

Gelgelelim 2003-2013 yıllarında ülkeye giren bol miktardaki yabancı sermaye, iki problemi de berabere getirdi. İlk olarak, ülkeye giren yabancı sermaye, yeterince doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından oluşmadı. Türkiye, doğal olarak hem coğrafi yakınlığı hem de birlik üyesi olması ihtimali ile daha çok Avrupa Birliği (AB) ülkelerinden yabancı sermaye yatırımlarını çekti. Ancak, AB ülkeleri kaynaklı yabancı sermaye akımları Polonya, Çekya, Macaristan gibi orta ve güney Avrupa ülkelerine doğrudan yatırım olarak giderken, Türkiye'ye gelen yabancı sermaye daha çok borçlanma ve şirket hisse senetlerine yatırım şeklinde tezahür etti. İkinci problem, iktisat kuramında "Hollanda hastalığı" olarak bilinir: Ülkeye bol miktarda giren yabancı sermaye ülkenin milli parasının değerini yükselterek uluslararası piyasalardaki ekonomik rekabet gücünü zayıflatır. Böyle durumlara karşı uygulanabilecek doğru politikalar iki ayıklıdır:

(1) Yabancı sermaye girişlerinin yurtiçi tasarrufları ikame etmesine yani azaltmasına izin vermemek.

(2) Toplam yatırımları daha çok verimli ve ihracatı artırıcı alanlara kaydırmaktır.

Yabancı sermaye girişlerinin yurtiçi tüketimi artırmasını başka bir ifade ile yurtiçi tasarrufları azaltmasını önlemek çok kolay değildir. Yabancı sermaye girişi önce ülke parasının değerini yükselterek enflasyonun düşmesine ve daha sonra da yurtiçi faizlerin düşmesine yol açar. Hane halkları bu düşen fiyatları ve faizleri hemen fırsata çevirir. Biryandan ötelenmiş tüketim taleplerini devreye sokarken diğer yandan da düşük faizlerden krediler alarak yeni tüketim yaratırlar. Firmalar da benzer saiklerle yatırımlarını artırır. Bu süreçteki can alıcı nokta, yabancı sermaye girişlerinin sebep olduğu düşük faiz oranı ve fiyatlar düzeyinin ülke ekonomisi için olması gereken denge seviyelerinin çok altında oluşması ve bunun da aşırı tüketime ve verimsiz yatırımlara yol açmasıdır.

İktisat bilimi, Türkiye gibi zaman zaman yabancı sermaye akımı taarruzuna uğrayan ülkeler için karşı koyucu çeşitli politikalar geliştirmektedir. Ancak, önerilen politikaların şu ana kadarki uygulamaları bize bunların yeterince etkili ola-

madıklarını göstermektedir. Türkiye'nin yaşadığı problemleri, 1960'lı 70'li yıllarda Almanya, Japonya ve bazı İskandinav ülkelerinin de tecrübe ettiğini belirtmek gerekir. Bu ülkelerin, o dönemlerde geliştirdikleri politikalardan ancak kısmi bir başarı elde ettiklerini görmekteyiz. Yabancı sermaye girişlerinin ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini önleyici veya giderici politikalar, faizlerin yabancı ve yerli yatırımcılar için ayrıştırılarak yabancılar için düşük faiz oranı ve yerliler için ise yüksek faiz oranı uygulamasının sağlanması ve/veya tüketime ve verimsiz yatırımları verilen banka kredilerinin makro ihtiyatı tedbirlerle kısıtlanması şeklinde özetlenebilir.

Yapısal Reformların Gereği

Görüldüğü gibi yabancı sermaye girişlerinin yurtiçi tasarrufları azaltmasını önlemek kolay değildir. Bu durumda uygulanabilecek en etkili politika seçeneği Almanya, Japonya, Güney Kore, İsrail gibi ülkelerin geliştirdikleri politikalardır. Bu politikalar hem yatırımlarınızın verimliliğini artırmak hem de onları ihracatınızı artıracak alanlara yöneltmektir. Kısaca bu konu şöyle özetlenebilir, etkili ve doğru politikalar, reel ekonomi politikalarıdır. Finansal politikalar, esas değil daha çok tamamlayıcı bir fonksiyona sahiptir. Yukarda sayılan ülkeler, kapsamlı bir "ikinci kuşak yapısal ekonomi reformları" demetini uygulamaya koyarak "orta gelir tuzağını" aşmayı başardılar. Gerçekleştirdikleri reformlar, söz konusu ülkelerde,

- ✓ beşeri sermayenin güçlendirilmesini,
- ✓ makro-ekonomik istikrarın perçinlenmesini,
- ✓ inovasyonların yaygınlaştırılmasını,

✓ ekonomik, mali ve hukuki kurumsal kapasitenin etkinleştirilmesini,

✓ sosyal sermayenin artırılmasını; ve birim iş gücü maliyetlerinin makul düzeylere çekilmesini sağlamıştır.

Kısacası, ikinci kuşak yapısal ekonomik reformlar, gerçek anlamda ekonomilerin transformasyonunu sağlayan türdendir. Ancak, bu özelliğinden dolayı birinci kuşak yapısal ekonomik reformlara göre ikinci kuşak reformları hayata geçirmek hiç de kolay değildir.

1. Birinci kuşak reformların gelir dağılımı etkileri nispeten düşükken, ikinci kuşak reform politikalarının gelir dağılımını etkilemesi çok daha kuvvetlidir.

2. Birinci kuşak reformlar bütçeye kaynak sağlarken ikinci kuşak reformlar tam tersine bütçeye büyük yük oluşturmaktadır.

3. İkinci kuşak reformların bütçe yansımaları yaygın bir transfer bütçesi oluşturulmasını ve bunun etkin bir şekilde uygulanmasını gerektirir.

4. Birinci kuşak reformların kurgusu ve bilgi birikimi IMF tarafından sağlanırken, ikinci kuşakta ekonomiyi dönüştürecek kapsamlı ve tutarlı reform paketinin ortaya konması ülkelerin gerçekleştireceği iştir. Bu da ciddi bir bilgi birikimi ve etkili bir kurumsal kapasite gerektirir.

5. Son olarak, tüm süreçlerin hayata geçirilmesi kararlı bir siyasi irade ve üzerinde anlaşılmış bir toplumsal mutabakat ile olur.

Almanya, Japonya, Güney Kore, İsrail gibi ülkelerin örneğinde sıkça altı çizilen uygulamalar vardır. Çok sistematik bir ihracata dayalı büyüme modeli,

tüm bu ülkelerde kararlı bir şekilde uygulanmaktadır. İhracatı teşvik edilecek sektörler, konuya özel oluşturulan elit bir kamu bürokrasisi tarafından belirlenmektedir. Belirlenen hedeflerin uygulaması çok kapsamlı bir sanayi-üniversite işbirliği modeliyle gerçekleştirilmektedir. Özellikle Kore ve İsrail üniversite-sanayi işbirliği modeli tüm dünyada örnek alınmaktadır. Almanya, bu süreçleri güçlü bir sanayi – iş-gücü mutabakatı ile taçlandırmayı bile başarmıştır.

Türkiye'nin Avantaj ve Dezavantajları

Türkiye'nin de Almanya, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerin izlediği patikayı izlemesi gerekmektedir. Doğal olarak politikaların ortaya konması ve uygulanması Türkiye'ye özgü olmak zorundadır.

Ayrıca, bu süreçte Türkiye'nin avantajları ve dezavantajları da vardır. Avantajlarından başlarsak: (1) Konumu, yapısı ve tarihi bağları itibari ile Türkiye büyük bir turizm, ulaştırma, dış ticaret, enerji üretme ve taşıma hizmetleri yaratma kapasitesine sahiptir. (2) Pek çok gelişmekte olan ülkeler ve bölgesel ülkeler arasında Türkiye, ekonomik kalkınma

ve demokratik süreçlerini daha erken başlatmış olma avantajına sahiptir. Dezavantajları ise daha çok ülkelerin geleceğini şekillendirecek olan dijital ekonomi ve Türkiye'nin zayıflayan yapısal üstünlükleri ile ilgilidir: (1) Dijital ekonomilerde kalkınma ve büyüme süreçleri muhtemelen sanayi ekonomilerinde gördüklerimizden farklı olacaktır. (2) 16 yaş altı ve 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfusa oranı ile ifade edilen nüfusun bağımlılık oranı 2018 yılı itibari ile hızla ekonomik dezavantaj olmaya başlamıştır. (3) Kutuplaşan siyaset, zayıflayan kurumlar ve öngörülebilirliğini yitiren ekonomi politikaları zayıflayan yapısal üstünlüklerimizdir.

Sonuç olarak, sürdürülebilir ekonomik büyüme modeli oluşturma uzun yıllar alan bir süreçtir. Bu serüveni pek az ülke başarı ile tamamlayabilmiştir. Başarının temeli güçlü ve rekabetçi ekonomik kapasitenin oluşturulmasından geçmektedir. Ekonomik kapasitenin yaratılması ise etkili, tutarlı ve öngörülebilir politikaların belirlenmesi ve kararlı bir şekilde uygulaması ile mümkündür. Son olarak, beşeri sermaye ve kurumların kapasitesi tüm sürecin olmazsa olmazıdır.

EKONOMİNİN YÖNÜ NEREYE?

BÜYÜMEDEN İSTİHDAMA YENİ ARAYIŞLAR

Türkiye ekonomisi on yıllardır özellikle büyüme ve kalkınma alanlarında süregelen eleştiriler almaktadır. Bunlardan en önemlisi de cari açığa bağlı (yani ithalata dayalı) büyüme modeline sahip olmasıdır. Ekonomi, cari açık olmaksızın büyüyemiyorsa burada yapısal bir sorun olduğu aşikardır.

Ekonomi tarihine adını altın harflerle yazdıran makroekonominin kurucusu John Maynard Keynes, literatüre birçok kavram kazandırmış önemli iktisatçılardandır. Animal Spirits kavramı da yatırım psikolojisine örnek olması açısından dikkat çekicidir. Keynes'e göre şirketler, her daim rasyonel davranmayabilir ve yatırım davranışlarını bazen psikolojik ve spekülatif etkenlere bağlı olarak gerçekleştirebilirler. Ona göre, kapitalistler iyimser olduklarında yatırımlarını artırır, kötümser olduklarında ise yatırımlarını azaltırlar. Keynes, işte bu duyguya hayvani hevesler/duygular/güdüler (animal spirits) adını vermiştir. Toplumda ekonomik iyimserliğin pozitif etkisine hemen hemen bütün iktisatçılar katılmaktadır. İyimserlik ve güven duygusu kötü senaryolarla mücadele etmenin yanı sıra davranışsal ekonomiye de katkı sunmaktadır. Fakat bu her zaman geçerli olmayabilir ve tüketim, yatırım, harcamalar bazen rasyonellik dışı seyredebilir. Bazen ekonominin rasyonel davranışların güdümünde gerçekleşen iktisadi faaliyetler bütünü olduğu görmezden gelinebilir.

Dünün Özeti

Türkiye ekonomisi on yıllardır özellikle büyüme ve kalkınma alanlarında süregelen eleştiriler almaktadır. Bunlardan en önemlisi de cari açığa bağlı (yani ithalata dayalı) büyüme modeline sahip olmasıdır. Ekonomi, cari açık olmaksızın büyüyemiyorsa burada yapısal bir sorun olduğu aşikardır. Dolayısıyla döviz, cari açığın büyüklüğü ve buna bağlı olarak ekonomik büyümenin belirleyicisi olması sebebiyle Türkiye'de önemli bir finansal unsurdur. Türkiye'de özellikle sanayi üretiminde ihracatın ithalat bağımlılığı bir hayli yüksek olması döviz giderek önemli kılmaktadır.¹

Türkiye ekonomisi, 2018 Temmuz'unda yaşamış olduğu döviz kuru şoku/kur krizi ile büyük bir sarsıntı yaşamaktadır. Kısa sürede TL'nin yabancı para karşısında hızla değer kaybetmesi büyümeyi destekleyen ithalat kalemlerinin yıpranmasına yol açmıştır. Türk Lirası'nın döviz karşısındaki değer kaybı nedeniyle ihraç ürünleri uluslararası piyasa-

1 Detaylı bilgi için; Asaf Savaş Akat, "İhracatta İthalat", İktisat ve Toplum Dergisi Mart 2019, Sayı: 101.

Enflasyonist ortamlar
en çok düşük gelir
gruplarının aleyhinedir.
Talep açısından
bakıldığında, bu grupların
gelirleri azaltılarak
talebin oluşturacağı
enflasyondan kurtulmak
hedeflenirken, diğer
yandan ücret artışlarında
sınırlı (özellikle
enflasyonun altında)
artışlara gidilmektedir.

da daha da ucuzlamış ve cazip hale gelerek ihracat rakamlarını yukarıya çekmiştir. Ayrıca, Türkiye ekonomisi ithalattaki düşüş ile birlikte cari fazla veren bir ekonomi haline gelmiştir. Fakat diğer taraftan döviz üzerinden borçlanan şirketlerin bilançoları bir hayli tahribat yaşadı. Uluslararası piyasaya eklemli özel sektörün borcunun hızla artması, beraberinde birçok sorunu getirdi. Neredeyse bütün iktisatçılar sert kur şoklarının etkilediği özel sektör sorunlarının aktif iktisat politikası müdahaleleri ile üstesinden gelinebileceği konusunda hemfikirdir. Sürdürülebilir kalıcı ve istikrarlı ekonomik büyümenin gerekliliği bir kez daha görülmüş oldu. Peki nasıl olacak? Özellikle son birkaç ayda hızla artan genç işsizlik oranı, özel sektör yatırımlarının durağan seyrettiğini ve hatta gerilediğini göstermektedir. Diğer etkenlerden arındırıldığı vakit, ekonomik yavaşlama ve gerileme döneminde küçülen reel sektör küçülmeye yönelmekte ve yatırımlardan vazgeçmektedir. Döviz şoku sadece dış piyasada değil, iç piyasada da etkili olmuş ve faizlerin yükselmesi ile doğal olarak iç talep daralması yaşanmıştır. İstihdam oluşturacak girişimler giderek zor hale gelmiştir. Üretilen mallardaki ithalat girdisi ve artan faiz oranları enflasyonist etki yaratarak iç piyasayı

giderek hareketsiz konuma getirmiş dolayısıyla tüketim ve tasarruf denge tablosunu değiştirmiştir. İç piyasada faaliyet gösteren firmalar bir takım kampanyalar ile tüketim teşviki oluşturmaya çalışsa da istenen seviyeye pek gelinebemiştir. Geçtiğimiz dönemde özel sektörü canlandıracak devlet müdahaleleri ile yapısal iyileştirme ve yeniliklere başvurulamamıştır. Faizin belirli bir seviyede uzun süreli sabit tutulması, piyasanın ihtiyaç duyduğu para politikası uygulamalarına başvurulmaması iç piyasadaki hareketsizliği uzattığı düşünülmektedir.

Bugünün Gerçeği

İçinde bulunduğumuz enflasyon ortamının talep enflasyonu değil, maliyet enflasyonu olduğu çok açıktır. İthalat merkezli üretimin gerçekleştiği bütün ülkelerde maliyetlerin ana belirleyicisinin döviz olması sebebiyle artan dövize bağlı olarak gerçekleşen devalüasyon doğrudan enflasyon oluşturmaktadır. Nitekim 2018 Temmuz ayında rekor kıran döviz hareketlerine bağlı olarak maliyet enflasyonu gecikmeli olarak kendini göstermişti. Toplam talebi oluşturan iç ve dış talebin, içinde bulunduğumuz yüksek faiz atmosferinde harcamaların artmasını beklemek pek gerçekçi görünmemektedir. Dolayısı ile ar-

tan ihracata bağılı olarak artan dış talep sayesinde büyüme etkisi ekonomik aktiviteyi hızlandırabilir. Aynı zamanda uluslararası piyasadaki fiyatların sabite yakın olması sebebiyle enflasyonist etki de oluşturmayacaktır.

Enflasyonist ortamlar en çok düşük gelir gruplarının aleyhinedir. Talep açısından bakıldığında, bu grupların gelirleri azaltılarak talebin oluşturacağı enflasyondan kurtulmak hedeflenirken, diğer yandan ücret artışlarında sınırlı (özellikle enflasyonun altında) artışlara gidilmektedir. Ayrıca geleceğin belirsiz olduğu bu ortamlarda, yatırımlar nispeten azalacağından ötürü yeni istihdam artışları sağlanamamakta ve işsizlikte artışlar yaşanmaktadır. İlave olarak, enflasyonist dönemlerde elde edilen gelirin ihtiyaç duyulan mal ve hizmetleri satın almaya yetmemesi olarak tanımlanan “hayat pahalılığı” artmaktadır. (Emiroğlu, Danişoğlu, Berberoğlu, 2006: 247;339). Türkiye’de yaşanan enflasyonun bir müddet daha kendini göstereceği (hatta belki artacağı) tahmin edilmektedir.²

Enflasyona ilave olarak satın almadaki zorluklar eklenince yoksullaşma/fakirleşme süreci başlamaktadır.

Enflasyon ile mücadelenin birden çok yöntemi mevcuttur. Hükümetler bu yöntemlerden birini yaşadıkları enflasyonist sürece bağılı olarak bir program dahilinde uygularlar. Türkiye’nin içinde bulunduğu sürece çeşitli öneriler getirilmektedir. Kimilerine göre, yüksek faiz ortamında enflasyon ile mücadele bazı kabulleri beraberinde getirmektedir. Bunlardan birisi; enflasyonu yüksek faiz ile düşürmenin yolu durgunluğa razı olmak, ekono-

mik soğumaya razı olmaktır (Ege Cansen, Ekonomik Görünüm, 02.05.2019).

Ulusal paranın aşırı değerlenmesi, o ülkenin uluslararası rekabette bazı avantajlarını elinden almaktadır. Ayrıca bu durumlarda ithalat daha ucuz olacağından dolayı ülke içerisinde üretilen mallar ve sektörler olumsuz etkilenirler. Haliyle daha dışa bağımlı bir ekonomi oluşmuş olur. Ulusal paranın yabancı ülke paraları karşısında değerinin düşürülmesi işlemi olarak tanımlanan devalüasyon, dış ticaret politikasında kullanılan önemli bir araç niteliğine sahiptir.

Geleceğin Hayali

Yüksek faiz, hane halkının azalan harcamasına bağılı olarak yatırımlarda (ev, araba ve diğerleri) ve iç talepte ciddi bir daralma etkisi oluşturmaktadır. Tüketime düşmesi, özel sektör ve uluslararası firmaların yatırımlarını azaltma eğilimine itmektedir. Akat’a göre faizi arttırıp, talebi kısma yöntemi sayesinde enflasyon ile mücadele etme anlayışının ekonomi gözünden okunuşu, ekonomide küçülmenin derinleşmesine izin verip işsizliğin artmasına göz yummaktır (Savaş Akat, Ekonomik Görünüm, 02.05.2019). Dolayısıyla yüksek faiz politikası zaten hali hazırda yüksek olan faizden ötürü büyümenin azalmasına ve mevcut işsizlik oranlarına ilave yeni işsizliğin eklenmesine yol açacak görünmektedir. Stagflasyon³ dönemlerinde istihdam oluşturmak giderek imkansızlaşmaktadır.

Kur ve enflasyon sarmalına bağılı olarak yükselecek olan faiz oranlarının tekrar enflasyonu yükselteceği ve artan ücret ve gelirlerdeki artışın piyasalarda tekrar enflasyonist etki uyandıracağı tahmin edilmektedir.

² Detaylı bilgi için; Asaf Savaş Akat, “İhracatta İthalat”, İktisat ve Toplum Dergisi Mart 2019, Sayı: 101.

³ Enflasyonun var olduğu bir ekonomide sıfıra yakın büyümenin olduğu süreci ifade eder.

İşsizlik ile mücadeledeki en etkin pratiğin dış açık-sız büyüme modeli olduğu gerçeği kendini ispat etmiştir. Artan ihracat ile büyüme trendine girmek istihdam dostu büyüme olarak karşılık görmektedir. Bu yola girmek için elbette yapısal ekonomik reformlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Negatif büyümenin doğrudan sonucu artan işsizliktir. Dolayısıyla bu dönemde işsizliğin azalacağını söylemek gerçekçi olmayacaktır. Ekonomik durgunluk veya kriz süreçlerinde yapısal işsizliğin genişlemesi en büyük tehditlerden birini oluşturmaktadır.

Ayrıca ekonomik kriz dönemlerinde istihdamın yapısını değiştirmek için de bazı fırsatlar ortaya çıkmaktadır. İstihdam paketlerinin etkisi bu bakımdan tartışmaya açıktır. Büyüme öngören başarılı sektör ve firmalara sunulacak olan istihdam paketleri ücretini ödemekte zorlanan ve küçülmekte olan firmalara göre daha tercih edilebilir olmalıdır.

İçerisinde bulunduğumuz ekonomik atmosferde bir takım destek ve teşvik paketlerinin yerindeliği geçmiş dönemlere göre çok daha fazla önem arz etmektedir.

Türkiye gibi ülkelerde dövizin neredeyse tek kaynağı ihracattır. Bu ülkelerde ihracata dayalı ekonomik büyüme, döviz sorununu büyük ölçüde çözmektedir.

Dış talebe karşılık verip uluslararası piyasada rekabet edebilecek sanayi üretimini desteklemek, ihracat gelirlerini artırmada uygulanmaktadır.

Yüksek katma değer ve dış piyasada rekabet edebilir ürünler üreten sektörel hamlelere ihtiyaç duyulmaktadır. Büyüyen ekonominin kredi yaratacağı gerçeğine dayanarak negatif büyüme beklenen önümüzdeki dönemde bankacılık sektörü doğal olarak kredi kullanımlarını sınırlandırmaya gidiyor. Bankacılık sektörü ekonominin borç sinyali verdiği

bir ortamda batık kredi riskine karşı daha hassas davranıyor.

Türkiye, üretimde büyüme tecrübesini bir an önce edinmelidir. Reel ücretler enflasyon karşısında hızla erimekte ve satın alma gücünü azaltmaktadır. Ekonomi alanında bugün atılacak adımların uzatılması, düzenleme işlemini piyasaya devraldığında daha maliyetli sonuçların çıkacağı aşikardır.

Doğru ve zamanında müdahale her zaman daha az külfet oluşturmaktadır. Ekonomi politikalarındaki belirsizlik her zaman maliyet getirmektedir.

Keynes, girişte değinmiş olduğu muz hayvani hevesler kavramının önemini açıklarken, mali piyasalarda servetlerin bir anda kazanılıp bir anda kaybedilmesini “gazino kapitalizmi” olarak adlandırır. Keynes, akıldışı dünyada akılcı yatırım politikası kadar tehlikeli bir durum olmadığını da not etmektedir (Emiroğlu, Danişoğlu, Berberoğlu, 2006: 342).

Ekonomide her krizin yeni bir fırsat olduğu gerçeği göz önüne alındığında, Türkiye’nin son dönem iktisat tarihi içerisinde bakılacak olursa belki de şu soru hiçbir zaman hak ettiği değeri tam olarak karşılamadı: Türkiye iktisadi sistem değişikliği yapmalı mı?

KAYNAKÇA

Emiroğlu Kudret, Danişoğlu Bülent, Berberoğlu Binnur, Ekonomi Sözlüğü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2006.

Cansen Ege, Sözcü Gazetesi Köşe Yazıları,

Ekonomik Görünüm, Bloomberg Ht Televizyon Programı,

Asaf Savaş Akat, İktisat ve Toplum Dergisi Yazıları

İktisat ve Toplum Dergisi’nin düzenlediği “Ekonomik Kriz Bu Kez Farklı (Mı?)”, Sempozyumu, İstanbul, 6 Aralık 2018

Negatif büyümenin doğrudan sonucu artan işsizliktir. Dolayısıyla bu dönemde işsizliğin azalacağını söylemek gerçekçi olmayacaktır. Ekonomik durgunluk veya kriz süreçlerinde yapısal işsizliğin genişlemesi en büyük tehditlerden birini oluşturmaktadır.

EKONOMİYE BAKIŞ

Genel olarak 2018 yılı başında büyüme beklentileri pozitifken, yıl içinde yaşanan öngörülemedeyen siyasi ve ekonomik olumsuz gelişmeler, küresel büyümenin beklentilerin altında kalması ve Türkiye’de yaşanan kurdaki yüksek artış neticesinde büyüme olumsuz olarak etkilenmiştir.

Ekonominin temel gayesi insanların refahını ve mutluluğunu artırmak olarak tanımlanabilir. İnsanlar ihtiyaçlarını üretime konu olan mal ve hizmetleri tüketerek karşılarlar.

O halde ekonomi, üretim ve tüketim faaliyetlerini inceleyen bir alan olarak tanımlanabilir. Ekonomi insanla ve devletle ilgili her şeyi ilgilendiren bir alandır.

Ekonomi alanındaki temel uğraşlar üretimin, işsizliğin, fiyatların ve benzer olayların oluşumlarını ve ilişkilerini tanımlamak ve açıklamaktır. Literatürde ve çeşitli raporlarda bu amaca hizmet eden onlarca farklı parametre ya da değişkenler tanımlanmış, incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin durumu 2018 yılı sonu verileri kullanılarak, büyüme, borçlanma, finansal piyasalar, enflasyon ve istihdam alt başlıkları altında incelenecek ve mevcut şartlar göz önünde bulundurularak geleceğe doğru bir projeksiyon yapılacaktır.

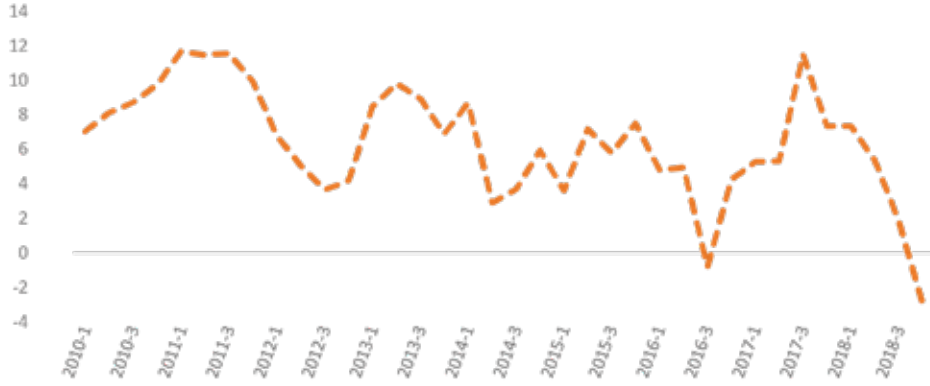
Burada yapılan analizler alternatif ekonomik sistemlerle ilgili bir çalışma içermemekte, var olanı mevcut değersayım (paradigma) içinde ortaya koymaktadır.

Her Şeye Rağmen Büyüyoruz!

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2016 yılının sonundan itibaren Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) hesaplamalarında kapsamlı bir değişikliğe giderek yeni istatistikleri bu çerçevede yayımlayacağını ilan etmiştir. Yeni ölçüm yöntemiyle yayımlanan veriye göre 2018 yılında GSYH reel yüzde 2,57 büyüyerek 1,737 trilyon TL ve cari fiyatlarla 3,7 trilyon TL oldu. Böylece kişi başı GSYH cari fiyatlarla 45.462 TL olarak gerçekleşti.

Genel olarak 2018 yılı başında büyüme beklentileri pozitifken, yıl içinde yaşanan öngörülemedeyen siyasi ve ekonomik olumsuz gelişmeler, küresel büyümenin beklentilerin altında kalması ve Türkiye’de yaşanan kurdaki yüksek artış neticesinde büyüme olumsuz olarak etkilenmiştir. Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Türkiye ekonomisi 2018 yılında yüzde 2,57’lik bir büyümeyi yakalamayı başarmıştır. ABD doları cinsinden GSYH 2017 ve 2018 yıllarında sırasıyla 851 ve 784 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Garifk-1’e baktığımızda son yıllarda yaşanan çalkantılı büyüme açıkça görülmektedir. 2017 yılı üçüncü çeyreğinde rekor bir büyüme yaşayan ülke ekonomimiz, 2018 yılı ilk çeyreğinden itibaren baş-

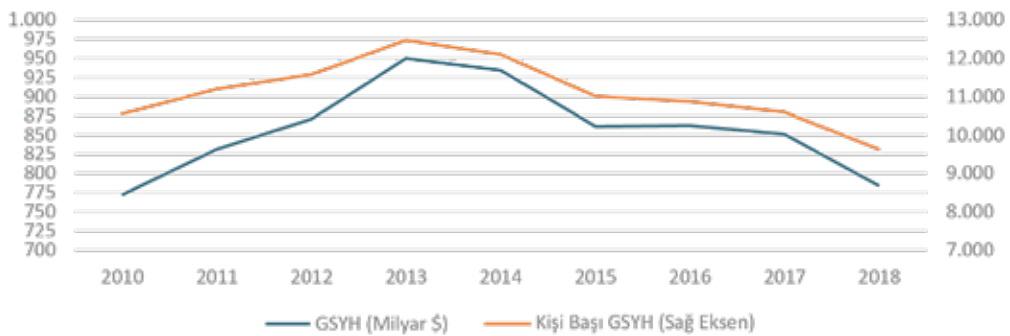
Grafik-1: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyümesi (GSYH) (Kaynak: TÜİK)

layan yavaşlama trendi nihayetinde 2018 yılı 4. çeyreğinde negatif büyüme gerçekleştirmiştir. Bu son 10 yılda ekonomisinin 2016 yılı 3. çeyreğinin ardından ikinci kez küçüldüğü dönemdir.

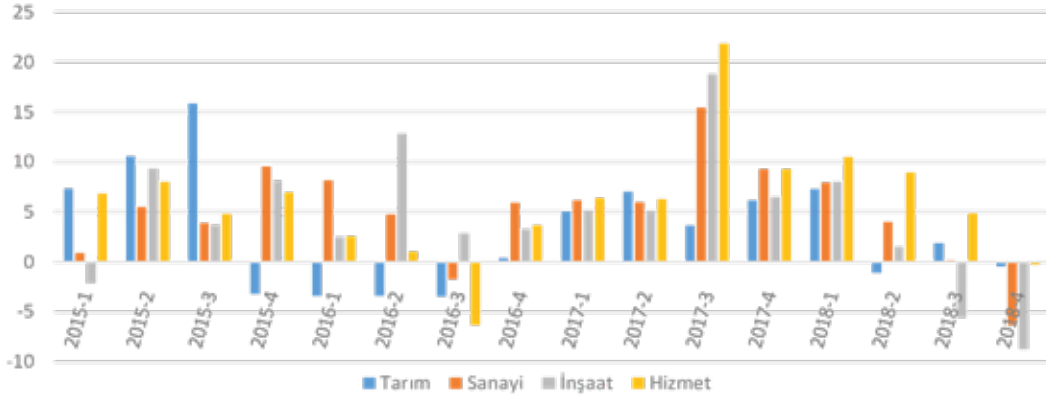
Milli gelirin ABD doları cinsinden zaman içinde gelişimine baktığımızda 2002 yılından 2013 yılına kadar olan süreçte (2009 yılındaki kriz dönemi hariç) istikrarlı bir artış yaşanmış ancak bu yıldan itibaren düşüş başlamıştır. En yüksek nokta olan 2013 yılına kıyasla milli gelir 2018 yılında 165 milyar ABD doları azalmıştır. Aynı dönemde kişi başı milli gelirdeki düşüş ise yaklaşık 3000 ABD doları olmuştur. Reel ölçümlerde artışına devam eden milli gelirin dolar cinsinden düşüş yaşaması son dönemde Türk Lirasının değerindeki hızlı düşüşten kaynaklanmaktadır.

Büyüyoruz Ama Nasıl?

GSYH hesaplamasındaki yöntemlerden birisi üretim yöntemidir. Üretim yöntemi ile GSYH hesaplanırken ekonomi alt kalemlere bölünerek her alt kalemde yaşanan gelişmeler takip edilir. Grafik-3'de ise üretim yöntemiyle hesaplanan GSYH'deki kalemlerin yıllık büyümeleri çeyreklik frekansta gösterilmiştir. Tarım, sanayi, inşaat ve hizmet kalemlerinin 2017 yılındaki büyümeye pozitif katkıları 2018 yılının ilk çeyreği için de devam etmiştir. Ancak özellikle 2018 yılı son çeyreğe gelindiğinde tüm kalemlerde küçülme olduğu görülmektedir ve bunun neticesinde 2018 yılı son çeyreğinde ülke ekonomisi yüzde 3 oranında küçülme yaşamıştır.

Grafik-2: GSYH ve Kişi Başı (GSYH) (Kaynak: TÜİK)

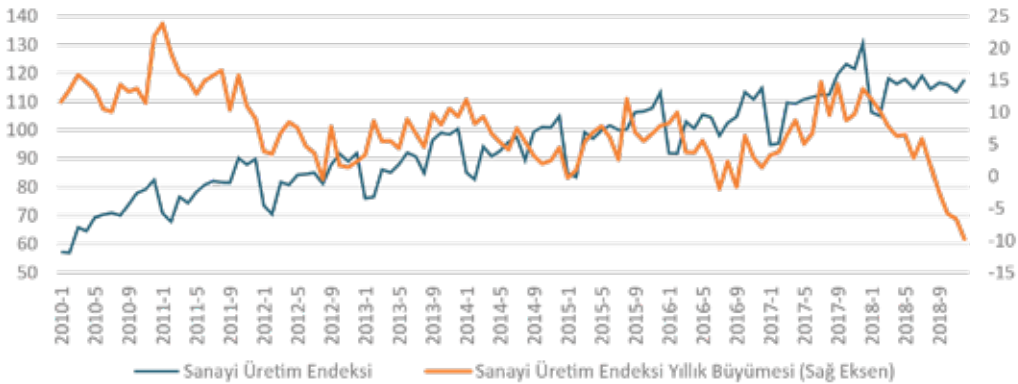
Grafik-3: GSYH Alt Kalemlerinin Yıllık Büyümeleri (Yüzde) (Kaynak: TÜİK)

Sanayi kaleminin durumunun en iyi göstergesi, sanayi üretim endeksi verisini takip etmektir. Grafik 4'te ise Sanayi Üretim Endeksi (SÜE) ile yıllık büyüme oranı beraber gösterilmiştir. Buna göre, 2012 yılından itibaren zayıf seyreden SÜE büyüme oranı, 2016 yılı ikinci ve üçüncü çeyreklerinde belirgin olarak düşmüştür. Aradaki dönemde toparlansa da SÜE büyüme oranı, 2018 yılında tekrar zayıf büyüme trendine girmiştir. 2018 yılı sonu itibarıyla sanayi üretimi yıllık yüzde 9,8 küçülmüştür.

Bu düşüşe rağmen GSYH'nin yüzde 2,57 oranında büyümesi diğer kalemlerin özellikle hizmet sektörünün desteği ile gerçekleşmiştir.

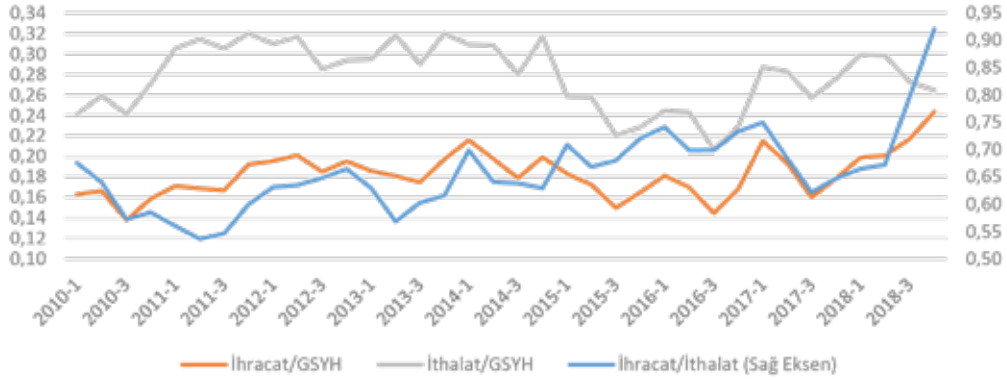
Dış Ticarete Durum

Ekonomimiz için diğer dünya ülkelerine sattıklarımız (ihracat) ve aldıklarımız (ithalat) arasındaki denge büyük önem arz etmektedir. Son 10 yılda ülke ekonomimiz yıllık bazda bakıldığında her zaman aldığı sattığından fazla olan bir ülke konumunda olmuştur. 2018 yılında ihracat 2017 yılına göre 11 milyar ABD doları artarak 168 milyar ABD doları, ithalat ise 10 milyar ABD doları azalarak 223 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılının ikinci ve üçüncü çeyreklerinde ihracatın ithalatı karşılama oranında ciddi bir artış yaşanmış ve artışın da katkısıyla 2018 yılı yıllık ihracatın ithalatı

Grafik-4: Sanayi Üretim Endeksi ve Yıllık Büyümesi (Yüzde) (TÜİK)

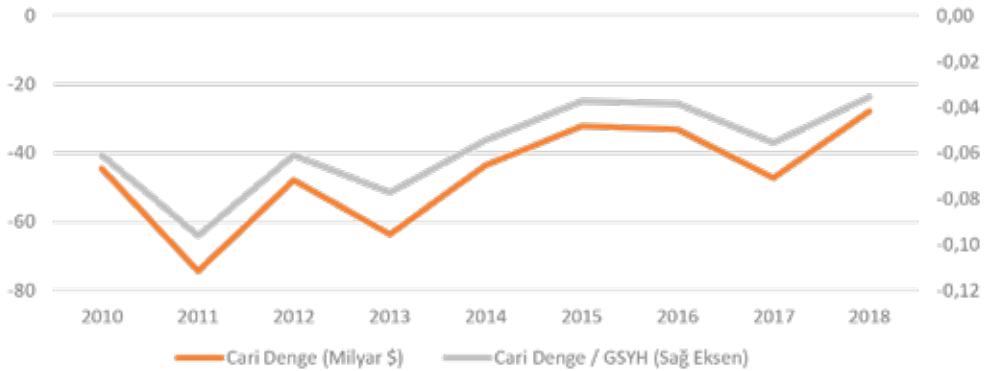
karşılama oranı yüzde 75 olarak gerçekleşmiştir. Bu artışın temelinde kurda yaşanan hızlı yükselişin büyük payı vardır. Grafik-5'te ithalat ve ihracatın GSYH'ye oranına baktığımızda ekonomik daralma dönemlerinde ithalatın GSYH'ye oranı azalsa da takip eden dönemde tekrar arttığı görülmektedir. İhracatın GSYH'ye oranı ise daha sabit bir seyir izlemekle beraber 2018 yılı son çeyreği itibari ile rekor kırarak yüzde 24 seviyelerinde gerçekleşmiştir, Yıllık bazda ise 2018 yılı ihracatının GSYH'a oranı, yaklaşık yüzde 22 seviyesindedir.

Grafik -5: Dış Ticaretin GSYH'ye Oranları(Çeyreklik) (Kaynak: TÜİK)

Türkiye enerjiyi ve ithalat için gerekli ara malını ithalat yoluyla karşıladığı için, ekonominin canlandığı dönemlerde cari açıkta bozulma ve ekonominin daraldığı dönemlerde cari açıkta düzelme görülmektedir. 2018 yılında ekonomide yaşanan yavaşlama cari açığa olumlu yansımış ve yılsonu itibari ile cari açık 28,8 milyar ABD doları, GSYH'ye oranı yüzde 3,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu azalışta hiç şüphesiz en büyük etken dolar kurunda yaşanan hızlı artış

ve sonrasında yaşanan yüksek dalgalanmalardır. İhraç edilen ürünlerin içindeki ithal girdi oranının fazla olması, son dönemdeki kur gelişmelerinin alım gücündeki azalma üzerinden cari açığı azaltma yönünde etkisini sınırlı kılmıştır. Her ne kadar güncel gelişmeler cari açığın seyrini bir ölçüde etkilese de bunlardan bağımsız ve katı bir cari açık seviyesi mevcuttur. Mevcut ekonomik yapı içinde bu kronik durumun düzeltilmesi çok zaman alacaktır.

Grafik-6: Cari Denge (Kaynak: TÜİK, TCMB)

Büyümeye Dair

Mevcut borçluluk yapısı ve yapısal kısıtlar göz önünde bulundurulduğunda önümüzdeki yıllarda büyüme temposunun yavaşlamasına sebep olacak riskler bulunmaktadır.

Büyümenin cari açık vermeden gerçekleşmesi dış borç yükünü artırmakta ve bu durum da firmaların ve bankaların bilançosunu olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla büyümenin sürdürülebilir olması için ilave tedbirlerin alınması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Büyümenin Finansmanı: Borç

Türkiye'deki reel ve finansal gelişmeleri yorumlayabilmek için borçlanma seyrini takip etmek gerekmektedir. Borçlanma ihracın yapıldığı yere göre iç borç (yurt içi) ve dış borç (yurt dışı) olarak ikiye ayrılmaktadır.

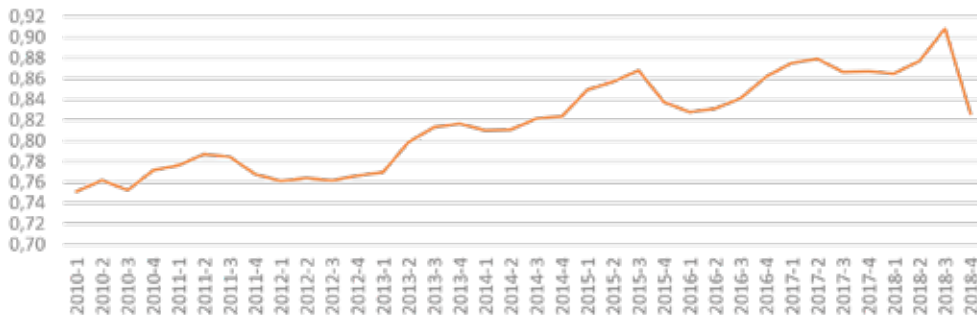
Ülkelerin iç borcunu kamu iç borcu, özel sektör ve hanehalkı borçlanması olarak üçe ayırabiliriz. Kamu ve özel sektör, yerel finansal sistemden kredi veya yurtiçi piyasada tahvil ihracı yoluyla borçlanabilmektedir.

Hanehalkı ise yerel finansal sistemden krediler yoluyla borçlanmaktadır.

Türkiye iç borcu 2018 yılında %13,5 artarak yaklaşık olarak 3,05 trilyon Türk Lirası olarak gerçekleşti. Bu borçta en büyük pay özel sektöre aittir. Özel sektör iç borcu 2010 yılında 230 milyar TL iken 2018 yılı sonunda 1,88 trilyon TL'ye, kamu iç borcu aynı dönemde 355 milyar TL'den 665 milyar TL'ye hanehalkı borcu ise 136 milyar TL'den 505 milyar TL'ye yükselmiştir.

Kamu iç borcu ve hanehalkı borçluluğunun toplam iç borç içindeki oranı ise sırasıyla yüzde 22 ve yüzde 16'dır. 2017 yılı sonu itibarıyla toplam iç borcun GSYH'ye oranı yüzde 87, 2018 yılı sonu itibarı ile ise bu oran azalarak yüzde 83 olarak gerçekleşmiştir.

Bu düşüş, 2018 yılı son çeyreğinde yaşanan ekonomik daralmanın sonucudur. İç borcun GSYH'ye oranının 2003'ten itibaren dönem dönem azalsa da trend olarak istikrarlı bir şekilde arttığını görüyoruz (Grafik-7). Bu gelişmenin arkasında özel sektör ve hanehalkı borçluluğundaki devam eden artış yatmaktadır. Kamu borçlanmasını incelerken akım verileri kullanmakta fayda vardır. Tablo 1 yıl bazında iç borçlanma servisini (borç ödemesi) ve o yıla ait yeni borçlanmayı göstermektedir.

Grafik-7: Türkiye İç Borç Stokunun GSYH'ye Oranı (Yüzde) (Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, BDDK, TÜİK)

	İç Borç Servisi	Anapara	Faiz	İç Borçlanma	İç Borç Çevirme Yüzdesi
2010	178,13	136,24	41,89	159,04	89,28
2011	132,13	97,07	35,06	111,65	84,50
2012	124,70	84,00	40,70	101,48	81,38
2013	167,14	128,06	39,07	141,20	84,48
2014	157,05	117,79	39,26	127,92	81,45
2015	107,13	67,36	39,78	90,40	84,38
2016	100,55	63,16	37,39	91,10	90,60
2017	100,56	60,34	40,22	126,33	125,62
2018	123,45	73,25	50,20	121,13	98,12

Tablo 1: Kamu İç Borçlanması ve İç Borç Servisi (milyar TL) (Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı)

Borç ödemelerine bakıldığında 2010 yılından sonra ödemelerde bir azalma olduğu görülmektedir. Bu azalmaya karşılık ödenen faiz rakamları sabit kalmış hatta son yıllarda yükselmeye başlamıştır.

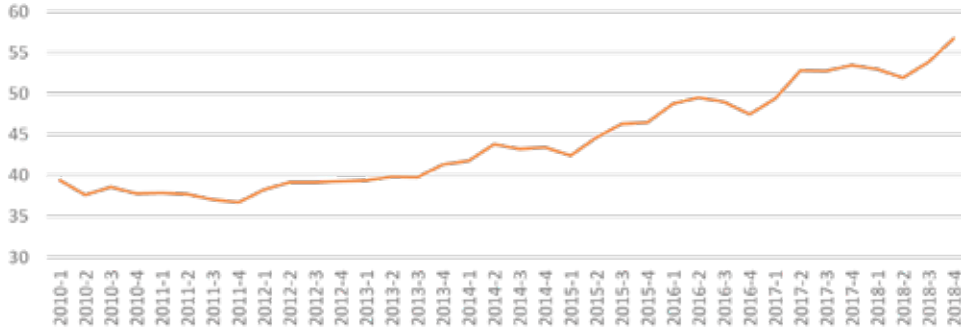
Bu, borçlanma faizlerinin arttığına bir göstergesidir. Kamunun yüksek faizle borçlanmanın literatürde borcun parasallaşması (monetizasyon) olarak adlandırılan enflasyon artırıcı bir yan etkisi de vardır. Türkiye’de son dönemde yaşanan faiz enflasyon tartışmalarına bu açıdan bakmakta fayda vardır.

Bir diğer önemli nokta 2017 yılında iç borç çevirme oranı ilk defa yüzde 100’ü aşmış, yani 2017 yılı içinde yapılan geri ödemelerden daha fazla borçlanma yapılmıştır. Benzer şekilde 2018 yılında da iç borç çevirme oranı yüzde 100’e çok yakın olarak yüzde 98 oranında gerçekleşmiştir. Son iki yılda yaşanan bu durum, hem kamu borçlarını artırarak faizleri yukarı çekmekte hem de yüksek kamu borcunun bir yan etkisi olarak enflasyon üzerinde baskı oluşturmaktadır. İç borç çevirme oranının bu seviyelere ulaşması genelde kriz dönemlerinde kamunun harcama artışını finanse etmek amacıyla tercih ettiği bir yöntemdir. 2003’ten bu yana gözlemler içinde iç borç çevirme oranının yüzde 100’ün üzerinde gerçekleştiği iki dönemden ilki, global finansal krizin yaşandığı 2009 yılı ve ikincisi ise 2017 yılı olmuştur.

Cari dengenin her sene açık vermesi bu açığın finanse edilebilmesi için ilave bir borçlanma ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Buna ek olarak bankalar ve finans dışı şirketler global kredi piyasasındaki uygun şartları değerlendirerek döviz cinsinden borçlanmaktadır.

Bütün bu faktörler neticesinde Türkiye’nin dış brüt borç stoku bir artış trendi içindedir. 2018 yılı dördüncü çeyreği itibarıyla Türkiye brüt dış borcu 299 milyar ABD doları özel sektörün, 140 milyar ABD doları kamunun ve 6 milyar ABD Doları T.C. Merkez Bankası’nın olmak üzere toplam 445 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

Dış borcun nominal miktarı önemli bir gösterge olmakla beraber karşılaştırma olabilmesi için ülkenin ekonomik gelişimine oranla seyrini de takip etmek gerekir. Grafik-8’de Türkiye’nin brüt dış borcunun GSYH’ye oranını görüyoruz. Buradan gördüğümüz kadarıyla Türkiye’nin ekonomisi, brüt dış borcun artışına paralel oranda büyüyememiştir. 2010 yılı başında yüzde 40 seviyesinde olan brüt dış borcun GSYH’ye oranı, 2018 yılı dördüncü çeyreği itibarıyla yüzde 57’yi aşmıştır. Tarihsel olarak baktığımızda brüt dış borcun GSYH’ye oranı, 2001 ekonomik krizi seviyesine yaklaşmış ve hatta geçmiştir. Cari açık, enflasyon ve kur gelişmelerini göz önünde bulundurduğunda bu seviyenin sürdürülebilir olmadığı bilinmelidir.

Grafik-8: Türkiye Brüt Dış Borç Stokunun GYSH'ye Oranı (Yüzde) (Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, TÜİK)

Kamu borçlanma kompozisyonu (iç borç & dış borç) açısından baktığımızda dış borcun toplam içindeki payı, son iki yılda hızla yükselerek yüzde 43 seviyelerine ulaşmıştır. Enflasyonun artış trendine girdiği ve dolayısıyla kurda değer kaybının yaşandığı son dönemde dış borçlanmanın payındaki kayda değer artış ülkenin risk primini olumsuz etkilemektedir.

Tablo 2'de merkezi yönetimin son yıllar içindeki dış borç ödemesi ve yeni borçlanması gösterilmektedir. Buna göre ortalama dış borç ödemesi 10 milyar ABD doları seviyesindedir. İç borca benzer şekilde dış borcun içindeki faiz payı (iç borca göre daha düşük faizlerle borçlanılmasına rağmen) yüksek

seviyededir. Bunun en önemli sebebi dış borçlanmanın uzun vadeli yapılması ve bu sebeple katlanarak artan faiz borcudur.

2001 ekonomik krizinin ardından kamu maliyesinde yapılan düzenlemelere paralel olarak kamu borçlanmasında azaltmaya gidilmişti. Burada ortaya çıkan borçlanma ihtiyacını özel sektör devralmış ve takip eden dönemde finans kesimi ve reel kesimin dış borçlanmasında hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu durum hızını kesmeden son yıllarda da devam etmektedir. 2010 yılında 170 milyar ABD doları olan özel kesimin dış borcu, 2018 yılı sonu itibarı ile 299 milyar ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir.

	Dış Borç Servisi	Anapara	Faiz	Dış Borçlanma
2010	10.97	7.01	3.97	6.75
2011	10.94	6.92	4.03	4.17
2012	10.64	6.62	4.01	7.11
2013	8.67	4.71	3.96	6.14
2014	9.74	5.64	4.10	7.31
2015	9.01	5.07	3.93	3.00
2016	8.89	4.94	3.95	5.50
2017	11.22	7.04	4.18	9.66
2018	11.10	6.92	4.18	7.71

Tablo 2: Kamu Dış Borçlanması ve Dış Borç Servisi (milyar ABD Doları)

Finans kesimi dış borçlanması, 2010 yılında 70 milyar ABD doları iken takip eden dönemdeki parasal genişlemeye paralel olarak hızlı bir artışa girmiştir. 2015 yılından itibaren FED'in parasal genişlemeyi sona erdirmesi, Türkiye ve çevre ülkelerdeki siyasi gelişmeler neticesinde finansal kesimin dış borçlanma hızı yavaşlamaya başlamıştır. 2018 yılı sonu itibari ile özel finansal kesimin dış borçluluğu 2017 yılı sonuna göre 20 milyar ABD doları azalarak 140 milyar ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Buna mukabil reel sektörün dış borçlanması daha yavaş ama daha istikrarlı bir şekilde artmaya devam etmiştir. 2010 yılı başında yaklaşık 100 milyar dolar olan reel kesimin dış borcu, 2018 yılı sonu itibari ile 159 milyar dolar olmuştur (Grafik-9). Son gelişmeleri göz önünde bulundurursak reel sektörün dış borçluluğunun riskli bir noktaya geldiğini görüyoruz.

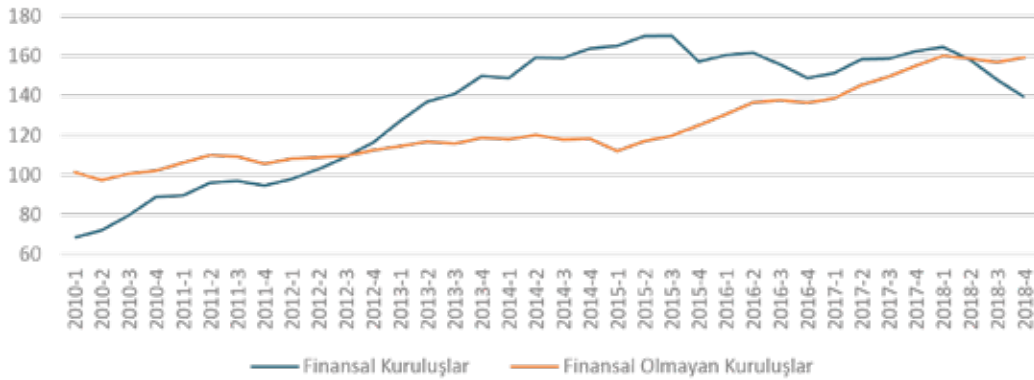
Borcun Geri Ödenme Zamanı: Vade

Toplam dış borcun yüksek olması, sağlıklı bir ekonomi için önemli bir engel olmasının yanında, borcun vade yapısı da önem arz etmektedir. Dış borç, vade yapısına göre kısa ve uzun vadeli borç olarak

ikiye ayrılmaktadır. Kısa vadeli borç; borçlanma tarihinden itibaren 1 yıl içerisinde anapara ve faiz ödemesi yapılması gereken borç olarak, uzun vadeli borç; borçlanma tarihinden itibaren 1 yıldan fazla süre sonra anapara ve faiz ödemesi yapılması gereken borç olarak tanımlanmaktadır.

Özel sektörün dış borcunun yaklaşık yüzde 30'u 1 yıldan kısa vadeli. Finansal kesimin dış borçluluğu içinde kısa vadeli borcun oranı 2010'un sonunda yüzde 50 seviyesindeyken finansal kuruluşlara yönelik uzun vadeli borçlanmayı özendirici politikalar neticesinde 2018 yılı sonunda yüzde 30'a kadar düşmüştür. Kamu bankalarında ise bu oran yüzde 50 seviyelerindedir. Öte yandan reel sektör dış borçlanmasında ise vadenin kısaldığını görüyoruz: Kısa vadeli dış borç oranı, 2010 başında yüzde 20 civarındayken 2018 yılı sonu itibarıyla yüzde 32'ye ulaşmıştır. Reel sektör dış borçlanmasında vadenin kısılması ilave bir risk oluşturmaktadır.

Kamu kesimi dış borçta kısa vadeli kalemin oranı, son yıllarda artmakla beraber 2018 yılı son çeyreği itibarıyla yüzde 21,4 seviyesindedir. Kısa vadeli borcun oranı arttıkça bu durumun ödemeler dengesi açısından bir kısıt oluşturduğu bilinmektedir.

Grafik 9: Özel Sektörün Dış Borcu (Milyar Dolar) (Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı)

Borçlanmanın Getirisi: Yükselen Faizler

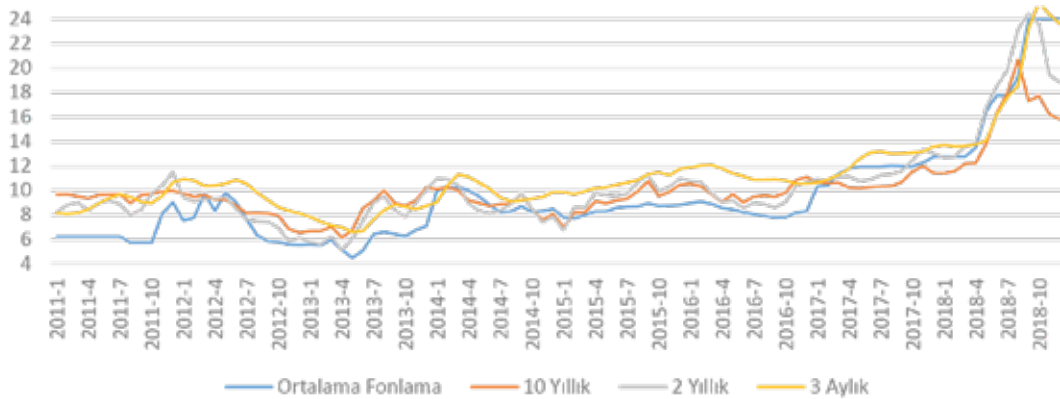
2018 yılı, finansal piyasalarda ve kredilerde yeni gelişmelere sahne olmuştur. Bu yıl içinde döviz kurundaki artış sürerken TCMB faizleri kademeli olarak artırmış piyasa faizleri de yüksek bir seyir izlemiştir. 2016 ve 2017 yıllarında Kredi Garanti Fonu'nun kapasmasının genişletilmesi ve kamu bankalarının kredi genişlemesine girmesiyle beraber yüksek faizler altında görece hızlı bir kredi büyümesi yaşanmıştı. Özellikle konut kredilerine ilave kampanyalar yapılması konut satışlarını artırmış ancak konut fiyatları reel olarak gerilemeye başlamıştı. Hanehalkı ve özel kesimin mevduatlarını döviz cinsinden tutma trendi 2018 yılında da hızlanarak devam etmiştir. Gelişen nokta itibarıyla ivedi bir şekilde eşgüdümlü bir para, kredi ve maliye politikasına geçmek önem arz etmektedir. Çünkü döviz kurunun hızlı değer kazandığı, faizlerin ve enflasyonun arttığı bir ortamda cari açığın finansmanında ve mevcut iç-dış borçların çevriminde sıkıntı yaşanmaktadır.

2016 yılından itibaren ABD ile ülkemiz arasında yaşanan gelişmeler sebebiyle döviz kurunda ve

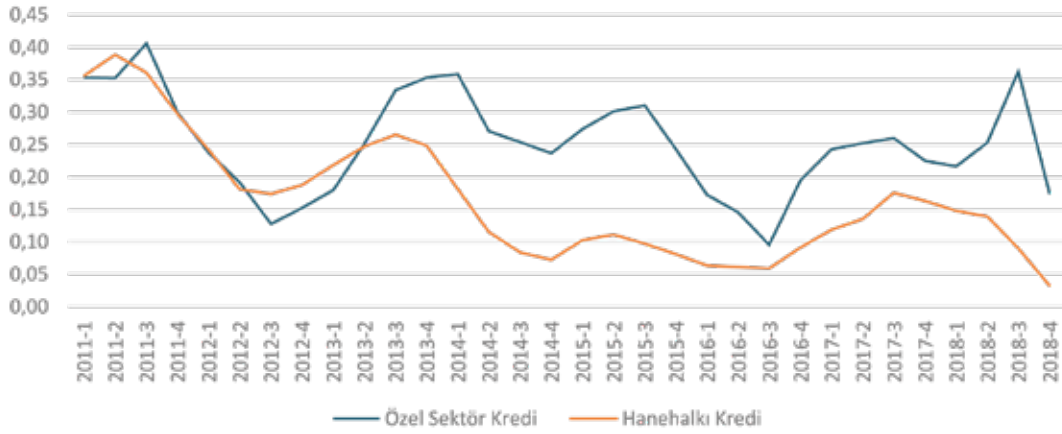
piyasa faizlerinde 2017 yılında yaşanan artış 2018 yılında da artarak devam etmiştir. 2018 yılı sonunda TCMB'nin ortalama fonlama maliyeti yüzde 24,06'ya ulaşmış olup 2017 yılı Aralık ayından itibaren toplam artış 1200 baz puana yaklaşmıştır (Grafik-10). Kontrollden çıkan mevcut piyasa koşulları çerçevesinde bu gelişme para politikasını bir süre sonra tekrar faiz artırımına sevk etmektedir.

2018 yılında yaşanan sıkıntılar yüksek faiz baskılarının sonucu olarak yaşanmıştır. Standart para politikasının bu noktada yapacağı şeyler sınırlıdır. Bununla beraber başka alternatifler gündeme alınabilir. Örnek olarak TCMB'nin doğrudan reel sektöre uygun maliyetle üretimi destekleyici kredi vermesi durumunda reel sektörün borçlanma maliyeti azalacak ve ayrıca verimli üretim yapacak firmaların önü açılabilir.

Bu durum enflasyonun düşmesine bile yol açabilir. Ancak bu tip politikalar hassas bir yönetim süreciyle amacına hizmet edebilir. Aksi takdirde piyasaya fazladan TL verilmiş olacak ve bu da yine TL'nin değer kaybetmesini ve ondan sonra takip eden fasit çemberi besleyecektir.

Grafik-10: TCMB Fonlaması ve Piyasa Faizleri (Kaynak: TCMB)

Grafik-11: Tüketici ve Ticari Kredileri Büyümesi (yıllık yüzde) (Kaynak: BDDK)

Krediler

Krediler yurtdışı finansmanındaki kolaylık ve dış piyasadaki düşük faizlerden istifade ederek uzun bir dönem boyunca hızlı bir büyüme içindeydi.

Bu büyüme ivmesine zaman zaman BDDK ve TCMB yoluyla müdahale olsa da özellikle ticari kredilerde toparlanma hızlı olmuştur. Bununla beraber 2014 yılı başında tüketici kredilerine yönelik alınan tedbirleri, 2016 yılı sonlarına kadar etkili olmuştur. Bu tedbirler reel sektörü doğrudan ilgilendirdiği için ticari kredilere ilave maliyetlerden kaçınılsa da özellikle 2015 yılının sonlarından itibaren ortaya çıkan atmosfer, yatırım koşullarını zorlaştırmıştır. Bu tarihten itibaren 2016 yılı sonlarına kadar ticari kredilerdeki artışta önemli bir yavaşlama yaşanmıştır. Firmaların borç çevirmek ve işletme maliyetlerini karşılamak için kredi çekmek durumunda olduğu göz önünde bulundurulduğunda yüzde 10'luk bir kredi büyümesi reel sektör için tehlikeli bir noktaya işaret etmektedir. Bu gelişmeler neticesinde 2016 yılı sonunda Kredi Garanti Fonu aracılığı ile bankaların Hazine destekli kredilerindeki miktar 250 milyar TL'ye yükseltilmiştir.

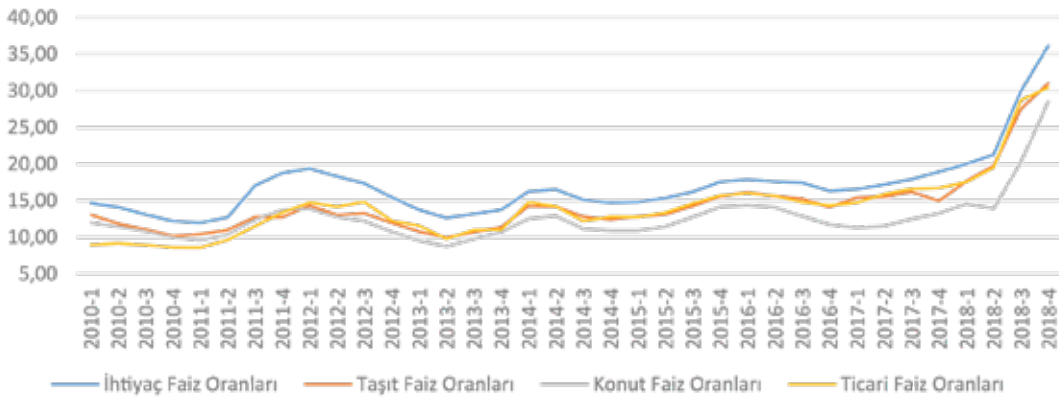
Hazine bunun yüzde 7'lik miktarını doğrudan garanti kapsamına alarak muhtemel bir ödeme krizi-ne karşı bir duvar oluşturmuştur. Ayrıca KOBİ'lere uygun koşullarda kredi desteği verilmesi de ilave kararlar içinde yer almıştır. Bu tedbirler ciddi oranda yavaşlayan reel sektör finansmanının toparlanmasına ve ticari kredilerin tekrar büyümesine imkan sağlamıştır. Bu defa da 2017 yılında başlayan ve 2018 yılında da devam eden faizlerdeki hızlı artışın (Grafik-12) yeni kredi kullanımının kısıtlamasıyla kredi hacmi azalma eğilimine girmiştir. Fakat 2018 yılı içerisinde hızlı yükseliş trendine giren kur neticesinde özel sektörün yabancı para cinsinden kredilerinin TL değeri çok ciddi bir şekilde yükselmiş ve bu sebeple özel sektör kredi hacmi 3. çeyrekte zirve yapmıştır (Grafik-11).

Kredi hacmindeki artış konusunda önemli bir hususa değinmek gerekir. Son iki yılda kredilerdeki büyümede etkin rolü kamu bankalarının almaya devam ettiğini görüyoruz. Bu dönemde kamu bankalarının kredilerindeki büyüme yüzde 28 iken diğer bankaların kredi büyümesi yüzde 6 seviyesinde kalmıştır. Neticede kamu bankalarının toplam krediler içindeki payı yüzde 42'ye yükselmiştir. Bu

durumu yalnızca 2018 yılında yaşanan konjunktürel gelişmeler izah etmek için yetersizdir. 2007 yılından itibaren kamu bankalarının açtığı kredilerin payı istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Bu durumun özellikle 2013'ten itibaren ciddi bir ivme kazandığını görüyoruz. Kredilerde kamu bankalarının payının artmasının mevcut sistemdeki parasal aktarım mekanizmasını ters yönlü etkileme ihtimali vardır. TCMB'nin faiz artışına devam ettiği bir ortamda kredilerin beklenen oranda yavaşlamaması öte yandan kredi faizlerinin artması maliyetler üzerinden enflasyonu artıracaktır. Bu durum ise kur baskısı altındaki reel sektörü korumak adına TCMB'ye ilave faiz baskısı olarak geri dönecektir. Bu fasit döngünün kırılması için para ve kredi ile alakalı kurumların eşgüdümlü çalışması önem arz etmektedir.

Merkez Bankası Rezervleri

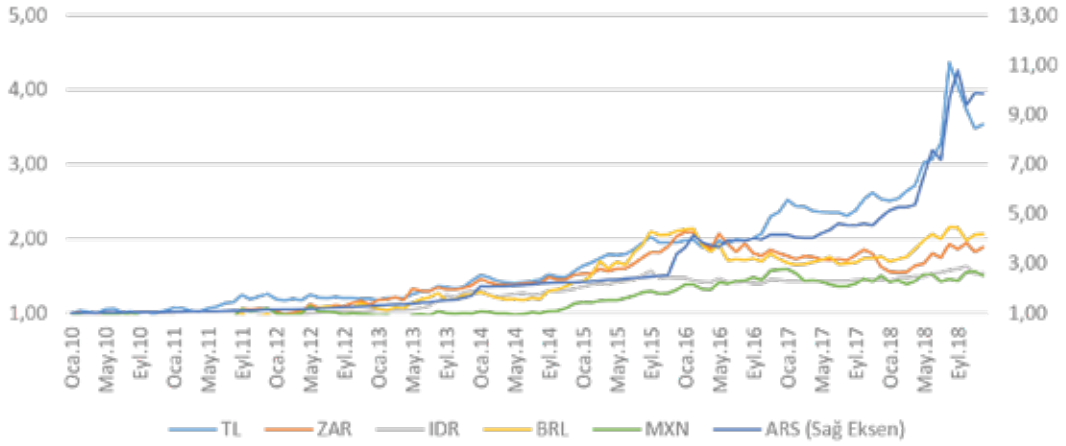
2018 yılında TCMB toplam brüt rezervlerinde önemli bir değişiklik yaşanmış ve 2017 Aralık itibarı ile toplam 107 Milyar ABD Doları olan brüt rezervler 2018 Yılı Aralık ayı itibarı ile yüzde 14 azalarak 92 Milyar ABD doları seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde altın rezervindeki kayıp, yaklaşık 3 milyar ABD doları civarındayken brüt döviz rezervindeki azalış 12 milyar ABD doları seviyesinde olmuştur (Grafik-13). Döviz ve altın toplam brüt rezervin son yıllardaki gelişimine baktığımızda 2013 yılında 130 milyar ABD dolarına ulaştıktan sonra zaman zaman durağanlaşmakla beraber istikrarlı bir düşüş olduğu görülmektedir. Burada vurgulanması gereken bir diğer nokta da brüt döviz ve altın

Grafik-12: Kredi Faizleri (Kaynak: TCMB)

rezervi söz konusu edildiğinde bunların hepsinin doğrudan TCMB'nin kendi varlığı olmadığıdır. Brüt döviz rezervlerindeki en büyük kalem Türkiye'deki bankaların döviz mevduat hesaplarındaki paranın bir kısmının zorunlu olarak TCMB'de tutulmasıyla oluşan zorunlu karşılık kalemidir. Döviz kurundaki gelişmelere bağlı olarak hane halkı ve özel sektör

firmalarının döviz mevduatında artış yaşanmaktadır. Bu gelişme TCMB'nin rezervlerine de artış olarak yansımaktadır. TCMB net döviz rezervi 2018 yılı sonunda yaklaşık 30 milyar ABD dolarıdır. Bu miktar TCMB'nin döviz kuru piyasasına doğrudan müdahale etme imkânının sınırlarını da göstermektedir.

Grafik-14: Türkiye ve Diğer Gelişmekte Olan Ülke Kurları (Ocak 2015=1)(Kaynak: Thomson Reuters)

Dünyada Güçlenen ABD Doları

Küresel para politikası 2013 yılı Mayıs ayından itibaren yavaş ama istikrarlı bir şekilde sıkılaşmaya başlamış, bununla bağlantılı olarak gelişmekte olan ülkelerin para birimleri ABD doları karşısında değer kaybetme trendine girmiştir. Bu süreç, yüksek siyasi belirsizlik, yüksek enflasyon, yüksek cari açık ve borçluluk oranına sahip Türkiye’de özellikle kayda değer bir şekilde gözlenmiştir. Konjonktürel gelişmelere bağlı olarak Brezilya, Meksika, Güney Afrika gibi ülkelerde yerli paranın değer kaybı yaşanırken bu kayıpların zaman içinde kısmen telafi edildiğini görüyoruz (Grafik-14).

2018 yılı sonu itibari ile Türkiye ve Arjantin, ABD doları karşısında en hızlı değer kaybeden para birimlerine sahip ülkeler arasında bulunmaktadır. 2010 yılı başından itibaren Türk Lirası ABD doları karşısında yüzde 250 değer kaybetmiştir. 2016 yılı ABD seçimlerinden doğrudan etkilenen Meksika Pesosu’nun bu dönemdeki toplam değer kaybı yüzde 50 seviyesinde olmuştur.

2013 yılına kadar olan FED’in gevşek para politikası ve neticesinde ortaya çıkan yoğun sıcak paranın etkisiyle kurların üzerinde baskı oluşmuş ve Türk Lirası bu hesaba göre çok değerli seyretnmiştir.

Takip eden dönemdeki değer kaybının bu baskı-lamanın geri alınmasını da içerdiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu sebeple kurlarda son 5 yıldır yaşanan gelişmeler birtakım konjonktürel hadiselerle tetikleniyor olsalar da bu gelişmelerin arka planında TL’deki yüksek enflasyon ve buna geçmiş yıllardan gelen enflasyon farkının ima ettiği kur baskısı vardır.

Reel sektörün döviz cinsinden borçluluğu da düşünülünce mevcut maliye ve para politikası çerçevesinde Türk Lirası üzerindeki değer kaybetme baskısının devam edeceğini düşünüyoruz.

Cebimizdeki Kurt: Enflasyon

2017 yılında tüketici enflasyonu hızlı bir artış sürecine girerek çift haneli rakamlara ulaşmıştı. Bu durum gıda, enerji gibi geçici faktörlerden etkilenen kalemlerden bağımsız olarak gerçekleşmişti. Enf-

lasyondaki bu artışın sebepleri arasında; Türk Lirasındaki değer kaybı, kamu harcamalarındaki artış, kredilerdeki canlanma ve 2016 yılındaki gerilimin ardından ekonominin 2017 yılında tekrar yüksek büyüme performansı göstermesi bulunmaktadır.

2017 yılında başlayan enflasyondaki artış trendi, 2018 yılı Ekim ayına kadar aralıksız devam etmiş ve yüzde 25,54 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ulaşılan bu seviye son 15 yılın en kötü enflasyon seviyesi olarak kayıtlara geçmiştir. 2018 yılsonu itibari ile enflasyon rakamı yüzde 20,30 seviyesinde gerçekleşmiştir (Grafik-15). Bu seviye enflasyonun tek haneli seviyede kontrol altına alındığı 2004 yılından beri gerçekleşen en yüksek yılsonu enflasyonudur.

Çekirdek enflasyon ise 2018 yılsonu itibarıyla yüzde 20,48 olarak gerçekleşmiş ve 2004 yılından itibaren en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

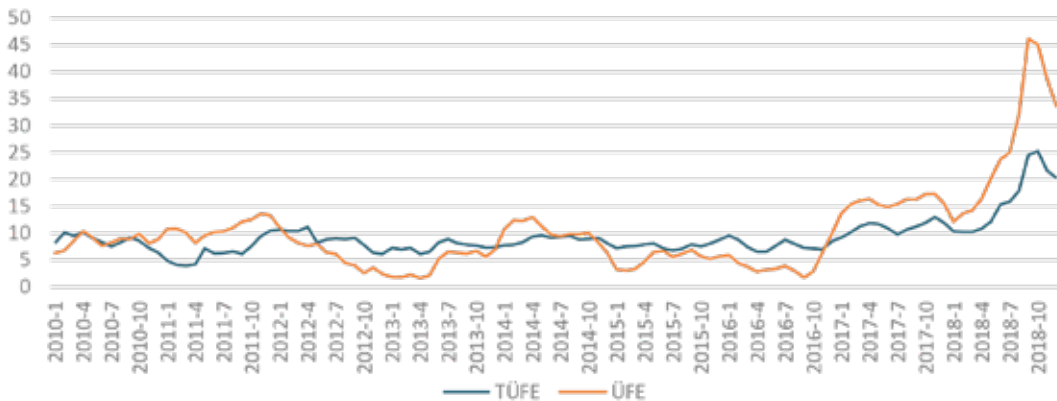
Üretici fiyatları son ürünün maliyetini değiştirerek tüketici fiyatlarını etkilemektedir. Bu etki gecikmeli olarak tüketici fiyatlarına yansımaktadır. 2017 yılı son çeyreğinden itibaren ÜFE'de yüksek bir artış yaşanmış ve yıllık yüzde 15,47 seviyesine, 2018 yılında ise yüzde 33,64'e ulaşmıştır (Grafik-15).

Döviz kurunun, Türkiye gibi enflasyon hedeflemesi yapan gelişmekte olan ülkelerde enflasyon üzerinde önemli etkisi vardır.

Döviz kurunun değişmesi, tüketici fiyatlarına ya doğrudan ithal edilen malların fiyatları yoluyla (otomobil, telefon vb.) ya da üretimde kullanılmak üzere ara malı ve yatırım malı ithalatı (enerji, makine-ekipman gibi) yoluyla yansımaktadır. Bütün bunların yanı sıra dövizin sürekli artıyor olması insanların alışverişlerinde döviz kullanmalarına ve böylece fiyatları dövizde endekslemelerine yol açmaktadır.

Bu sebeple kur istikrarının fiyat istikrarı üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Türkiye için yapılan çalışmalara göre, döviz kurunda meydana gelen yüzde 10'luk bir artış enflasyonda yaklaşık 1,5 puanlık bir artışa neden olmaktadır.

Türkiye enerji ihtiyacının önemli bir kısmını dışardan karşılamaktadır. Bu nedenle TÜFE, enerji ürünlerinde uluslararası piyasalardaki fiyat gelişmelerinden çok hızlı olarak etkilenmektedir. 2017 yılının sonunda Brent petrol fiyatı 65 dolar seviyesinde iken Haziran 2018 itibari ile 75,34 ABD do-

Grafik 15: Tüketici ve Üretici Enflasyonu (Kaynak: TÜİK)

larda zirve yaptıktan sonra Aralık 2018 sonu itibari ile petrol fiyatı 54 dolara kadar düşerek Ocak 2017 seviyesine geri gelmiştir. Ancak Ocak 2016 yılından bugüne kadar petrol fiyatları genel itibari ile yükselme eğilimindedir.

Önümüzdeki dönem için bu durum, enflasyon üzerinde yeni bir olumsuz baskı oluşturacaktır.

Son yıllarda Kamu-Özel İşbirliği ile yapılan projelerin (köprü, otoyol, hastane vb) Hazine garantileri ve kullanım fiyatları ABD doları cinsinden belirlenmektedir. Bu durum, döviz kuru üzerinde bir baskı oluşturmakta ve kur geçişkenliği üzerinden, enflasyonla mücadele programını zora sokmaktadır.

İstihdam

Türkiye’de işsizlik son 10 yıldır yüksek seviyesini korumaktadır. İşsizlik oranı bu süreçte yüzde 10 seviyesinde seyrederken, ekonomik durgunluğun yaşandığı dönemlerde yüzde 14'lere kadar çıkmış, ekonominin toparlandığı dönemlerde ise tekrar yüzde 10'a düşmüştür. 2018 yılında her ne kadar ekonomi büyümeye devam etmiş olsa da işsizlik oranı yüzde 9,8 seviyesinden yüzde 12,7'ye kadar yükselmiştir (Grafik-16).

Bu oranlar verimli bir ekonomi için çok yüksek kalmaktadır. Ayrıca uzun bir dönem böyle yüksek

işsizliğin devamı geri çevrilmesi zor bir katılık oluşturmaktadır.

Bu haliyle istihdam, özellikle de genç nüfusun istihdamı önemli bir sorun olarak gözükmektedir. Genç nüfusun yüksek işsizlik oranına ilaveten son dönemde yükseköğrenimi bitirmiş nüfusun işsizliği de yeni bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. 2014 yılı başında 400 bin olan yükseköğrenim mezunu işsiz sayısı 2018 yılı içerisinde 1 milyon 68 bin olmuştur. Yükseköğrenim mezunlarının işsizlik oranı ise yüzde 13,5 seviyesindedir. Bu haliyle yükseköğrenim mezunu nüfusun işsizlik oranı, toplam işsizlik oranının üzerinde seyretmektedir. Bu durumu işgücü piyasasının geleceği açısından endişe vericidir.

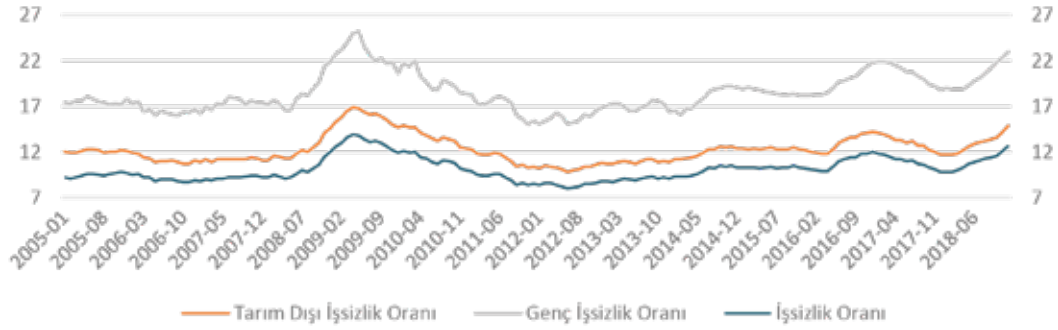
Genç ve eğitilmiş işgücünün istihdama yeterince katılamadığı bir ekonomi, yüksek gelirli ülke sınıfına atlama yolunda ciddi bir handikaptır. Bu soruna ilişkin çözümlerin zaman geçmeden düşünülmesi gerekmektedir.

İşgücüne katılımı ekonomik gelişmelerden bağımsız olarak istikrarlı artışın en önemli sebebi Türkiye’nin demografik yapısı sebebiyle çalışma çağındaki nüfusun artışı işgücüne katılım oranını artırmaktadır. 2000 yılından itibaren 15-64 yaş arasındaki nüfus (bu çalışma çağındaki nüfus için kullanılan bir ölçüttür) 11 milyona yakın bir artış göstererek 2018 yılı itibarıyla yaklaşık 53,8 milyon

Yıl	Tahmin	Gerçekleşen
2018	6,5 - 9,5	20,3
2017	6,6 - 9,4	11,9
2016	6,1 - 8,9	8,5
2015	4,1 - 6,9	8,8
2014	5,2 - 8,0	8,2
2013	3,9 - 6,7	7,4

Tablo 3: TCMB Enflasyon Tahminleri Ve Yıllık Enflasyon Gerçekleşmeleri

Grafik-34: İşsizlik Oranları (yüzde) (Kaynak: TÜİK)

olmuştur. Çalışma çağındaki nüfus ve çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranı, da artış göstermektedir.

Yapılan nüfus projeksiyonlarına göre; çalışan nüfusun toplam nüfusa oranı, önümüzdeki 10 yıl boyunca mevcut seviyeye yakın seyrettikten sonra düşmeye başlayacaktır. Toplumların yaşlanmasında bir sefer karşılaştıkları ve çalışan nüfusun toplam nüfusa oranının arttığı bu duruma “demografik fırsat penceresi” adı verilir.

Türkiye için bu durum çok yakın bir fırsat olarak ortada durmaya devam etmektedir. Bunun için

gerekli tedbirler hızlı bir şekilde alınıp mevcut genç nüfusun yeni dönemin gerekleriyle vasıflanarak işgücüne katılmaları gerekmektedir.

Dolayısıyla çalışma çağına ulaşan ve hızlı bir şekilde işgücüne katılan bu nüfusun hepsinin istihdam edilebilmesi için ekonominin çok daha hızlı büyümesi gerekmekte ve bunlar için özellikle işgücü piyasasına ilişkin yapısal düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde, genç ve eğitilmiş nüfusun vasıflı bir şekilde işgücüne katılmaları sağlanmazsa, bu fırsat penceresi Türkiye’yi orta gelirde sabit bırakacak bir tehdide dönüşebilir.

GELİR DAĞILIMI VE BÖLGELER ARASI KALKINMA FARKLARI

Türkiye bugün en zengin yüzde yirmilik kesimin milli gelirin neredeyse %60'ını, en fakir yüzde yirmilik kesimin ise yaklaşık milli gelirin %4'ünü aldığı dünyanın gelir dağılımı en bozuk, gelir adaletsizliği en yüksek ülkeleri arasındadır. Genel olarak bakıldığında toplumda gelir düzeyi en düşük %20 ile en yüksek %20 arasında hayat standardı farkının on iki kata ulaştığı bir fotoğraf, aslında düşünülmesi gereken bir toplumsal fotoğraftır.

Şurası bir gerçek ki Türkiye'nin son doksan yılda aldığı onca göz kamaştırıcı mesafeye ve şehirleşmeden sanayileşmeye pek çok alanda elde ettiği başarıya rağmen bölgeler arası kalkınma farkı ve toplumsal kesimler arası gelir dağılımında varolan uçurum bakımından aynı başarıyı yakalayamamıştır.

Bugün, ortaklaşa üreten ancak üretilen zenginliklerin paylaşımında adaletsizlikle kardeşlerden bir kısmının konfora ve refaha kavuşturulduğu diğer kısmının da yoksunluklarla yaşamak zorunda bırakıldığı Türkiye, hiç kuşku yok ki kardeşlerin ortak duygularının ulaşmak istediği bir Türkiye olamaz. Türkiye'nin birlikte üretme ve üretilen zenginlikleri adil paylaşmayı başaramadığı sürece gerçek bir çağdaş ülke olamayacağının bilinmesi gerekiyor.

Türkiye bugün en zengin yüzde yirmilik kesimin milli gelirin neredeyse %60'ını, en fakir yüzde yirmilik kesimin ise yaklaşık milli gelirin %4'ünü aldığı dünyanın gelir dağılımı en bozuk, gelir adaletsizliği en yüksek ülkeleri arasındadır. Genel olarak bakıl-

dığında toplumda gelir düzeyi en düşük %20 ile en yüksek %20 arasında hayat standardı farkının on iki kata ulaştığı bir fotoğraf, aslında düşünülmesi gereken bir toplumsal fotoğaftır. Aslında bu fotoğraf toplumsal barış ve dayanışmanın, ortak kader duygusunun önünde bugünkü Türkiye'de duran en büyük tuzağa işaret etmektedir. Parlak cıvalı sözlerin ötesinde bu tuzağı gören ve bu tuzağa dönük siyasetler geliştirebilen siyasetçiler gerçek anlamda Türkiye'nin hak ettiği ve ihtiyaç duyduğu siyasi rolü yerine getirmiş olurlar. Bu optikten bakıldığında halen AK Parti iktidarının sırtında büyük bir yük ve sorumluluk durmaktadır. İçinden geçtiğimiz ekonomik türbülans dönemlerine benzer dönemlerde yükün daha da ağırlaştığını söylemek gerekiyor.

Bugünün dünyasında iktisadi büyüme, süratli kalkınma kadar dengeli gelişme de çağdaş ve iletir bir toplum kurmanın vazgeçilmez koşuludur. Eğer bir ülke süratli büyümede yakaladığı başarıyı, üretilen zenginliği toplumun kesimleri ve coğrafi bölgeler arasında dengeli dağıtamıyorsa sağlıklı

—— 33 ——

Batı'da devlet, sosyal refah devleti ve hukuk devleti üzerinden ücretlileri, düşük ve orta gelir gruplarını yüksek gelir guruplarına karşı korurken Türkiye'de mevcut düzen üzerinden bir boyutuyla da devlet ve siyaset düşük gelir guruplarından yüksek gelir guruplarına kaynak transferi rolünü üslenmektedir.

—— 34 ——

bir gelişmeyi, gerçek bir büyümeyi de başaramıyor demektir. Ayrıca toplumsal bütünleşme ve huzurun da yolu bunu başarabilmekten geçmektedir.

Türkiye'de bugün adaletsiz gelir dağılımı ve bölgeler arası kalkınma farklarının temelinde, bu adaletsiz düzenin piyasa ekonomisini 19.yüzyıl vahşi kapitalizmiyle karıştıran bir kısım sermaye çevreleri ve onların siyasi ve entelektüel müttefikleri vardır. Bir yandan ekonomide liberalleşmeyi çağdaş Türkiye'nin ölçüsü kabul edip aşkla savunuların diğer yandan iş İLO standartlarına ve AB normlarına uygun bir çalışma hayatına gelince uluslar arası rekabete ve Çin tehdidine dayanarak çalışma hayatının çağdaşlaşmasını engellemeye çalışmaları boşuna değildir.

Türkiye'de bugün bütün çabalara rağmen kayıtdışılığın ekonomiyi halen daha ciddi olarak etkilediği bir ortamda, vahşi kapitalizmi ve kuralsızlığı piyasa ekonomisi olarak tedavülde tutmaya çalışanların gücünü koruduğu görülüyor. Bu iklimde, bu durumun doğal bir sonucu olarak devlete vergi vermek ahmaklık, sigortalı işçi çalıştırmak işi bilmemek, hele sendikalı işçi çalıştırmak en hafif tabiriyle saflık sayılmaktadır. Suriyeli göçmen işçi meselesi ise adeta bu tablonun do-

ğal bir meşrulaştırma aracı haline getirilmiştir. Türkiye'de söz konusu çevrelerin yürüttüğü bir tür piyasa istismarı durdurulmalıdır. Emeğe saygısızlığı, insana saygısızlığı ve ortak toplumsal varlığımıza saygısızlığı bir piyasa gerçeği gibi yutturmaya çalışan bu çevrelerin Türkiye'ye maliyeti bugün gerçekten çok ağırdır. Bu zümrelerin oluşturduğu ya da oluşumuna katkıda bulunduğu bu düzen, çağdaş ülkelerde varolan devletin ve siyasetin fonksiyonunu da değiştirmekte, devlete olması gerekenin çok ötesinde bir maliyet ödetmektedir.

Batı'da devlet, sosyal refah devleti ve hukuk devleti üzerinden ücretlileri, düşük ve orta gelir gruplarını yüksek gelir guruplarına karşı korurken Türkiye'de mevcut düzen üzerinden bir boyutuyla da devlet ve siyaset düşük gelir guruplarından yüksek gelir guruplarına kaynak transferi rolünü üslenmektedir. Öyle ki bugün kabaca devletin topladığı vergilerin 3'te 2'si düşük ve orta gelir guruplarından toplanırken, milli gelirin üçte ikisi yüksek gelir guruplarına gitmektedir. Bunun anlamı devlet düşük gelir guruplarından topladığı vergilerle yüksek gelir guruplarına kaynak transfer etmektedir. Bu durumda kronik bir gelir adaletsizliği kaçınılmazdır. Son 17 yılda AK Parti iktidarının sınıf altı yoksullara ve dü-

şük gelir gruplarına gittikçe artan sosyal transfer harcamalarını da yine bu bağlamda ele alarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Türkiye yukarıda bahsedilen çarpık düzeni değiştiremediği sürece temel sorunlarını çözmekte ve toplumsal barışı sürdürmekte zorlanacaktır. Acilen piyasa istismarını önleyecek tedbirler alınmalı yeni ve adil bir vergi düzeni süratle kurulmalıdır. Kurallara bağlı olmak, adil rekabet koşullarına saygı duymak, insan emeğine ve insan haklarına saygı duymak, onurlu bir yurttaş olmanın Türkiye için bir zaaf değil güç olduğu artık anlaşılmalıdır.

Türkiye'nin 21. yüzyılda büyük bir güç olma hayalinin önündeki ikinci ciddi engel ise bölgeler arası gelişme farklarıdır. Bugünkü Türkiye'ye dışardan, değişik parametreler üzerinden kabaca bakıldığında ilginç bir fotoğrafla karşılaşmaktadır. Görülen fotoğraf aslında üç çağı birlikte yaşayan bir ülke fotoğrafıdır. Bir boyutu ile halen ortaçağ üretim ve insan ilişkileri düzenini sürdüren bir Türkiye ortada iken, diğer boyutunda bir sanayi toplumunun bütün özelliklerini ortaya koyan farklı bir Türkiye karşımıza çıkmaktadır. Son perdede ise Türkiye'nin

son yirmi yıllık süreçte ürettiği sanayi ötesi bilgi toplumu yüzü, yeni dinamikler içerisinde süzülerek doğmaktadır. Karşımızda üç farklı Türkiye fotoğrafı durmaktadır.

Karşı karşıya kalınan fotoğraf, sanata ve edebiyata fantastik bir zenginlik sunarken, aslında Türkiye'nin birlik içerisinde ve güçlenerek geleceğe yürüme iradesinin önünde en ciddi engellerden birisini ortaya koymaktadır. Türkiye farklı çağların kültürel algı ve zihniyetleri üzerinden dünyaya bakan ve kendi zamanlarının birbirinden farklı yaşama tarzları içerisinde gündelik hayatını sürdüren bu bölgesel farklılaşmaları aşmak zorundadır. Yoksa ortak kader ve birlik duygusunun önündeki bu büyük engel Türkiye'yi ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakma potansiyelini ciddi olarak içinde taşımaktadır. Nihayet bir diğer bağlamda terör sorununu da kalıcı olarak çözmenin yolu buradan geçmektedir.

Şurası iyi bilinmelidir ki bugünün dünyasında bir ülkenin kalkınması, bölgeler arası farkları dikkate almadığı sürece eksik ve sağlıklı olmaya mahkûmdur.

Böyle bakıldığı zaman Türkiye'nin en gelişmiş bölgesi ile en geri kalmış bölgesi arasında on kattan daha büyük bir hayat standardı farkı olduğu düşünüldüğünde Türkiye'nin geçmiş zaman içerisinde dengeli ve sağlıklı bir kalkınmayı gerçekleştiremediği açıkça görülmektedir. Ancak bu sorunu ciddiye almak ve üzerine kararlı ve doğru bir biçimde gitmek, geleceğe emin adımlarla yürümenin en önemli ön koşullarından birisidir.

Türkiye açısından bölgeler arası kalkınma farkları bir iktisadi sorun olduğu kadar aynı zamanda bir milli güvenlik sorunudur. Yukarıda aktardığımız parçalı yapının ürettiği parçalanma riski, etnik sorunların oluşturabileceği riskten çok daha fazladır. Sosyolojik olarak ortak kader duygusunu ancak ortak bir yaşama tarzı ve kültürel iklim sunabilir.

İktisadi düzey ise yaşama tarzını belirleyen en önemli faktör durumundadır. Dolayısı ile bir ülkenin bölgeleri arasındaki gelişme farkını salt bir iktisadi sorun olarak algılamak çok büyük bir hata olur. Bu bağlamda sorunu değişik boyutlardan ele alarak incelemek, sorunun anlaşılmasına ve çözüme kuşkusuz önemli katkılar yapabilir.

Bugün Türkiye'de uzun dönemdir yaşanan ve bir terör örgütünün saldırı gerekçesi olarak sunduğu sorun da aslında bir bütünleşme sorunudur. Yakın zamanda "Demokratik açılım" şeklinde tartışılan sorunun temeline bakıldığında bir kalkınma yanlışının izlerini görebilmek mümkündür.

Güneydoğu'da yaşanan sorunun temel karakteristiğine bakıldığında genel olarak bir bütünleşme sorunu ile karşı karşıya bulunulduğu ve bu sorunun eğitim ve iş zinciri üzerinden yeteri kadar bölgenin ana yapıyla bütünleştirilememesi ile ciddi bir boyut kazandığı görülebilir. Nihayet son dönemde atılan adımlara karşı alınan olumlu gelişmeler de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Yukarıdaki tespitin en iyi test edilebileceği alanlar Türkiye'nin gelişmiş batı bölgeleridir. Doğu ve Güneydoğudan Türkiye'nin göç edilen batı bölgelerinde yukarıda sayılan bütünleşme araçları ile bütünleşme süreçlerinin güçlü bir biçimde tamamlanıyor olduğu açıkça görülmektedir.

Türkiye'de yıllar içerisinde bölgeler arası dengesiz kalkınmayı ya da başarısız bölgesel kalkınmayı

— 66 —

Türkiye’de yıllar içerisinde bölgeler arası dengesiz kalkınmayı ya da başarısız bölgesel kalkınmayı üreten en önemli faktör, yanlış kalkınma politika ve stratejileridir.

— 67 —

üreten en önemli faktör yanlış kalkınma politika ve stratejileridir.

Bölgesel gerçekleri, insan unsurundan kültür ve yaşama tarzına kadar toplumsal gerçeklikleri yok sayarak bölgeye tepeden inme ve empozeyle dayanan bir mantıkla bölgesel kalkınma mantık ve politikalarının bugün gelip dayandığı yer, içinden çıkılması güç bir sorundur. Ak Parti iktidarının ulaşım ve altyapı başta olmak üzere attığı çok önemli adımlara rağmen sorunun sürdüğü bir gerçektir.

Türkiye’de bir süredir yürütülmekte olan, bölgesel kalkınmada yeni ve doğru bir başlangıç arayışları memnuniyet vericidir. Bölgesel iktisadi ve toplumsal aktörleri, sivil toplum kuruluşlarını, meslek birliklerini sürecin içine katarak çok taraflı ve toplumla organik ilişkiler kurularak oluşturulmak istenen yeni bölgesel kalkınma politikası, bugünün bölgesel kalkınma politikalarına uygun bir anlayışı temsil etmektedir. Bugün sorun, bu çıkılan doğru yolda doğru adımlar atıp süreci dar bir bürokratik algıya teslim etmeden başarıya ulaştırmaktır. Çıkılan yolun Türkiye’nin bu dönemde karşı karşıya kaldığı ekonomik türbülansla kesintiye uğramaması en büyük beklentidir.

Türkiye açısından bölgesel kalkınma sorununun hayati öneme sahip olduğu boyutlardan biriside makro yapılar içerisinde ortaya çıkmakta-

dır. AB sürecinde ortaya çıkan ve yılların kronik sorunlarını ve ihmalilerini içerisinde barındıran tarım sektörü sorununu da yine Türkiye, sağlıklı ve doğru bölgesel politikalar ile çözebilir. Bölgesel uçurumları aşamayan bir Türkiye’nin dünyada ve AB platformunda kolay yer edinemeyeceği ortadadır. Özellikle nispeten gelişmemiş bölgelerde tarım ve hayvancılık üzerinden yeni bir hamle Türkiye’nin kısa vadeli ihtiyaçları içerisinde yer almaktadır. Türkiye’de bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve sağlıklı bölgesel kalkınma stratejileri geliştirmek açısından son dönemde ortaya çıkan en hayırlı gelişmelerden birisi, kalkınma ajanslarının kurulması olmuştur. Sürecin yavaş işlemesi, bürokratik engeller ve diğer bazı sorunlara rağmen kalkınma ajanslarının bugün bekleneni yeterli düzeyde verememiş olması ümitlerimizi yok etmemelidir. Kalkınma ajansları, sadece kaynak dağıtan yapılar gibi anlaşılmamalı, yerel sivil unsurlar da içinde yer alacak şekilde rolleri ve etkinlik düzeyleri bölgesel politikaların oluşturulması ve uygulanmasını da içine alacak şekilde genişletilmelidir. Bugünün dünyasında kalkınma ile eş anlamda kabul edilen dengeli bölgesel kalkınmanın oldukça geç önemini fark etmiş Türkiye’de geçte olsa bu sağlıklı yola bugün çıkmış olması memnuniyet vericidir. Çıkılan bu sağlıklı yolda eksiklerin ve yanlışların zamanla düzeleceğine inanmak istiyoruz.

TİCARET SAVAŞLARI: LIBERAL EKONOMİK YAPI NEREYE GİDİYOR?

Dünya ekonomisinin tüm zaman diliminde nasıl şekillendiğini anlamak için üretim faktörlerinin zaman içerisinde değişen rolü ve etkisine bakmak yerinde olacaktır. Bilindiği üzere mal ve hizmet üretimini gerçekleştirmek amacıyla gerekli olan faktörlere üretim faktörleri adı verilmektedir. Üretim faktörleri ise emek, sermaye ve iş gücünden oluşmaktadır.

Dünya ekonomisi, tarih boyunca farklı ekonomik sistemler tecrübe etmiştir. Dünya devletleri bölgesel ve küresel ölçekte müzakereler çerçevesinde çeşitli anlaşmalar ile kendi baktıkları noktadan en iyi ekonomik yapıyı bulmaya çalışmışlardır. Değişen devlet yapıları ve dengeleri ile birlikte küresel ekonomik yapı sürekli değişimlere tabi kalmıştır. Bunun yanı sıra piyasa aktörlerinin yeri ve gücü sürekli olarak yine değişmiştir. Bu piyasa aktörleri hane halkı, firmalar, devlet ve dış âlemdir. Aslında aktörler arası güç yapısı temelde küresel ekonomik yapının oluşumunda etkilidir. Liberal yapıda devletin rolü azalırken kapalı ekonomilerde yoğun olarak piyasada devleti hissetmek mümkündür. Liberalleşen dünya ekonomik yapısında ise, uluslararası firmaların gücü ve etkisini ulusal devletler üzerinde yoğun olarak hissetmek mümkündür. Küresel ekonomik yapı içerisinde en küçük bir birim olarak hane halkı tercihlerinin de dünya ekonomik yapı içerisindeki rolü çok büyüktür. Nitekim en küçük ekonomik birim olan hane halkının yaptığı ve zorladığı tercihler ile devletler

tabi oldukları ekonomik yapıları seçerler. Tüm bu piyasa aktörleri ışığında hâlihazırda devletin ekonomideki rolü ve boyutu ne olmalı sorusu ekonomistler arasında yoğun bir şekilde tartışılmaya devam edilmektedir. Dünya ekonomisinin tüm zaman diliminde nasıl şekillendiğini anlamak için üretim faktörlerinin zaman içerisinde değişen rolü ve etkisine bakmak yerinde olacaktır.

Bilindiği üzere mal ve hizmet üretimini gerçekleştirmek amacıyla gerekli olan faktörlere üretim faktörleri adı verilmektedir. Üretim faktörleri ise emek, sermaye ve iş gücünden oluşmaktadır. Üretimin gerçekleşmesi için gerekli olan üretim faktörlerinin bolluğu dünya ekonomik yapı içerisindeki rolü sürekli olarak değişmektedir. Bundan dolayı bu üretim faktörlerine sahip faktör sahiplerinin de rolü ve baskısı dünya ekonomik sistemi içerisinde değişmektedir. Emek ve sermayenin faktör geliri olarak aldıkları gelirin paylaşımı özellikle iki yüz yılı aşkın bir süredir tartışılmaktadır. Liberal ekonomik yapıda sermaye üstün olmakla

birlikte, liberal çizgiden uzaklaştıkça emeği daha çok koruyan yapıları bir ekonomik sistem ortaya çıkarmaktadır. Bu tartışmaların sonucu, ülkelerin sahip oldukları iktisadi rejimleri oluşturmaktadırlar.

Tüm bu tartışmalar ve sorular ışığında, en etkin dünya ekonomik sistemini bulma arayışları, güçlü olan ülke ve bölgelerin liderliğinde devam etmiştir. Öncü ve güçlü ülkelerin çıkarları en üst düzeyde tutulduğu sürece tercih edilen ekonomik rejim varlığını devam ettirmiştir. Fakat her yapı zaman içerisinde belli başlı testlere maruz kalmış ve dünya ekonomik yapısı yeni bir sistemi öne çıkararak yoluna devam etmiştir. İkinci dünya savaşı sonrası, dünya ekonomisinin hacmini ve dolayısıyla refahını artırmaya yönelik olarak artış gösteren liberalleşme eğilimleri artmıştır. Bu bağlamda kurulan, başlıca örgütler; Uluslararası Para fonu, GATT, OECD ve Dünya Bankasıdır. Tüm bu uluslararası örgütlerin temel hedefi dünya ticaret

hacmini, ülkeler arasında ki ticaret hacmini artırarak desteklemektir. Böylelikle Batı tarafından geliştirilerek uygulamaya konulan dünya ticaret sistemi ile ülkeler arasında serbest ticaretin gelişimi büyük ölçüde sağlanmıştır. Bu uluslararası örgütlere üye ülkelerden dünya ticaretindeki engellerin kaldırılması bu bağlamda istenmekteydi. Böylelikle ülkeler birbirlerine uyguladıkları gümrük vergi ve kısıtlamalarını kaldıracaktı. Kaldırılan gümrük vergisi ve kısıtlamalar ile birlikte dünya ticareti artacak ve dolayısıyla refah düzeyi de artacaktı. Uluslararası ticarete yaşanan liberalleşme ile birlikte sahip oldukları teknoloji ile rekabet üstünlüğüne ABD öncülüğündeki Batı son yıllara kadar bu yapının en güçlü savunucuları olmuştur. Zira dünyanın en güçlü ekonomisi olan ABD kendisinden nüfusta kat ve kat daha yüksek olan Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelere daha yüksek GSYİH'ya sahiptir. Fakat son 30 yılda bu ülkelerin üretim düzeyi, üretim teknolojilerini yakalama-

larıyla birlikte yoğun bir şekilde artmıştır. Özellikle Çin son 30 yılda çoğu zaman % 7'nin üzerinde büyümeyi gerçekleştirmiştir. Bu durum sistem kurucusu ve önderlerinin pek çıkarına gelişen bir durum değildi. Nitekim ABD'nin son dönemde uyguladığı vergi ve kısıtlamalar dünya liberal ekonomik yapının geçerliğini sorgulama gerçeğini beraberinde getirmektedir.

Merkantilist düşüncenin mirası bugün dahi görülmektedir. Düzenleyici bir devleti öngören merkantilist düşüncenin bugüne dair başlıca örnekler; ihracat primleri, ihracat yasakları (hammadde), iktisadi devlet teşekkülleri ve ödemeler bilançosuna verilen önemdir.

Orta Çağ Sonrası Dünya Ekonomik Yapısı

Coğrafi keşifleri ile birlikte Amerika kıtasından getirilen altın ve gümüşler ile birlikte para arzında bir artış meydana gelmiştir. Yine bu dönemde deniz ticareti artmıştır. Bu gelişmeler ışığında paranın kullanımı ve ticaret artmıştır. Ticaretin ve paranın kullanımının artması ile birlikte zengin tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu yeni beliren tüccar sınıfı Avrupa'da feodal yapıdan ulusal devlete yapıya dönüşüm çabalarının bir parçası haline gelmiştir. Nitekim gelişen tüccar sınıfı için, üretilen mal ve hizmetlerinin sunumu için devlet tarafından korunmuş geniş sınırlara ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, Avrupa'da ticaretin gelişimi ulusal devletlerin oluşumunu desteklemiştir. Bu gelişim feodal yapısının

yeni ekonomik sistem içerisinde rolü ve önemini azaltmıştır. Emek ile ticaretin rekabeti bu dönemde etkili olarak görülmüştür. Çünkü ticaret ile sermaye birikmiş ve sermayeye dayalı üretim yaygınlaşmıştır. Avrupa'da biriken altın ve gümüş fazlalığı daha sonra kendisine İngiltere ve Fransa'da yatırım olarak yer bulmuştur. Sermayenin İngiltere ve Fransa'da kendisine yer bulması, sanayileşme sürecinin de başlangıcı için gerekli olan sermaye birikiminin oluşumunu sağlamıştır. İşte bu sanayileşme sürecine kadar dünyada kabul gören iktisadi rejim ise "merkantilizm"dir. Bu görüş temel olarak zenginliğin kaynağı olarak biriktirilen altın ve gümüşü görmekteydi. Bir ülke yüksek altın ve gümüşe sahipse o ülke güçlü sayılırdı. Dolayısıyla Amerika'dan altın, gümüş ve hammadde getiren batı bu açıdan zenginleşmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Daha sonra ise Batı sadece Amerika'dan değil diğer kıta ülkelerinden de zenginliğin ölçüsü olan bu madeni para transferini ticaretin de yardımıyla gerçekleştirmiştir. Merkantilizmde zenginleşmenin ölçüsü biriktirilen altın ve gümüş miktarıdır. Altın ve gümüş biriktirme bu görüşe göre ihracatın fazla olmasına ve ithalatın kısıtlanmasına bağlıdır. Aslında o dönemki yapı içerisinde bu görüşü doğrulamak mümkündür.

Örneğin ithalatı ihracatından fazla olan İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerin altın ve gümüş rezervleri azalmıştır. Öte yandan devletin ekonomi içerisindeki güçlü yerini Merkantilizmde görmek mümkün.

Merkantilizm, devlete düzenleyici bir rol vermektedir. Devlet bu dönemde hammadde ihracatını yasaklamıştı. Fakat aynı devlet ülkeler arası serbest ticareti destekliyordu. Çünkü ticari kapitalizm ile oluşan tüccar sınıfı için ürettikleri mal ve hizmetler için daha fazla pazarlar gerekiyordu. Bunun içinde askeri açıdan güçlü devletlere ihtiyaç duyuluyordu. Güçlü donanma o dönem de önemli bir gereklilikti. Tüm bu şartları sağlayan devlet ile ticaret artacaktı ve ticaretin artmasıyla birlikte daha fazla kıymetli maden ülke içerisine girecekti ve böylece daha fazla para ile daha fazla ticaret yapılacaktı. Merkantilist düşünce uluslararası ticareti teşvik ediyordu.

Merkantilist düşünceye göre, yurt içi ticarete bir taraf kazanıyorken diğer taraf kaybediyordu. Uluslararası ticaret ise ülke kazancıydı ve ülke refahını artırıyordu. Merkantilist düşüncenin mirası bugün dahi görülmektedir. Düzenleyici bir devleti öngören merkantilist düşüncenin bugüne dair başlıca örnekler; ihracat primleri, ihracat yasakları (hammadde), iktisadi devlet teşekkülleri ve ödemeler bilançosuna verilen önemdir. Daha sonra merkantilist yapı içerisinde sermayenin faktör geliri aynı şekilde artmaya devam edecektir ve sermayenin artması ile birlikte daha önce bahsedildiği üzere Batı'da sanayi devriminin oluşumunda yol açacak birikimi sağlamıştır. Dünya ekonomik yapısını derinden etkileyen diğer unsur ise İngiltere'de başlayan "sanayi devrimi"dır. Sanayi devriminin tam olarak ne zaman başladığına

dair bir tarih vermek zordur. Nitekim sanayi devrimini 1600'lü yıllara götürenler vardır. Fakat en çok kabul edilen dönem ise 1700'lü yılların ikinci yarısıdır. İngiltere'de sanayi devriminin gerçekleşmesini açıklayan birçok yaklaşım vardır. Sanayi devrimini açıklayıcı bu yaklaşımlar tartışmanın temeline devletin rolü ve piyasa ekonomisi yer almaktadır. Kabaca MÖ 8000'li ve 1800 yıllar arasında tarım toplumu biçiminde yaşayan dünya, yeni verimli üretim tekniklerinin elde edilmesi, ticaret ile artan sermaye oluşumu, icat ve yenilikler ve ülkeler arası ticaretin artmasıyla üretimin ölçeğinin artmasıyla sanayi toplumu haline gelmiştir. Bu dönüşüm İngiltere de başlamıştır. Bu dönemde İngiltere dünyanın atölyesi olarak tanımlanmıştır. İngiltere de yaşanan sanayi devrimini 19. yüzyıl sonunda Almanya yaşamıştır. Hatta daha sonra Almanya çelik üretiminde İngiltere'yi geride bırakmıştır. Sonrasında, ABD sanayileşme sürecini geliştirerek devam ettirmiştir. Japonya bir Asya ülkesi olarak sürece katılmış ve desteklemiştir. SSCB ise sanayileşme sürecine sonradan katılmış ve başarmıştır. Hali hazırda günümüzde Çin ve Hindistan gibi ülkeler bu sürece katılarak sanayileşme sürecini ve ticareti doğuya kaydırmaktadırlar.

Sanayileşme öncesi dünya ekonomisi ya çok yavaş büyüyor veya büyümüyordu. Çünkü tarım toplumu özelliği vardı tüm dünyada. Tarım toplumu özelliğine sahip bir dünyanın üretim için gerekli olan üretim faktörleri ise sınırlıydı. Mevcut ekonomik yapının bakacağı nüfus fazla olamazdı. Nüfusun az olduğu bir ekonomide üretim yeterince olamazdı. Üretimi olmayan toplumun tüketim için yeterince geliri olamazdı. Sanayi devrimi öncesi dünya bu halde idi. Sanayileşme sürecinde özellikle Avrupa'da, ticaret ile artan refah ile birlikte nüfus oldukça hızlı artmıştır. Sanayileşme

sürecinde bulunan Avrupa ülkelerinin gelirleri yıllık bazda iki kattan fazla artmıştır. Çünkü milli devletlerin kurulması, artan üretim, kolonilerden kolay ucuz hammadde temini, yeni teknikler ile üretimin dünya piyasalarına düşük maliyetle sunumu Avrupa'da ciddi oranda sermaye birikimine yol açmış ve sermaye zengin bir sınıf ülke ekonomilerini etkileyen bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapı daha sonra geç sanayileşen ülkelere üretim için son derece önemli olan üretim faktörü sermayeyi sağlayacaktı. Liberal ekonomik politikalar sanayileşme ile birlikte tüm Avrupa'da ve dünyada uygulanmaya devam etti. Şöyle ki, dünya 1914 öncesi ticaret hacmini ancak 1970 li yıllarda yakalayabilmiştir. Birinci dünya savaşı öncesi artan sanayileşme savaşı, kaynakların paylaşımı, piyasalardaki rekabet ve sonradan sanayileşme sürecine giren Almanya gibi ülkelerin sömürge arayışları savaşın fitilini ateşlemiştir. Sanayi devrimi ile bu devrimin gerekliliklerine sahip ülkeler zenginleşirken dünyanın geri kalanı olumsuz

yönde etkilenmiştir. Osmanlı Devleti, sanayi devriminden olumsuz yönde etkilenen ülkelerden olmuştur. Osmanlı Devleti 1800'lü yılların sonunda İngiltere ile rekabet edemez hale gelmiş ve bu bağlamda İngiltere'den tekstil ithal etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin ithalatı artmıştır. Sanayileşme ile yeni teknolojik üretime sahip batı, sermaye açısından da zengin hale gelmiştir. Daha sonra sanayileşme çabası içerisinde olan ülkeler ise batıdan teknoloji ve sermaye aktarmak durumunda kalmışlardır. Bu beraberinde bağımlılık durumunu oluşturmuştur. Artan sanayileşme ve rekabetin de katkısıyla iki dünya savaşı olmuştur. Bu süreçte ülkeler büyük ölçüde üretim faktörlerini savaş için tüketmiştir ve korumacı bir ekonomik görünüme girmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen ekonomik buhran ile ülkeler korumacı yaklaşımlar uygulamışlardır. Bu nedenle ticaret, gelişmemiştir. Oysaki kapalı ekonomiler ile yüksek refaha ulaşmak mümkün değildir.

Uluslararası ticaret ülkelerin kendi kendilerine yetememeleri ve farklı alanlarda ülkelerin uzmanlaşması gibi nedenlerden dolayı gerçekleşmektedir. Uluslararası ticaretin gelişmesi ile ülkelerin refah düzeylerinde artış gerçekleşmektedir. Dünya savaşları ile kaybolan refahın tekrardan tahsisi yine yüksek çaplı bir uluslararası iktisadi iş birliğine bağlıdır. Dolayısıyla ikinci dünya savaşı sonrası savaşa karşı ticaret ile barışın temini zaruri hale gelmiştir. İkinci dünya savaşında tahmini 55 milyon insan ölmüş ve özellikle Avrupa olmak üzere bir çok şehir büyük çapta yıkıma maruz kalmıştır. Kaybolan barışın ve uluslar arası ticaretin tekrar tesisi için ülkeler arası serbest ticareti referans alan batı önderliğinde uluslar arası örgütler ve entegrasyonlar kurulmuştur. Bu kuruluşların temel amacı ise kaybolan refahı karşılıklı işbirliği ile yeniden sağlamaktır. Bu kuruluşlardan belki de en önemlisi 24 Ekim 1945 yılında New York'ta kurulan Birleşmiş Milletler'dir. BM çeşitli konuların yanı sıra iktisadi konular ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla BM uluslararası iktisadi kuruluşlar çerçevesinde incelenmektedir. BM, bugün dahi dünyanın en önemli Uluslararası örgütüdür.

Savaş sonrası dünyanın yeniden şekillenmesi amacıyla kurulan diğer üç önemli kuruluş Dünya Bankası, IMF ve GATT tır. GATT bugün yoluna Dünya Ticaret örgütü olarak devam etmektedir. Dünya Bankası günümüzde yürürlükte olan uluslararası para ve finans sisteminin üç temel kurumundan biridir. Dünya bankasının temel amaçları; uluslararası yatırımların desteklenmesi, başka kanallardan sağlanan kredilerin yeniden düzenlenmesi, uluslar arası ticaretin geliştirilmesi ve kalkınma ve yeniden yapılandırma çabalarına

destek olmaktır. Anlaşılacağı üzere Dünya Bankası'nın temel fonksiyonu iktisadi açıdan ulus üstü bir işbirliğine ülkeleri itmektir.

IMF 1944 yılının Temmuz ayında ABD'nin New Hampshire kentinde onaylandı. IMF'nin temel amacı dünya ekonomisini yeniden yapılandırmak ve savaş sonrası uluslararası para sistemini tartışmak ve tasarlamaktır. Uluslararası ekonomik sistem için önemli bir diğer uluslararası örgüt ise 1947 yılında İsviçre nin Cenevre kentinde kurulan GATT'tır. Daha sonra 1995 yılında ismi "Dünya Ticaret Örgütü" olarak değiştirilmiştir. Yine GATT'ın temel amacı iki savaş arası karşılaşılmış sorunları çözmek ve dünya ticaretinin serbestleşmesini sağlamaktır. Dünya ticaretinin önünde bulunan ticari engellerin kaldırılıp uluslararası ticaretin yaygınlaşmasını sağlayan yine Batılı bir uluslararası örgüt olan GATT'ın yanısıra bütünleşme çabaları amacıyla kurulan bir diğer uluslararası örgüt ise kısa adı OECD olan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'dür. OECD ülkeleri yaklaşık olarak dünya gelirinin % 60'ını üretmektedir. Aynı zamanda OECD, dünya nüfusunun % 95'ini oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak dünya yardımlarının ise yüzde 95'i bu uluslararası örgüt tarafından yapılmaktadır¹. Esasında 1948-1960 yılları arasında faaliyet gösteren Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, 14 aralık 1960 tarihinde imzalanan Paris Sözleşmesinden doğan yeni işbirlikleri sonucu 30 Eylül 1961'de Ekonomik kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir.

Gerek Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Gerekse Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı'nın temel

1 İbrahim Acar, "Gelişmiş ülkeleri arasındaki işbirliği ve Dünya Ekonomik Forumları", Osman Küçükahmetoğlu vd. (ed), Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, Bursa: Ekin Kitapevi, 213,s 291

amaçlarından biri, ticaretin serbestleşmesini sağlamaktır. Paris anlaşmasının ilk maddesi, sadece üye ülkelerin ekonomik kalkınması değil global ölçekte ekonomik kalkınma için küresel boyutta işbirliğinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Yukarıda bahsi geçen tüm bu uluslararası örgütlerin genel olarak amacı, dünyada ekonomik gelişmenin sağlanması ve uluslararası ticaretin serbestleşmesidir. Hâlihazırda tüm bu uluslararası örgütlerin büyük bir kısmı ABD’de kurulmuştur. ABD bu bağlamda dünya ekonomisinin serbestleşmesinde öncü ülke konumuna gelmiştir. Fakat son dönemde yaşanan ticaret savaşları ile ABD’nin sistemdeki rolü ve önemi tartışılır hale gelmiştir.

Ticaret Savaşları ve Liberal Ekonomik Yapı

Dünya ekonomisi, 1929 ekonomik buhran ve savaş yıkımını Batılı devletler öncülüğünde oluşturulan kurallı ticaret sistemi ile gidermiş, dünya ticaret hacmi ve dolayısıyla refahını artırmıştır. Bu sistemin oluşmasında ciddi role sahip ABD sistemin geliştirilmesine destek vermiştir. Fakat son dönemde, 19. yüzyıla ait bir uygulama olan ticaret savaşları tekrar yoğun olarak konuşulmaya başlanmıştır. Ticaret savaşları korumacı bir ekonomi politikasıdır. Genel olarak ticaret politikası ham madde, ara mamul ve nihai ürünlere karşı uygulanan gümrük tarifesidir. Uygulanan kota tarifeler ile birlikte ithal edilen maddenin fiyatı yükselir. Böylece fiyatı yükselen ürüne talep azalır ve o ürünün muadili olan yurt içi ürünün talebi ve dolayısıyla üretim miktarı artar. Fakat gümrük tarifesi uygulanan ihracatçı ülke buna tepki göstererek misilleme yapar. Bu durum sürekli hale gelerek iki ülke arasındaki ticaret hacmini daraltan ticaret savaşına dönüşür. 19. yüzyıla ait bu uygulamayı

günümüzde uygulamak çok zordur. Çünkü günümüz ekonomisinde çok mallı çok ülkeli bir ticaret tablosu vardır. Örneğin bir otomotivin tasarımı bir ülkede, motor üretimi diğer bir ülkede ve montajı bir başka ülkede yapılmaktadır. Dolayısıyla uygulanan bir gümrük vergisinin etkisini net olarak bir başka ülke üzerinde görmek çok zordur. Birçok ülke ve uluslararası firma uygulanan gümrük vergisinden etkilenebilir.

ABD Başkan Trump’ın adaylık döneminde en çok dile getirdiği konulardan biri, sürekli olarak dış ticaret açığı verdiği ülkelere karşı ABD’nin ticari çıkarlarını korumaktır. Böylece başkanlığından sonra hemen Trump, ikinci Dünya Savaşı’ndan bu yana kurulmasına öncülük ettiği ve kurulmasında etkin bir şekilde bulunduğu kurallı ticaret düzeninin, artık ABD çıkarlarına hizmet etmediği gerekçesi ile hâlihazır da ki dış ticaret politikasında değişikliğe gitmiştir. Trump hızlıca daha önce vaat ettiği korumacı politikaları uygulamaya başlamıştır. Çünkü soğuk savaştan itibaren tartışmasız bir şekilde siyasi ve iktisadi açıdan süper güç haline gelen ABD, son dönemde Çin’in gerçekleştirdiği olağan üstü ekonomik başarı ile karşı karşıyadır. Yüzde 10’lara yaklaşan ekonomik büyüme ile Çin’in gelecek yıllarda ABD ekonomisini geçmesi güçlü bir olasılıktır. Büyüyen Çin ekonomisi, artan ihracat ile birlikte birçok alanda sağlamış olduğu rekabet üstünlüğü ile dünya piyasalarında kendisini hissetmektedir. Çin, sağlamış olduğu yüksek ihracat düzeyi ile ABD dahil bir çok ülkede dış ticaret fazlası vermiştir. ABD bu açıdan Çin’e karşı en yüksek dış ticaret açığı veren ülkedir. ABD’nin Çin’e karşı vermiş olduğu dış ticaret açığı yaklaşık 350 milyar dolardır. Ayrıca, Çin sadece ABD’ye karşı üstünlüğünü dış ticarete değil öte yandan marka değeri yüksek Çin ürünle-

ri ile de ABD'ye göstermeye başlamıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında ABD çelik ve alüminyuma ek vergiler getirdi. Çünkü ABD bu sektörlerin gelişimini ülke güvenliği için güvenli bulmaktadır. İlk olarak bu alanda gümrük vergileri Çin, Kanada ve Meksika'da uygulamıştır. Sırasıyla çeliğe yüzde 25 alüminyuma ise % 10 ek vergi getirmiştir. ABD'nin bu adımı üzerine Çin misillemede bulunmuştur. Çin toplam değeri 50 milyar dolara ulaşan 106 ABD ürününe ek vergi getirmiştir. Bunun devamında ABD Çin'e toplam 200 milyar doları bulan ilave vergiyi uygulamaya koymuştur. Son hamleyle karşılık Çin 60 milyar dolarlık ilave vergiler ile ABD'ye cevap vermiştir. Karşılıklı ticaret müzakerelerine rağmen tam olarak ticaret savaşı Çin ile ABD arasında yaşanmaya devam etmektedir. ABD ve Çin arasında yaşanan ticaret savaşı ile birlikte Çin'in büyüme oranı etkilenmiştir. 2018 yılında Çin'in ekonomik büyüme hızı yavaşlayarak yüzde 6.6 olmuştur. Buna karşın, 2018 yılı ABD için ise ekonomik açıdan parlak bir yıl olmuştur. ABD de işsizlik oranları yaşanan ekonomik canlanma ile birlikte yüzde 4'ün altına inmiştir. Bu ekonomik canlanma nedenleri ;ABD içerisinde yapılan vergi indirimleri ve koruma altında ki sektörlerin gelişmesidir. Her ne kadar ABD kısa dönemde bu süreçten kazançlı çıkmış görünse de uzun dönemdeki etkisi belirsizdir. Çünkü domino etkisiyle yaygınlaşma potansiyeli olan ticaret savaşları ile küresel ekonomik büyüme beklentileri düşmüştür. Öte yandan AB ve ABD arasında da ticaret savaşları yaşanmaktadır. Özellikle ABD'nin AB li firma ve bankalar kestiği cezalara karşı Almanya da Apple'a 10 milyar dolarlık ceza kesmiştir. ABD-Çin ticaret savaşında AB bir taraf a olmayı tercih etmemektedir. AB Avrupa'da yaşanan ekonomik büyümede yavaşlama ve Brexit sürecinde Çin ile Afrika gibi farklı bölgelerde işbirliğini tercih et-

mektedir. AB'den ayrılma sürecinde olan İngiltere de yeni ticaret stratejileri çerçevesinde Asya ülkeleri ile işbirliği arayışları içerisinde.

Sonuç

Son otuz yılda Çin ekonomisinde yaşanan hızlı ekonomik büyüme ile birlikte daha önce ucuz iş gücü ile uluslararası ticarette rekabet üstünlüğü sağlayan Çin, artan ticaret ile birlikte büyük miktarda sermaye birikimini sağlamıştır. Böylelikle batılı olmayan bir sermaye birikimine dünya şahit olmuştur. Böylece Çin'in başta ABD olmak üzere geleneksel olarak sermaye zengini ülkelere karşı ticaretteki üstünlüğü ile ABD öncülüğünde kurulan kurallı ticaret sistemi ABD'nin artık lehine çalışmaktadır. ABD bu bağlamda kendi çıkarını korumak gerekçesiyle kendi kurduğu sistemin küresel ekonominin gelişimi için hayati gerekli gördüğü serbest ticaret kurallarının dışına çıkarak dış ticaret açığı verdiği ülkelere karşı korumacı ticaret politikalarına başvurmuştur. Böylelikle ülke ekonomisinin çıkarının korunması amaçlanmıştır. Küresel ekonomik sistemin en önemli aktörlerinden olan ABD'nin bu yaklaşımı, geleneksel olarak ABD'ye rakip diğer ülkeler tarafından aynen uygulanmaktadır. Küresel ekonomi için en büyük risklerden biri, bugün karşılıklı olarak uygulanan gümrük tarifesi ve kotalar ile dünya ekonomisinin durgunluğa girme ihtimalinin oluşmasıdır. Nitekim ticaret savaşları küresel büyüme beklentilerini baskılamaktadır. Ayrıca, tüm bu süreçte devletleri halen kendi çıkarları söz konusu olduğunda, küresel entegrasyona ve çok uluslu şirketlere rağmen ticareti kısıtlayıcı karar alma kabiliyeti bulunmaktadır. Serbest ticaret en doğru sistem olarak kabul görse de, sistemi kuranlar dahi kendi çıkarları söz konusu olduğunda sistemin getirdiği kurallara uymamaktadırlar.

YENİ BİR DÜNYA PARA SİSTEMİ NASIL KURULABİLİR

Paranın keşfiyle birlikte insanlık ticaret yapmaya büyük bir adım atmıştır. Paranın keşfiyle başlayan süreç, tedrici olarak üretimin pazar için yapılmaya başlandığı, üretim artışına katkı sağladığı, böylece bir ekonomik dönüşümün gerçekleştiği, iktisatçılar ifade etmektedir. Sürecin bu şekilde geliştiğine dair çok sayıda delil de mevcuttur.

Para bütün malların ortak değer ölçüsüdür. Mübadele, ticaretin yapılmasını sağlayan en önemli değişim aracıdır. Parasız bir ekonominin, takas ekonomisinin bugünkü dünyada sürdürebilmenin imkânı bulunmamaktadır. Bunun için dünya ülkelerine paralı ekonomiler denilir.

Döviz, milli para dışındaki paralara verilen isimdir. Döviz kuru milli paranın diğer paralar karşısındaki değerinin ifadesidir, mesela 1Dolar = 5.90TL., dolar kurudur, 1Sterlin = 7.2 TL. Sterlin kurudur vb. gibi...

Uluslararası ekonomik işlemlerde genellikle ulusal para yerine farklı ülkeler tarafından kabul gören paralar kullanılır; bu tür paralara uluslararası para yada döviz denilir.

Para nasıl ortaya çıktı? Döviz kuru nasıl oluştu? Bugünkü döviz kuruna nasıl gelindi? Döviz kuru nasıl değişiyor? Kurdaki değişimler ekonomiyi nasıl etkiliyor? Uluslararası ticarette hangi dövizler para olarak kabul görüyor? ABD doları niye uluslararası

ticarette başat rolde bulunuyor? Doların uluslararası para olma serüveni nasıl gelişti? Uluslararası para sistemi değişebilir mi? Başka bir ifadeyle dolar yerine başka bir para birimi kullanılabilir mi? Bu yazıda bütün bu sorulara cevap aranacaktır.

Paranın Ortaya Çıkışı Altın Para Sistemi

Malın mal ile değişimini esas alan trampa sistemi, Adam Smith'e göre "iş bölümünün" gelişimini zorlaştırmaktaydı. "Para, malların mübadelesinde, dilin fikir mübadelesindeki rolünü" andıran bir hizmet görmüştür. Paranın keşfiyle birlikte insanlık ticaret yapmaya büyük bir adım atmıştır. Paranın keşfiyle başlayan süreç, tedrici olarak üretimin pazar için yapılmaya başlandığını, üretim artışına katkı sağladığını, böylece bir ekonomik dönüşümün gerçekleştiğini, iktisatçılar ifade etmektedir. Sürecin bu şekilde geliştiğine dair çok sayıda delil de mevcuttur.

Para fiziksel ve hukuki özellikleri ne olursa olsun, toplumda ölçü birimi, değişim ve tasarruf aracı olarak kullanılan her hangi bir şeydir (Savaş, V., F. 2010).

İlk kullanılan para “mal para”dır. Kendi öz kıymeti yani içindeki metal miktarı, temsil ettiği satınalma gücüne hemen hemen eşit olan sikkelere mal para veya ölçek parası denir (Ergin, 1983,39). Başka bir ifadeyle, mal para, gerçek değeri, üzerinde yazılı nominal değere eşit olan ya da yapıldığı maddenin değeri ile temsil ettiği satınalma gücü aynı olan ödeme aracıdır. Mal para olarak kullanılan altın ve gümüş sikkeler, eritilince elde edilen maddenin piyasa fiyatı, resmi değerine çok yakın olmaktaydı.

M.Ö. 700 yıllarında Asur hükümdarlarının gümüş sikkeler bastırdığı görülmüştür. Çin’de ise M.Ö. 221-207 döneminde altına resmi değer tayin edilmiş, bakır ve kalaydan ufaklıklar tedavül edilmiştir. Anadolu’da ise Lidya Kralı Gyges M.Ö. 7. yüzyılda

yanları hafif basılmış yumurta şeklinde külçe, Groesus ise değerleri devletçe garanti edilmiş altın ve gümüş sikkeler bastırmıştır. Para, iktisadi hayatın köklerini zamanla derinleştirmiş, nerdeyse bütün toplumlar paralı ekonomilere geçmiştir.

Para tedavülüne almış ülkelerin paradan vazgeçmesi; Rusya’da, Bolşevik ihtilalinden sonra, bir dönem için olmuştur. Komünist iktisatçılar geniş bir parasız ekonomi denemesine girişmişlerdir. Devlet memurlarına ve işçilere gıda maddeleri, giyecek eşyası, gazyağı ve elektrik parasız olarak verilmiş; çalışma, mal mübadelesi karşılığında yapılmıştır. Ancak bu başarısız deneme, piyasanın karışmasından ve üretimin felce uğramasından başka sonuç vermediği için tekrar para kullanıma sokulmuştur.

Dünyada altın ve gümüş sikkeler, uzun bir dönem, mal para olarak kullanılmıştır. Mal paranın tedavülde olduğu bu dönemde gerektiğinde altın ve

gümüşe çevrilmek üzere temsili paralar da kullanılmıştır. Temsili paralar hem özel sektör hem de resmi makamlar tarafından çıkarılmış, ne kadar altın ve gümüş satın alacağı belirtilen banknotlar yada altın şahadetnameleridir. Temsili para yani banknot ihraç eden kurumlar, karşılığında mal para olarak değerli maden (altın) bulundururdu.

Para, satınalma gücünün sembolüdür. Paranın herkes tarafından tereddütsüzce kabul edilmesi, sahiplerine kullanmaya hazır satınalma gücü temin etmesindendir. Para, derhal veya ileri bir tarihte mübadelenin gerçekleşmesini sağlayan likiditedir.

En eski temsili para, 17. yüzyılda İngiltere’de tedavüle sokulan Goldsmiths’ notes olarak altın karşılığı çıkarılmış senetlerdi (Melton, 2009). Bu rejimler, altın karşılıklı rejimler adını alırdı. Altın karşılıklı rejimlerde merkez bankalarının çıkardığı konvertible banknotlar temsili paradır. Osmanlı’da ihraç edilmiş olan temsili para, 1863-1914 dönemindeki Osmanlı Bankası banknotlarıdır (Ergin, 1983,39).

Temsili para olarak en çok kullanılan örnekler Amerika’daki altın ve gümüş sertifikalarıdır (Ergin, 1983,40). Altın ve gümüş sertifikaları tam altın ve gümüş karşılığı basılmış değerli kâğıtlardı, altın sertifikaları daha çok Amerika Hazine Bakanlığı tarafında %100 altın karşılığı bastırılmış, Amerika merkez bankasına kıymetli maden stokunun yerini tutmak üzere verilmekteydi; gümüş sertifikalar ise, sahiplerine dilediklerinde gümüşe

çevrilme hakkını tanıyan dolaşımda bulunan senetlerdi.

Temsili paralar yurtiçi dolaşımında bulunduğu gibi, zaman zaman uluslararası dolaşıma da konu olabiliyordu. Ancak uluslararası ödemelerde daha çok altın sikkeler kullanılmaktaydı. Altın standardında, temsili paralar tam konvertible idi, yani istenildiği zaman ilgili ülkenin merkez bankası temsili paranın üzerinde yazılı miktarda altın ödüyordu.

Çift metal sisteminden tek metal sistemine dönüş, yani gümüşün para olarak kullanımından vaz geçilerek tek altının para olarak kullanılması, farklı ülkelerde farklı tarihlerde ortaya çıkmıştır. Gümüş parayı dolaşımdan kaldırıp altın para sistemine ilk geçen ülke 1817 tarihinde İngiltere’dir. Avrupa ülkeleri ile birlikte ABD’nin de gümüş parayı terk edip yalnız altını para olarak kullanmaları 1870’lerden sonradır (Savaş, V., F. 2010).

Birinci dünya savaşına kadar neredeyse bütün ülkeler altın para sisteminde iken, özellikle savaşın finansmanındaki zorluğun üstesinden gelmek için bilhassa savaşan ülkeler altın para sistemini terk ettiler. Birinci Dünya savaşı sonrasında çoğu ülke tekrar altın standardına geçti. Ancak çok sayıda

ülke 1929 büyük dünya buhranından sonra tekrar altın standardını terk etmiş oldu ve “kağıt para,” fiyat Money”, ”olsun para” veya “kaime” rejimine geçtiler. Kâğıt para veya kaime, altın ve gümüşle değiştirmeyi yükümlenmeksizin devletin dolaşıma çıkarmış olduğu bir ödeme aracıdır. Günümüzdeki banknot sistemi de kâğıt para rejiminin aynısıdır.

Para, satınalma gücünün sembolüdür. Paranın herkes tarafından tereddütsüzce kabul edilmesi, sahiplerine kullanmaya hazır, satınalma gücü temin etmesindendir. Para, derhal veya ileri bir tarihte mübadelenin gerçekleşmesini sağlayan likiditedir. Herhangi bir madde, hazır satınalma gücünden beklenen niteliklere sahip bulunuyorsa, yani para gibi diğer malların değer ölçüsü olarak kabul görüyorsa, mübadele aracı fonksiyonunu görebilir.

Bir maddenin mübadele aracı olarak kullanılması, sadece temsil ettiği satınalma gücüne bağlı değildir. Güven ve alışkanlık da, paraların geçerliliğinde rol oynayabilir (Ergin, F. 1983,30). Altına olan güven, altının para olarak kullanılmasında büyük rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşına kadar hem ülke içi hem de uluslararası ödemelerde altın para kullanıldığı için uluslararası para sistemi “altın para sistemi” olarak ifade edilmiştir.

1914-1945 Döneminde Dünyada Ortaya Çıkan Para Sistemleri

Birinci ve ikinci Dünya Savaşları arasında uluslararası para sistemleri tam bir kaostur. Altın para sisteminin yıkılışı ile birlikte bütün ülkelerin uluslararası ödemelerde kullanabileceği net bir ödeme aracı belirlenememiştir. 1917 Bolşevik Devrimiyle

birlikte Rusya dünyadan ayrılmış ve dünya ödeme sistemini terk etmiştir. Diğer ülkeler de uluslararası para sistemi üzerine bir anlaşmaya varamamışlardır. Ülkelerin birçoğu bir birleriyle, uluslararası ödemelerde ikili anlaşma yaparak, bazen de takas sistemine başvurarak ticaret ve ödemelerde bulunmuşlardır. Her ülke ekonomik çıkarını düşünerek gümrük tarifelerini yükseltiyor, ancak bundan zarara uğrayan ticaret ortakları da misillemeye bulunuyordu. Bu yüzden Dünya ticaret ve mali akımları çok düşük seviyelere inmiş durumdaydı (Seyidoğlu, H., 2003, s.10). 1929’da Büyük Buhranın ortaya çıkmasının sebeplerinden biri de, şüphesiz dünya çapında, bu yapıdan dolayı, uluslararası mal ticaretinin büyük ölçüde düşük düzeye inmesi ve kabul görmüş bir uluslararası ödeme aracının bulunmamasıdır.

Bu dönemde, uygulamada uluslararası ödeme aracı olarak tek bir para yerine çeşitli para bölgeleri oluştu. Para bölgesi, ortak bir paranın kullanımı için ilgili ülkelerin belli bazı ortak kurallara bağlı olarak bir paranın kullanımı kabul etmeleridir. Para bölgesinde sabit paritelere dayanan paralar birbirlerine çevrilebilir; elde edilen dövizler bir araya getirilir ve tek bir ülke tarafından yönetilir; siyasi, iktisadi ve mali gücü en büyük ülkenin parası merkezi para rolünü oynar. 1931 yılında ilk para bölgesi –Sterling bölgesi- olarak kuruldu. Para bölgesi (currency zone), parası güçsüz olan ülkeler paralarını belli bir kurla parası güçlü bir ülkenin parasına bağlamaları durumunda parasal bölge oluşmaktadır. Bu bölgenin coğrafi anlamda aynı çerçevede olması şart değildir. Mesela Hindistan, bir zamanlar İngiltere’nin para birimine dayalı olan Sterlin bölgesinde yer alıyordu. Geçmişte Sterlin bölgesi, Dolar bölgesi, Fransız Frangı bölgesi, Portekiz Es-

küdosu bölgesi, İspanyol Pesetası bölgesi gibi para bölgeleri vardı (Eğilmez, M. 2012).

İngiliz para bölgesi, özellikle İngiltere sömürgesi olan ülkelerin (İngiliz Milletler Topluluğu) İngiliz Sterlinini uluslararası ödemelerde kullanmalarıyla ortaya çıktı. Söz konusu bu ülkeler, paralarını sabit bir kurla İngiliz sterlinine bağlayarak “sterlin sahasını” oluşturdular. Bu ülkeler Londra’da rezerv para olarak belli bir miktar sterlin tutarak ve bu rezervleri teminat göstererek kendi aralarında ticaret yapma imkânını sağlayabildiler. Ancak bölge dışındaki ülkelerle uluslararası ödemelerde ortak bir para üzerine anlaşamadıkları için ticaretlerini sınırlandırmışlardı.

İkinci bir para bölgesi ise, Fransa’nın öncülüğünü yaptığı Belçika, Hollanda ve İsviçre aralarında altın para sistemine geri dönüş yaparak “altın para bölgesini” oluşturdular.

Amerika kıtasında ise bir grup ülke paralarını Amerika dolarına bağlayarak uluslararası ödemelerde ortak para ödemelerini dolar ile yaparak “dolar bölgesi” oluşturdular.

Almanya’nın da içinde bulunduğu daha büyük bir ülke grubu ise, kambiyo denetimini uygulayarak paralarının konvertibilitesini kaldırmışlardı. Netice olarak, iki dünya savaşı arasında uluslararası bir ödeme aracı üzerine anlaşma sağlanamadığı gibi, diğer konularda da ülkeler uluslararası anlaşmalara gidememişlerdir. Dünyada bu dönem, anlaşmazlığın hakim olduğu, birbirlerine karşı sürekli ticaret savaşlarının hüküm sürdüğü, uluslararası ilişkilerde kaosun var olduğu bir dönem olarak isimlendirilebilir. Savaş sonrasında acil olarak ül-

keleri birbirleriyle antlaşmaya götüreceği, uluslararası para sisteminin kurulacağı, ticari savaşların sona ereceği “yeni dünya düzenine” ihtiyaç vardı.

Bretton Woods Sistemi

İkinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra karşı karşıya kalınan uluslararası para sistemine çözüm yolu bulmak amacıyla ABD’de Breetton Woods kasabasında 44 ülkenin katıldığı uluslararası bir konferans yapıldı. Bu konferansta alınan kararlar, Breetton Woods Sistemi olarak isimlendirildi. Konferansa biri İngiliz planı (Keynes Planı), diğeri Amerika planı (D. White planı) olarak iki plan sunuldu. Sonuçta ufak değişikliklerle White planı kabul edildi. White Planı ya da Breetton Woods sisteminin birinci ayağı, uluslararası ödemeye aracılık edecek bir parasal sistemi dizayn ediyordu. Buna göre dış ödemelerde altın para sistemi geçerli olacak ve bir ons altın (31 gram altına eş değer) 35 dolara (\$) eşitlenerek sabit kur sistemi geçerli olacaktı. Bu dolar-altın sabit paritesini Amerika dünyaya karşı koruyacağını taahhüt ediyordu, yani Amerika Merkez Bankası bu kur üzerinden altın ve dolar talebini karşılayacaktı. Her hangi bir kişi yada her hangi bir devlet FED’e (Amerikan Merkez Bankası) 35 dolar teslim ettiğinde bunun karşılığında bir ons altın alabilecekti.

Bu tarihlerde Amerika bu kuru sürdürebilecek ekonomik büyüklüğe ve altın rezervine sahip durumdaydı. Böylece ABD doları dünya parası olarak kabul edilmiş, ödemelerin ve dış ticaretin dolar ile yapılması kararlaştırılmıştı. Bütün milli paraların değeri dolar karşısında o günkü satın aldığı altın miktarına göre belirleniyor, böylece belirlenen kura doğrudan döviz kuru deniliyordu. Bir milli paranın diğeri bir milli para cinsindeki değeri de çapraz kur

ile hesaplanıyordu. Bu şekilde dünyada sabit döviz kuru sistemi kurulmuş oluyordu. Bu kurun piyasada %2,5 oranında değişmesine müsaade ediliyor, daha büyük oynaklığın olması durumunda merkez bankaları müdahalede bulunuyordu. Uluslararası ekonomik sonuç doğuran bütün işlemler dolar ile ifade ediliyor, dış ticaret dolar ile yapılıyor, uluslararası borçlar, alacaklar dolar üzerinden yapılıyor. Bu sabit kur sisteminde dünya parası da ABD Doları ve dünya merkez bankası FED olunca Amerika önemli bir avantaj elde etmiş oluyordu.

Ülkeler, döviz rezervlerini dolar cinsinde tuttuğu sürece ABD bu rezervler sayesinde zenginliğini artırmış oluyordu. Bir bakıma uluslararası parasal sistemin anahtarı da ABD'nin kontrolüne verilmiş oluyordu. Para arzını kontrol eden bir ülke olarak ABD, dünya ekonomilerini de dolaylı olarak kontrol etmiş oluyordu.

1970'lere doğru yapılan analizlere göre, ABD'nin dünyaya verdiği dolarlar ABD'ye geri dönerse, bir ons altın=35 Dolar kurunda ABD'deki altın rezervinin yetmeyeceği hesap edildi. Başka bir ifadeyle, ABD, altın rezervini dikkate almadan kendisi dışındaki dünyaya çok fazla dolar ihraç etmiş ihraç edilen bu dolarlar karşılığında altın verme imkânından yoksun kalmıştı. Dünya çapında dolar karşılığında altın talebi yükselince ABD bu kuru sürdürmekten vazgeçti, böylece Breetton Woods sisteminin bir ayağı, parasal ayağı çökmüş oluyordu, ancak uluslararası ekonomik işlemler dolarla yapılmaya devam etti. Dünyada altın para sistemi yine çökmüştü fakat, anlaşma olmaksızın, uluslararası ödemelerde boşluk oluşmamış, dolar uluslararası para sistemi olarak hayatiyet bulmaya devam etmiştir.

Uluslararası Para Sisteminin Çöküşü Ya da Sistemsiz Dönem

1970'lerde Breetton Woods sisteminin çöküşü üzerinde yarım asır geçti, hala uluslararası yeni bir para sistemi kurulamadı ve sistemsizlik devam ediyor. Yeni oluşan sistemsizlikte her ülke serbestçe milli parasının değerini belirleyebiliyor, ülkeler için genellikle önerilen dalgalı döviz kuru benimseniyor. Döviz kurlarının sürekli dalgalanması, kısa dönem sermaye giriş ve çıkışlarının düzensizliği, sıklıkla gittikçe artan para ve finans krizleri, kriz içindeki ülkelerin yardımına koşacak bir uluslararası kuruluşun ortada bulunmayışı bu sistemsiz dönemin genel karakterini oluşturmuştur.

Bu sistemsiz dönemde her ülke kendi sistemine sahip olarak döviz kurunu belirleyebiliyor, ancak eğer ülke, gereği kadar döviz rezervlerine sahip değilse, döviz kurunda oluşan yüksek volatilitenin önüne geçme imkânından mahrum kalıyor. Bilindiği gibi döviz kurundaki değişimler bir çok ekonomik değişimlere sebep olur. Kurun aşırı yükselmesi yani milli paranın döviz karşısında yüksek oranda değer kaybetmesi, ülkede ekonomik krize yol açabiliyor. Son dönemlerde ortaya çıkan ekonomik krizlerin hemen hemen hepsi döviz krizidir. 1994 Türkiye krizi, 1998 Rusya krizi, aynı tarihlerde Uzakdoğu krizi, Brezilya, Meksika, Arjantin krizleri ve 2002 yılında yine Türkiye ekonomik krizlerinin hepsi döviz krizi ile ilişkilidir. Dikkat edilirse döviz darlığına bağlı ortaya çıkan krizlerin hepsinin ortak noktası dış ticaret açığı yada cari açığı olan ülkelerdir. Dünya parası ihraç eden ve dünya merkez bankası görevini üstlenmiş olan ABD, dış ticaret açığı

verse bile döviz krizi yaşamaz çünkü dolar aynı zamanda milli parası olduğu için, istediği kadar dolar basma imkânına sahiptir. Yani ABD için dolar hem milli para hem de döviz olarak değerlendirilebilen bir paradır.

Bütün bu problemlerin işaret ettiği çok önemli tek şey, bir dünya parasına ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir. Ödemeler dengesinde dış açık verecek ülkelerin ihtiyaç duyduğu finansmanı veya krediyi sağlayacak uluslararası kabul görmüş bir paraya acil ihtiyacın olduğu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir uluslararası para, dış ticaret fazlası veren ülkelerin bu fazlalığını da değerlendirecek, böylece fazlalık veren ülkeler de rahatlamış olacaklar. Dış ticaret açığı veren ülkelerle fazlalık veren ülkelerin ihtiyaç duydukları tek şey, uluslararası bir paranın varlığıdır. Daha açık bir ifadeyle uluslararası likidite açığı vardır ve bu açık yüzünden uluslararası ticaretin, uluslararası yatırımların ulusal döviz rezervlerinin yetersizliği yüzünden yapılamamaktadır; dolayısıyla uluslararası ekonomik ilişkilerin kesilmesine, finansal krizlerin, para krizlerinin ve ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Yeni Bir Para Sisteminin Kuruluşuna Yönelik Düşünceler

Bir paranın uluslararası para olarak kullanılması, her şeyden önce o paraya dünya çapında yüksek bir güvenin olmasını gerektirir. Bu güvenin arkasında da para sahibi ülkenin ekonomik olarak çok güçlü olmasının yanında siyasi olarak da istikrarlı olması, para arzının kontrol edilebilir durumda olması yani yüksek bir enflasyon ve kur oynaklığının bulunmaması, istikrarlı bir para olmasını gerektirir.

Bu günkü dünyada ABD doları bu özellikleri taşıdığı için dünya parası olmaya devam etmektedir.

O halde anlaşmaya dayalı uluslararası bir paranın olması bir zarurettir. Yeni bir anlaşma ile bir “uluslararası para” sisteminin kurulması durumunda, bu paranın sahibi olan kuruluşun yada ülkenin, en az şu noktaları kabul etmesi gerekmektedir.

1) Senyoraj (seigniorage) gelirini dünya ülkeleriyle paylaşması gerekir. Bilindiği gibi senyoraj geliri, paranın üretim maliyeti ile üzerinde yazılı değer arasındaki farktır. Başka bir ifadeyle, tedavüle sürülen para tutarında bir krediyi, faiz ödemededen kullanma imkânının sağladığı itibarı değerdir.

2) Ödemeler dengesi açığını dünya için ihraç ettiği milli parasıyla karşılayan ülkenin ülke içi istikrar sağlamada, makro ekonomik politikalarda esnekliğe sahip olması gerekir.

3) Milli paranın uluslararası işlemlerde (yatırım, ticaret, rezerv para ve finansman) kullanılan bir paraya sahip olmanın kazandıracığı itibarı (yumuşak güç) kötüye kullanmayı önleyecek düzenlemenin yapılması gerekir.

4) Diğer ülkelerin ödemeler dengesi finansmanında (dış borçlanmada) uluslararası paraya sahip ülkenin milli parasının kullanılmasının yarattığı etkileme gücünü (sert güç) kötüye kullanmayı önleyecek düzenlemenin yapılması gerekir.

5) Ülkeler, dünya parasının yanında, yurtiçi işlemlerinde kendi milli paralarını kullanacaklardır.

Ancak mevcut dünya sistemi içinde, dünya ile anlaşarak, bu sayılan beş maddelik şartı da kabul

ederek bir uluslararası para sahibi olmayı kabul edecek bir ülke yoktur. Başka bir ifadeyle, “uluslararası para çıkarma yetkisi bana verilsin” diyecek çok sayıda ülke bulunabilir, ancak başta ABD olmak üzere Avrupa Birliği, kendileri dışında uluslararası bir para kabul etmeyeceklerdir. Çünkü uluslararası para avantajını bu iki blok, anlaşmasız ve tavizsiz olarak paylaşmaktadır. Bu iki blokun kabul etmeyeceği bir anlaşma da hiçbir şekilde işlemeyecektir. Dolayısıyla uluslararası bir para sisteminin kurulması imkânsız gözükmemektedir. Peki yukarıda işaret edilen problemler nasıl çözüm bulacaktır? İşte tek bir uluslararası para sistemi yerine para bölgeleri kurularak ve bu bölgeler etkinleştirilerek problemlerin çözümüne bir miktar katkı sağlanabilir.

Avrupa Birliğinin kurulması, ortak para birliğine girmeleri, AB bölgesine yönelik uluslararası ekonomik işlemlerin EURO ile yapılması doların uluslararası ödemelerde payını düşürdüysen de, dolar tahtını çok sarsmamıştır. Ancak AB para bölgesi problemin çözümüne bir miktar katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak, Doların bugünkü konumu ve geleceğini belirleyecek olan tek şey, yada tahtını sarsacak olan gelişme para bölgelerinin çoğalmasındır.

Bir ülkenin bastırdığı (ihraç ettiği) ulusal parasının uluslararası ödemelerde kabul görmesi ve rezerv para olması, o ülkeye büyük mali ve finansal avantaj sağlamanın yanında ekonomik bir güç de sağlamaktadır. İkinci Dünya savaşı sonrasına kadar başlıca sömürge ülkeleri olan Fransa, Almanya ve İngiltere'nin sömürge alanlarında belirlediği parasal bölgeler, bu ülkelere söz konusu avantajları sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise ABD bütün dünyayı tek bir parasal bölge yapmaya uğ-

raşmıştır, önemli ölçüde bu çabasını gerçekleştirdiğine dünya şahit olmuştur.

Ekonomik büyüklük, para bölgesinin ortaya çıkmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan yakın bir gelecekte, dünyanın en büyük ikinci yada üçüncü ekonomik büyüklüğünü inşa eden Doğu Asya ülkeleri arasında bir para bölgesinin oluşturulması beklenebilir. Bu bölgede dolar tahtının sarsılması, doların dünya parası olma özelliğini önemli ölçüde kaybettirecektir. Böyle bir gelişme, dünya üzerinde, silahlı güç bakımından büyük bir üstünlük sağlamış ve savaş makinasına dönüşmüş bir ABD gücünü de sınırlandırabilir.

Benzeri bir gelişme de Türk akraba toplulukları arasında olabilir. Rusya Federasyonu'nda kısmi katılım sağlayacağı bir para bölgesi, Türkiye'nin önderliğinde inşa edilebilir.

Kendi bölgesinde kabul görmüş ve güvenilirliği sağlamış bir para, bir süre sonra bölgesi dışındaki bölgelerde de kabul görmeye başlayabilir. EURO bunun açık bir örneğini oluşturmaktadır. Böylece doların tahtı da büyük ölçüde sarsılmış olur.

KAYNAKÇA:

- Ergin, F. (1983), *Para Politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul*
- Eğilmez, M. (2012). *Kendime Yazılar*, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/tl-zone.html>
- Melton Dr. Frank T. (2009) “Goldsmiths’ notes, 1654–1655” Pages 30-31 | Published online: 15 Dec 2009, <https://doi.org/10.1080/00379817809514104>
- Savaş, V., F. (2010) *Uluslararası Para Sistemi*, Ankara
- Seyidoğlu, H. (2003), *Uluslararası Finans*, İstanbul, 4. Baskı

ÜRETİM SÜREÇLERİ BOYUNCA DÜNDEN BUGÜNE ÇALIŞMANIN DÖNÜŞÜMÜ

Çalışmanın en önemli işlevi, ihtiyaçların karşılanabilmesi için gelir sağlama aracı olarak kullanılmasıdır. Çalışma olgusu günümüzde araçsallaşmış ve hayatın devamı için zorunlu ihtiyaçlar, yalnızca çalışma aracılığıyla elde edilir hale gelmiştir.

1. Çalışma Olgusu

Üretim ve gelişim süreçlerinin merkezinde yer alan çalışma olgusu, tarih boyunca her toplum aşamasında kendisine yer edinmiştir. Çalışma olgusu, en genel ifadeyle, belirli bir amaca yönelik olarak gerçekleştirilen faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir. Ancak çalışma, yalnızca üretim alanını değil yeniden üretim alanını da kapsayan geniş kapsamlı bir olgu olmasından kaynaklı olarak birçok açıdan ele alınmış ve buna bağlı olarak da farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Örneğin Marx’a göre emek, doğanın sahibi olma gayreti içerisinde bulunan insana özgü bir kavramı ifade etmekle birlikte tüm zenginliğin kaynağını oluşturmaktadır. Marx, emek kullanımına dayanan çalışma olgusunun bir ihtiyaç olmadığını, aksine, diğer ihtiyaçların karşılanması için bir araç olduğunu ifade ederek çalışmanın zorunlu olarak gerçekleştirilen bir faaliyet olduğunu ileri sürmüştür (Marx ve Engels, 2003: 12; Marx, 2013: 78).

Günümüzde ise çalışma denildiğinde akla ilk olarak “ücretli çalışma” gelmektedir. Çalışmanın bir ücret karşılığında yapılan bir faaliyet olarak kabul edilmesi, kavramın kapsamına ilişkin sorunları ve kısıtlamaları da beraberinde getirmektedir.

Avusturyalı filozof Ivan Illich’e göre (Illich, 2010), ücretli çalışma dışında yapılan her türlü faaliyet, sistem tarafından görmezlikten gelinmektedir. Bir başka ifadeyle ücretli çalışma dışında kalan diğer çalışma biçimleri üretken olarak kabul edilmektedir. Buradan hareketle çalışma olgusunun kapsamının çizilmesi kavramın mahiyeti açısından önem teşkil etmektedir.

André Gorz, çalışmanın iktisadi zenginlikler üretmenin yanı sıra insanın kendisini üretmesinin de bir biçimi (Gorz, 2007: 106) olduğu kabulünden yola çıkarak çalışmanın üç biçiminden bahsetmektedir. Gorz’a göre çalışma olgusunun üç biçimi şu şekildedir (Gorz, 2007: 267-269):

- İktisadi amaçlı çalışma: Temel amacın para ve ticari değişim olduğu çalışma biçimidir.

- Ev içi çalışma: Ticari değişim amacı gütmeyen ve elde edilen çıktıdan yararlananın insanın kendisi olduğu çalışma biçimidir.

- Özerk faaliyet: Geliştirici, zenginleştirici ve anlam kaynağı olarak görülen faaliyetlere yönelik çalışma biçimidir.

Gorz'un çalışma olgusuna ilişkin gruplandırmasından hareketle çalışmanın, günümüz toplumlarında ekonomik sistem tarafından belirlenen kapsamının aksine piyasa ilişkilerini aşan bir kapsama sahip olduğunu söylemek ve çalışma olgusunun farklı işlevlerinden bahsetmek mümkündür.

Çalışmanın en önemli işlevi, ihtiyaçların karşılanabilmesi için gelir sağlama aracı olarak kullanılmasıdır. Çalışma olgusu günümüzde araçsallaşmış

ve hayatın devamı için zorunlu ihtiyaçlar yalnızca çalışma aracılığıyla elde edilir hale gelmiştir (Gorz, 2007: 171). Piyasa mekanizmaları tarafından yalnızca üretken çalışmanın ücretli çalışma olarak görülmesinin altında yatan sebep de budur. Çalışma, insan hayatının devamını sağlayacak gelirin elde edilmesi için araçsallaşarak sermaye birikim sürecine hizmet eder hale getirilmiştir. Modern toplumların nüfuslarının büyük bir kısmının üretici sınıftan oluştuğu düşünüldüğünde, üretici sınıfın çalışması bir yandan ilgili sınıfın hayatlarının devamını sağlarken bir yandan da sermayenin birikmesine olanak tanımaktadır.

Sanayi Devrimi tam da bu noktada çalışma olgusunu toplumsal hayatın merkezine oturtmuştur (Kesser, 2014: 9). Büyük nüfus kütlelerinin çalışma hayatının birer aktörü haline gelmesi neticesinde çalışma olgusu, insanın doğa ve diğer insanlarla ilişki kurmak suretiyle toplumsallaşmasını sağlayan bir faaliyet olma özelliği kazanmıştır (Meda, 2012: 20).

——— 33 ———

Tarihsel materyalizm; toplumsal, kültürel ve siyasal tüm yapıların belirleyicisi olarak üretim biçimini merkez almaktadır. Hayatlarının devamı için çalışmak durumunda olan insanların, çalışma faaliyetini birbirleriyle etkileşim halinde gerçekleştirmeleri nedeniyle çalışma olgusunun toplumsal ilişkileri belirlediği kabul edilmektedir

——— 34 ———

Çalışma olgusu, günümüzde yoğun olarak, üretim alanı ile ilişkilendirilmektedir. Bu sınırlı kapsam nedeniyle de ekonomik sistem ve çalışma arasındaki ilişki belirgin hale gelmektedir. Ekonomik sistem ve çalışma olgusu arasındaki ilişkinin izini, insanlığın gelişimini ifade eden toplum aşamalarında da sürmek mümkündür. Bu bağlamda ilkel topluluklardan günümüzün sanayi “sonrası” toplumlarına kadar çalışma ve ekonomik sistem arasında birbirini etkileyen, dönüştüren ve yeni birer kimlik kazandıran bir ilişki görülmektedir.

2. Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Çalışmanın Evrimi

Çalışma olgusunun tarihsel süreç içerisindeki evrimi, toplumların da evrilerek yeni bir aşamaya geçmesine neden olmuştur. Çalışma olgusunun dönüşümü ise üretim araçlarındaki gelişime bağlı olarak gerçekleşmiştir.

İnsanların hayatlarını devam ettirebilmek adına yeni yollar bulması, bir başka ifadeyle, üretim araçlarını keşfedip geliştirmeleri, kendilerini diğer yaşam formlarından ayırt etme sürecinin önemli aşamalarından biri olarak kabul edilmektedir. Üretim güçlerinin eriştiği her yeni

seviye, beraberinde işbölümünün gelişmesine neden olmakla birlikte bireyler arasındaki ilişkiyi ve buna bağlı olarak da toplumsal hayatı da belirlemektedir (Marx ve Engels, 2013: 12-14). Bu perspektiften bakıldığında üretici güçlerin, üretim araçlarının ve bir bütün olarak çalışma olgusunun toplumların gelişim seyri üzerinde önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Toplumların tarihini sınıf mücadelesinin tarihi olarak kabul eden görüşe göre, bahsedilen mücadelenin temelinde üretim araçlarının mülkiyeti yatmaktadır. Yine bu görüşe göre, insanların ne ürettiğinin yanı sıra nasıl ürettikleri de önem taşımaktadır (Marx ve Engels, 2014: 49; Marx ve Engels, 2013: 13). Bu görüş tarihsel materyalizm olarak adlandırılmakta ve üretim araçları üretimin nasıl gerçekleştirileceğinin belirleyicisi olarak kabul edilmektedir.

Tarihsel materyalizm; toplumsal, kültürel ve siyasal tüm yapıların belirleyicisi olarak üretim biçimini merkez almaktadır. Hayatlarının devamı için çalışmak durumunda olan insanların, çalışma faaliyetini birbirleriyle etkileşim halinde gerçekleştirmeleri nedeniyle çalışma olgusunun toplumsal ilişkileri belirlediği kabul edilmektedir (Öngen, 1994: 46).

Bu görüş temel alınarak insanlığın gelişimine bakıldığında günümüze kadar geçen süreçte ilkel topluluklardan, köleci ve feodal toplumlardan, sanayi toplumlarından ve son olarak günümüz toplumlarını ifade etmek üzere kullanılan sanayi “sonrası” toplumlardan bahsetmek mümkündür.

Bu beş toplum aşaması, üretim araçlarında yaşanan gelişimle ilişkilendirilebilir. Üretim araçlarında yaşanan ve toplumu bir bütün halinde etkileme gücüne sahip her bir gelişme, insanlığın bir bütün halinde yeni bir toplum aşamasına geçmesi sonucunu doğurmuştur.

a. İkel Topluluklar

İkel topluluklar, insanlık tarihinin ilk aşamasını oluşturan ve üretimin en “ikel” haliyle gerçekleştiği toplum aşamasını ifade etmektedir.

Bu toplum aşamasında insanlar geçimlerini toplayıcılık, avcılık, balıkçılık ve hayvancılık ile sağlamışlardır (Marx ve Engels, 2013: 14-15). Üretimin temelinde doğada hazır bulunan gıda ürünlerinin basit üretim araçları ile elde edilmesi yatmaktadır. Dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda en basit av araçları dahi üretim aracı olarak kabul edilmektedir.

İkel toplulukların ekonomik yapısı, üretime ilişkin birçok sınırlılığın bulunmasından dolayı “asalak ekonomisi” olarak adlandırılmaktadır (Şenel, 1982). Doğada bulunan gıda maddelerinin toplayıcılık ile elde edilmesinden dolayı üretim faaliyetlerinde büyük bir sınırlılık söz konusudur.

İkel topluluklarda öncelikle doğada bulunan aletler kullanılmaya ve sözü edilen üretim araçları ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilmeye başlanmıştır.

İnsanların kendi aletlerini yapmaya başlamaları ise insanlık tarihi açısından oldukça büyük bir adım olarak kabul edilmektedir (Zubritski ve diğerleri, 1979: 16). Bu toplum aşamasında basit aletlerin yapımı, teknik devrimin ilk öncülleri arasında yer almaktadır.

İkel topluluklarda üretim alanındaki sınırlılıklar, insanların salt kendi çalışmalarıyla temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesine olanak tanımadığından ortak mülkiyet anlayışının gelişmesine neden olmuştur. İnsanlar hayatlarının devamı için birlikte yaşamak ve çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu zorunluluk nedeniyle ortaya çıkan ortak çalışma faaliyeti, üretim araçlarının mülkiyetinin yanı sıra emeğin elde ettiği ürünlerin kullanımında da ortak mülkiyeti doğurmuştur (Diakov ve Kovalev, 2008: 11).

İkel topluluklarda ortak mülkiyetin kabulü, toplumsal ilişkilerde olduğu gibi ekonomik ilişkilerde de aynı sonuçlara neden olmuş ve sınıfsal bir yapının gelişim göstermesine olanak tanımamıştır.

İkel toplulukların söz konusu olduğu toplum aşamasında, üretim araçlarının mevcut durumu, ekonomik sistemin sınıfsız bir yapıda gelişimine neden olmuştur. Toprağın bir üretim kaynağı olarak kullanılmaya başlanması, üretim alanında avcılık ve toplayıcılık gibi faaliyetlerin azalış göstermesi ve çalışma olgusunun kendisinde ve üretim sürecinde üretkenlik bağlamında bir ivme kazanılması sonucunu doğurmuştur.

b. Köleci Toplular

Göçebe olarak nitelendirilen ilkel toplulukların toprağın üretici gücünün keşfedilmesiyle beraber yerleşik düzene geçmesi gerek toplumsal gerekse ekonomik yapıda büyük dönüşümlere sebebiyet vermiştir.

— 66 —

**Mülkiyet ilişkilerin
değişmesinin altında
yatan sebep emeğin
üretkenliğinin artmasıdır.
İnsanların kendi
tükettiklerinden fazlasını
üretebilecek kapasiteye
ulaşması, yapılan
savaşlar sonrasında
savaş esirlerinin
köleleştirilmesine ve
kölelerin üretimde birer
üretim aracı olarak
kullanılmasına neden
olmuştur.**

— 67 —

Üretimin başlıca kaynağı olarak görülen toprağın işlenmeye başlanmasıyla beraber göçebe bir yaşam tarzından yerleşik bir düzene geçiş, toprak üzerinde çalışan üretici bir sınıfı ortaya çıkarmış ve neticede tarım devriminin yaşanmasıyla beraber tarımsal faaliyetin önemini artırmıştır. Buna bağlı olarak ilkel topluluklardaki ortak mülkiyet anlayışı terk edilmiş, topraktan elde edilen ürüne el koymak suretiyle çalışma olgusu üzerinde mülkiyet hakkı iddia eden yeni bir sınıf daha ortaya çıkmıştır (Ören ve Yüksel, 2012).

Mülkiyet ilişkilerin değişmesinin altında yatan sebep emeğin üretkenliğinin artmasıdır. İnsanların kendi tükettiklerinden fazlasını üretebilecek kapasiteye ulaşması, yapılan savaşlar sonrasında savaş esirlerinin köleleştirilmesine ve kölelerin üretimde birer üretim aracı olarak kullanılmasına neden olmuştur. Kölelerin ürettikleri ürünlere efendiler tarafından el konulması mülkiyet ilişkilerinde yeni gelişmelere neden olmuştur (Zubritski ve diğ-
leri, 1979: 62-63).

Köle-efendi şeklinde üretim ilişkilerinden doğan bu ikili sınıfsal ayrışma, üretim araçlarının mülkiyetinden kaynaklıdır. Üretimin kaynağı toprak ve üretici güç olan köle emeği birer üretim aracı olarak ka-

bul edilmiş, her iki üretim aracının mülkiyetini de efendi olarak adlandırılan sınıf elinde bulundurmıştır.

Üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran efendiler adına üretimi yapan sınıf köleler olmuştur. Toplumsal yapıda “aristokrat” olarak adlandırılan ve yaşamlarını kölelerin emekleri ile sürdüren efendilerin oluşturdukları kültürel birikim, kölelerin mal ve hizmet üretimi üzerine kurulmuştur. Köleci toplumlarda çalışma, yurttaşların özel meşguliyetleri için birer engel olarak görülmüştür (Ayas, 1982).

Fiziksel ihtiyaçların tatmini ve yaşamın sürdürülmesi için yapılan her türlü fiziksel çalışma kölelik olarak kabul edilmiş ve efendiler açısından köle çalışanlara sahip olmak bir zorunluluk halini almıştır (Arendt, 2011: 136-137). Dolayısıyla, köleci toplumlarda çalışma olgusunun muhatabı köleler olmuştur. Kölelerin çalışmaları efendileri gündelik işlerden muaf kılmış ve yine efendiler için boş zaman sağlamıştır. Sağlanan boş zamanlarda köle sahibi efendiler politika belirlemek gibi yüksek değere sahip faaliyetlerde bulunmuşlardır (Meda, 2012: 46).

Üretim araçlarının mülkiyetinin efendi olarak adlandırılan sınıfın elinde toplanması toplumsal ve

ekonomik yapıda “toplumsal sınıfların” oluşması sonucunu doğurmuştur.

Toprağın keşfi ile insanların üretimi bizzat kendileri yapar hale gelmesi, mülkiyet ilişkileri başta olmak üzere verimlilikte, toplumsal yapılanmada ve toprağı işlemekte kullanılan üretim araçlarında gelişmelere ve ekonomik sistem üzerinde kapsayıcı dönüşümlere neden olmuştur.

c. Feodal Toplamlar

Feodal toplum aşamasını ifade eden Ortaçağ’ı diğer toplum aşamalarından ayıran temel özellik, toplumsal ve ekonomik düzende farklı belirleyicilerin olmasıdır (Tanilli, 2006: 53).

Bu belirleyicilerden ilki, toplumsal yapıda ana belirleyici durumunda olan politik tabandır. Politik tabanı, toprak sahibi konumundaki derebeyleri

ile bunların tebaaları durumunda olan köylüler arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Feodalitenin politik sistemi, bu iki sınıf arasında ilişki kurarak malikane düzenini ortaya çıkarmıştır. Malikane düzeni, ekonomik yapının ana belirleyicisidir. Malikâne düzeni adı verilen sistemde, gıda ürünlerinin ve ticari ürünlerin üretimi söz konusudur ve bunların üretimi ekonomik yapının iskeletini oluşturmaktadır (Yazıcı, 2010: 40).

Kölecî toplumların tarih perdesinden çekilmesiyle beraber gelişim göstermeye başlayan feodal toplumlarda malikane düzeni üretim ilişkilerinin temel belirleyicisidir. Feodalitede üretimden sorumlu toplumsal sınıf olan köylüler, toprağın mülkiyetini ellerinde bulunduran derebeylerinin egemenliği altındadırlar (Marx ve Engels, 2013: 17).

Feodalizmin gelişmesiyle ortaya çıkan malikane düzeninde, topraklar üzerinde yaşayan ve üretim

— 66 —

Feodal toplum aşaması, sanayi toplumlarını doğuran gelişmeleri bünyesinde barındırmaktadır. Ortaçağ'da gerçekleşen Rönesans ve Reform hareketleri feodal toplumların güç kaybetmesinde rol oynadığı gibi sanayi toplumlarının doğmasında da büyük etkilere sahiptir.

— 67 —

yapan köylülerin hizmetlerinin ödüllendirilmesi söz konusudur (Bloch, 1983: 548). Toprak mülkiyetine sahip derebeyleri, 'fief' adı verilen bir sözleşme ile toprakları üzerinde çalışan köylülere topraklarını kiralamış ve karşılığında hizmet beklemişlerdir. Fief sözleşmesi çatısı altında her iki tarafın birbirlerine karşı borçları oluşmuştur. Köylüler her türlü el emeğini kullanmak suretiyle çalışmak ve üretim sonucunda elde ettiği ürünlerden aynı olarak derebeylerine pay vermek zorunda kalırken, derebeyleri ise köylülere üretim araçları temin etme ve köylülerin güvenliklerini sağlama borcu altına girmişlerdir (Göze, 2000: 65).

Feodal toplumlarda, kendi kendine yeten bir sistem olan malikane düzeninden kaynaklı olarak kapalı tarım ekonomisi söz konusudur. Ürün ve hizmetlerin karşılığının mal ile ödenmesinden dolayı ise para ekonomisi gelişim gösterememiştir (Göze, 2000: 63).

Köylülere toplumsal bir sınıf olarak bakıldığında kölelerden ayrıştığı görülmektedir. Köylü sınıfı her ne kadar köleler gibi alınıp satılabilse de topraktan ayrı olarak satılamamakta ve bu noktada kölelerden ayrılmaktadır. Derebeyinin mülkiyetinde bulunan toprağın başka bir derebeyi tarafından satın alınması

durumunda, köylüler kendi topraklarında kalmaktadır ve bu durum görece bir güvenlik sağlamaktadır (Huberman, 2007: 12-15). Dolayısıyla köle sınıfı ile köylü sınıfı arasında toprak ile olan ilişkileri bağlamında farklılık söz konusudur.

Malikane düzeni, kırsal kesimdeki tarımsal üretime dayalıdır. Tarımsal üretimin yapıldığı taşralar ile şehirler feodal yapı içerisinde bir bütünü oluşturmaktadır. Ekonomik sistem, taşradan şehre tarımsal ürün nakli ile şehirde üretilen malların taşraya nakli üzerine kuruludur. Kırsal ve kentsel alanının birbirini tamamladığı görülmektedir. Fief sözleşmesi altında kırsalda yaşayan köylülerin özgürleşme amacıyla şehirlere göç etmeleri sistemin kendine yeterliliği açısından sorunlara neden olmuştur. Mevcut üretim ilişkisi içerisinde, köylünün emeğini derebeyi tarafından sağlanan yardım karşılığında sunduğu yapı, çalışmanın para karşılığı yapılmaya başlanması ile beraber terk edilerek toplumsal ve ekonomik yapıda dönüşümlere neden olmuştur. Gerek şehirlere göçün gerekse para ekonomisinin canlanmaya başlaması ile beraber yeni bir sınıf ortaya çıkmıştır (Yazıcı, 2010: 40-44; Grint, 1998: 61).

Yeni ortaya çıkan ticaret burjuvazisi ile beraber ticaret önem kazanmaya başlamıştır. Bu yeni sınıfın ilk dö-

nemlerdeki gelir kaynağını üretilen ürünlerin alış ve satış fiyatı arasındaki fark oluşturmuştur (Bloch, 1983: 443-444). Ticaret ilişkilerinin doğması kapalı ekonomilerin terk edilmesine, toprağın alınıp satılan bir meta haline gelmesi ise malikane düzeninin güç kaybetmesine (Huberman, 2007: 65) neden olmuştur. Geleneksel çalışma biçimleri de bu gelişmeler doğrultusunda dönüşümler göstermiştir. Toprağın meta haline gelmesi, para ekonomisinin canlanması çalışmayı belirli bir ücret karşılığında yapılan bir faaliyet haline getirmiştir.

Feodal toplum aşaması, sanayi toplumlarını doğuran gelişmeleri bünyesinde barındırmaktadır. Ortaçağ'da gerçekleşen Rönesans ve Reform hareketleri feodal toplumların güç kaybetmesinde rol oynadığı gibi sanayi toplumlarının doğmasında da büyük etkilere sahiptir.

d. Sanayi Toplumlari

Teknik ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak yaşanan Sanayi Devrimi'nin ve üretici sınıflar ile burjuvazinin özgürlük arayışının sonucunda gerçekleşen Fransız Devrimi'nin etkisiyle ortaya çıkan, "kapitalist" ekonomik sisteme dayanan, piyasa serbestisini ilke edinen, "sanayi" sektörünün egemen olduğu sanayi toplumları insanlık tarihinin en büyük toplumsal ve ekonomik dönüşümleri ile tarih perdesinde yerini almıştır.

Sanayi Devrimi, bilimsel ve teknik bilginin birikimi sonucunda 18. yüzyılda yaşanmıştır. Bu birikimin oluşmasında yoğun olarak düşünsel, demografik ve iktisadi hazırlanma süreçlerinden bahsedilmektedir (Albertini, 1995). Düşünsel boyutta Rönesans ve Reform hareketleri bilimsel bilginin önünü açarak tekniğin ve teknolojinin gelişmesine öncülük

ederken demografik hazırlanma süreci, feodal toplumların kırsal nüfusunun kentsel alanlara yönelmesi ile sağlanmıştır. Yine kentlerin ortaya çıkması ile beraber etkinliğini artırmaya başlayan ticaret burjuvazisi ve para ekonomisinin yaygınlaşması ise iktisadi hazırlanma sürecine hız kazandırmıştır.

Teknik ve bilimsel bilginin mucitler ve bilim adamları vasıtasıyla bir arada kullanılmaya başlanması (Rostow, 1970), Sanayi Devrimi'nin öncü buluşu olarak kabul edilen buhar gücünün keşfine kadarki sürece zemin hazırlamıştır. Buhar gücünün keşfiyle üretim süreçlerinde işçilerin emeklerinin, bir başka ifadeyle fiziksel güçlerinin, yanı sıra makineler de yer almaya başlamıştır.

Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiği yenilikler toplumsal ve ekonomik yapıyı derinden etkilenmiş ve Sanayi Devrimi dalgalar halinde tüm endüstri dallarına yayılmaya başlamıştır. Sanayileşme sürecini ilk deneyimleyen ülkelerden olan İngiltere'de sanayileşme dalgaları sırayla dokuma sanayinde, demir çelikte, ulaşırmada, kimyada, elektrik sanayinde ve benzin motoru alanında yaşanmıştır (Freyer, 2014). Uzun yıllar tarımsal faaliyetin hâkim olduğu ekonomik yapıda sanayi sektörünün yeni bir sektör olarak ortaya çıkması ve ağırlığını her geçen gün artırması ekonomik sistemde dönüşümü kaçınılmaz kılmıştır.

Sanayi toplumlarının doğuşu ile birlikte kapalı toplumlar sarsılmaya (Tanilli, 2006: 119) başlamış ve gerek çalışma olgusu gerekse üretim süreci bir bütün halinde dönüşüm yaşamıştır. Fabrika düzeni adı verilen yeni bir üretim örgütlenmesi sanayi toplumlarının hâkim üretim biçimi olarak ortaya çıkmıştır.

Fransız Devrimi'nin öncülük ettiği toplumsal hareketler, emeğin özgürleşmesi sonucunu doğursa da

Sanayi Devrimi ile başlayan süreç mülkiyet biçiminin değişimine, yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkmasına, ekonomik yapıda emek piyasalarının oluşmasına ve piyasa serbestisinin hâkimiyet kazanmasına neden olmuş, bir bütün halinde ise ekonomik sistemde köklü değişimler yaşanmasına yol açmıştır.

işçi sınıfı, üretim araçlarından kopartılarak yeni kurulan fabrikalarda sermayedarın denetimi altında çalışmaya başlamıştır.

Kentlere göçün başlaması ile beraber kırsal alandan sanayi bölgelerine gelen kişilerin üretim araçlarına sahip olmamaları nedeniyle zanaatlarını yerine getirememeleri, bu kişilerin yeni bir toplumsal yapı içerisinde makine işçisi olmalarına sebebiyet vermiştir (Freyer, 2014: 55-58). Feodal toplum aşamasında derebeyinin mülkiyetinde olan toprağı işleyen köylüler, şehre göç etmeleri sonrasında üretim araçlarına ve sermayeye sahip işverenler adına çalışmaya başlamışlardır.

Sanayi toplumlarında verimlilik artış göstererek yığın üretim mümkün kılınmıştır. Yığın üretimin mümkün kılınmasının ardındaki gelişme ise makineleşme olgusudur. Üretim sürecinde üretken faaliyetin üstlenicisi konumuna insan emeğinin yanı sıra makine de gelmiştir.

Makineleşme sürecinin toplumsal ve ekonomik sonuçları da son derece önemlidir. Makineleşme sürecinin işçinin üzerindeki yükü azaltacağı beklenirken makineleşmenin artmasıyla beraber çalışma saatleri artmış ve işçiler makinelerle rekabet etmeye başlamışlardır (Lafargue, 1996: 37-38). Geçimlerini

sağlamak zorunda olan ancak üretim araçlarından yoksun emek sahipleri, mevcut işlerini kaybetmemek adına makineler ile rekabet içerisine girmişlerdir. Dolayısıyla erken kapitalizm yıllarında işçi sınıfı uzun çalışma saatleri, düşük ücretler ve güvencesizlik kısılcığında istihdam edilmişlerdir.

Makineleşme süreci, Fordizm olarak adlandırılan bir üretim modelinin gelişimine öncülük etmiştir. Fordizm'in üretim sürecini planlayarak sistematik hale getirmesi, fabrika düzeninin başarısının sırrı olarak kabul edilmektedir (Sennett, 2014: 36). Üretim sürecinin planlı ve sistemli hale getirilmesi Taylor'un "bilimsel yönetim" anlayışının bir sonucudur. Taylorizm olarak da adlandırılan yönetim anlayışında işçinin tüm hareketleri, üretim sürecini tasarlayan planlamacı tarafından planlandığı şekilde gerçekleştirilmektedir (Taylor, 2014: 39-40). Bu durum, işçilerin üretim sürecindeki denetimlerini artırdığı gibi çalışma olgusunun bizatihi kendisi açısından da sonuçlar doğurmuştur.

İşçinin her bir hareketinin belirlenmesi ve kurulan montaj hattında aşırı işbölümünün varlığı, çalışmanın vasıfsız bir nitelik kazanmasına ve buna bağlı olarak emeğin vasıfsızlaşmasına neden olmuştur. Teknolojik gelişmelerin üretim süreçle-

rine yayılması ve etkisini artırması, üretim araçlarının denetimini işçilerden alarak işçilerin kendisini üretim araçlarının denetimine tabi kılmıştır. İşçiler montaj hattındaki makine ile uyumlu hale getirilmiş ve üretim sürecindeki hareketlerini dahi makinelerin hızına uyarlamışlardır. Bu gelişme neticesinde de üretici sınıfın önceki dönemlerden farklı olarak emeğine ve üretim sürecine yabancılaşması sonucu ortaya çıkmıştır.

Sanayi toplumlarında da çalışma olgusunun en önemli belirleyicisi şüphesiz ki yine üretim araçları olmuştur. Özel mülkiyet anlayışının söz konusu olduğu sanayi toplumlarında emeklerinden başka hiçbir üretim aracı olmayan işçi sınıfının yanı sıra işveren sınıfı yer almakta ve toplumsal yapıda ikili bir sınıfsal yapı bulunmaktadır.

Emeğin özgürleşmesi, piyasa ekonomisinin canlanması ve temel hak ve hürriyetlerin bireylere tanınması, ekonomik sistemin kapitalist yapılanmasına neden olmuş ve liberalizm gerek ekonomik gerekse toplumsal yapıda hâkimiyetini arttırmıştır.

Sanayi Devrimi ile başlayan süreç, mülkiyet biçiminin değişimine, yeni toplumsal sınıfların ortaya çıkmasına, ekonomik yapıda emek piyasalarının oluşmasına ve piyasa serbestisinin hâkimiyet kazanmasına neden olmuş, bir bütün halinde ise ekonomik sistemde köklü değişimler yaşanmasına yol açmıştır.

Sanayi toplumlarına has özelliklerin günümüz toplumlarını açıklamada yetersiz kaldığına dair tartışmaların yapılmaya başlanmasıyla beraber sanayi toplumu “sonrası” bir toplum aşamasına geçildiği yoğun olarak gündem bulmaya başlamıştır. Günümüz toplumları açısından sanayi toplumlarının te-

mel bazı özellikleri halen daha etkisini göstermeye devam etse de bazı özelliklerinin silikleşmesi, sanayi sonrası toplum tartışmalarının yapılmasına neden olmaktadır.

e. Sanayi “Sonrası” Toplumlar

Teknolojik gelişmelerin üretim araçlarını ve bir bütün halinde ekonomik sistemi dönüştürme kapasitesindeki artış ile yeni teknolojilerin artan yayılma hızı, toplumların özellikle 1980 sonrası dönemde yeni bir aşamaya doğru evrildiğine dair tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalara günümüz toplumlarının sanayileşme olgusunu merkezine almadığı kabulü kaynaklık etmektedir.

Sanayi sonrası toplum teorisine katkı sağlayan ilk isimler Daniel Bell ve Alain Touraine’dır (Frankel, 1991: 24). Sanayi sonrası toplum kavramını en kapsamlı şekilde tanımlayan isim “Sanayi Sonrası Toplumun Gelişi” adlı eseriyle Daniel Bell olmuştur.

Diğer toplum aşamalarında olduğu gibi sanayi sonrası toplum tartışmalarında da “üretkenliğin dayanağı” merkez kavram olarak alınarak teoriler kurgulanmaktadır. Sanayi öncesi toplumlarda üretkenliğin kaynağı toprak, sanayi toplumlarında ise makineler olmuştur. Sanayi sonrası toplumlar da üretkenliğin kaynağı bilgi olarak kabul edilmekte ve üretkenliğin dayandığı kaynağın bu yönündeki değişimi üzerine yeni bir toplum aşamasından bahsedilmektedir. Kaynağın bilgi olarak kabul edilmesiyle beraber bilim adamları, araştırmacılar ve üniversiteler anahtar güç konumuna gelmektedirler (Poloma, 2011: 339).

Üretici güçlerde meydana gelen değişimler tarıma dayanan geleneksel toplumları sanayi toplumlarına, yapay enerji kullanan sanayi toplumlarını ise

kurumsal bilgiye dayanan sanayi sonrası toplum-
lara taşımıştır (Callinicos, 2001: 188).

Bell (Bell, 1973: 13-14), sanayi sonrası toplum teori-
sinde hizmetler sektörünün yükselişini, profesyonel
ve teknik işlerin ön plana çıkmasını, yeniliğin ve po-
litikanın kaynağının teorik bilgi olmasını, teknoloji-
nin planlı gelişimini ve üretimde sezgisel kararların
yerini bilimsel bilginin almasını sanayi sonrası
toplumların genel özellikleri olarak sıralamıştır.

Bilginin merkeze alınması beraberinde “bilgi toplu-
mu” tartışmalarını da ateşlemiştir. Bell de sonraki
çalışmalarında “bilgi/enformasyon toplumu” teori-
sine değinmiş ve her iki teorisinde de bilgiye ve bil-
giye dayalı ekonomilere merkezi önem atfetmiştir.

Bilimsel bilginin ve yeni teknolojilerin toplum üze-
rindeki bütüncül etkileri hiç şüphesiz ki çalışma ol-
gusuna da etki etmiş ve sanayi toplumlarında For-
dizm’in de etkisiyle belirginleşen “vasıfsız çalışma”
olgusunu geri plana iterek vasfın ön plana çıktığı
üretim modellerini beraberinde getirmiştir.

Fordist üretim modeli yerini, sanayi toplumlarının
dönüşümüne paralel olarak post-Fordizm üretim
modeline bırakmıştır. Yeni üretim modelinde ist-
ihdam edilen işgücünün Fordist üretim modeli-
nin aksine vasıflı işgücü olması beklenmektedir.
Post-Fordist üretim modelinde istihdam edilecek
işgücünün yeni teknolojileri etkin olarak kullana-
bilmesi ve bu teknolojilerin kullanım amaçlarına
ulaşabilmeleri için çoklu vasa sahip olması gerek-
mektedir. Sürekli aynı işi yapan düşük vasıflı işçi
profilinden yeni teknolojileri etkin olarak kullana-
bilen vasıflı işçi profiline geçiş yaşanmıştır (Yen-
türk, 1993).

Sanayi sonrası toplum aşamasında, mülkiyet ilişki-
leri sanayi toplumlarındaki özel mülkiyet anlayışı-
nın devamı niteliğindedir. Üretim sürecinde yoğun
kullanımından kaynaklı olarak bilginin de bir üretim
faktörü halini aldığı görülmektedir. Dolayısıyla fikri
mülkiyet ve yeni teknolojilerin dayandığı teknik bilgi
sanayi sonrası toplumlarda önem arz etmektedir.

Sanayi sonrası toplumlarda sınıfsal ayrışma sanayi
toplumlarında olduğu gibi emek ve sermaye şek-
linde devam ederken henüz gelişim sürecinde olan
bu toplum aşaması için farklı sınıfların varlığı da
tartışılmaktadır. Yoğun olarak gündem bulan yeni
sınıf tartışmalarında prekarya, plütokrazi (Standing,
2014), profesyoneller ve teknokratlar gibi kavramlar
yer almaktadır.

Sanayi sonrası toplum tartışmaları içinde bulun-
duğumuz dönemde yoğun bir gündem bulmuştur.
Bu gündemin belirlenmesindeki en büyük gelişme
“Dördüncü Sanayi Devrimi” ya da “Endüstri 4.0”
olarak adlandırılan yeni bir teknolojik hareketliliğin
yaşanmasıdır.

Endüstri 4.0 olarak adlandırılan son teknoloji dev-
rimi, ilk kez 2011 yılında Almanya’da küresel değer
zincirlerinin örgütleniş biçimini ve akıllı fabrikaların
inşası ile gelişimini ifade etmek maksadıyla kulla-
nılmıştır. Endüstri 4.0; ekonomide, iş dünyasında,
toplumda ve bireysellikte benzeri görülmedik bir
sistem değişikliğine neden olmakla birlikte ülkeler,
şirketler ve sektörler arasında bir bütün olarak dö-
nüşüme öncülük etmektedir (Schwab, 2016: 9-17).
Endüstri 4.0, üretim araçlarında meydana getirdiği
dönüşümler ile sanayi sonrası toplum aşamasının
kurumsallaşmasına ve böylelikle de günümüz top-
lumlarının sanayi toplumlarından ayrışmasına ne-
den olmaktadır.

Sanayi toplumlarında buhar gücüyle çalışan makinelerin kas gücünün yerini almasına benzer şekilde sanayi sonrası toplumlarda Endüstri 4.0, sağladığı teknolojiler aracılığıyla bilgisayar teknolojilerinin ve dijital yeniliklerin beyin gücünün yerini alacağı bir yapıya zemin hazırlamaktadır (Brynjolfsson ve McAfee, 2014: 16).

Yeni teknolojik gelişmeler; yazılım otomasyonlarının ve algoritmaların gelişmesiyle beraber otomasyon sürecinin kapsamını genişletmekle birlikte vasıflı/beyaz yakalı işgücünün de işlerini kapsayacak düzeye ulaşma eğilimindedirler (Ford, 2018: 12). Bu eğilim bir bütün halinde işgücü piyasalarını dönüştürdüğü gibi çalışma olgusunun da dönüşümüne yön vermektedir.

Endüstri 4.0'ın ve beraberinde getirdiği yeni teknolojilerin etkisiyle makineler, önceki dönemlerde insanlar tarafından tanımlanan hareketleri üretim sürecinde uygulamalarının çok ötesine geçerek kendi kendine karar verme ve öğrenebilme becerisine sahip hale gelmişlerdir. Makinelerin, önceden tanımlanan hareketleri uygulamalarının yerine ellerindeki verileri analiz etmek suretiyle kendi kendilerine hareketlerini tayin edebilmeleri ya da başka bir ifadeyle karar alıcı konumuna gelmeleri “yapay zekâ” teknolojilerinin gelişmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapay zekâ teknolojilerinin karar alıcı konumuna gelmesinin beraberinde insan emeğinin üretim sürecinden dışlanması sonucunu doğuracağına dair genel bir endişe söz konusudur. Bu türden endişeler bir yandan “çalışmanın sonu” (Rifkin, 1995) olarak değerlendirilirken bir yandan da yeni teknolojilerin beraberinde yeni meslekleri de getireceği ileri sürülmektedir.

Tüm bu teknolojik yenilikler ışığı altında çalışma olgusuna bakıldığında ise tıpkı ilk sanayi devriminde olduğu gibi çalışma olgusunun bugün de büyük dönüşümlere gebe olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yüksek vasıf gerektiren işlerde ve kendi kendine karar veren makinelerin olduğu bir üretim sürecinde çalışma olgusu her zamankinden fazla vasıf/bilgi merkezli hale gelmektedir. Endüstri 4.0, bir yandan ekonomik yapı üzerinde inovasyonu zorunlu kılarken bir yandan da ekonomik yapının en önemli bileşenlerinden olan işgücü açısından değişime ayak uydurma, vasıf kazanma ve rekabet üstünlüğü sağlama baskısı oluşturmaktadır.

3. Sonuç

Çalışma, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur ve insanlığın günümüze kadar geçen süre içerisinde deneyimlediği her bir toplum aşamasında toplumsal ve ekonomik yapıda belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Çalışma olgusu her toplum aşamasında üretim araçlarının niteliğine bağlı olarak gelişim göstermiş ve dönüşümler yaşamıştır. İlkel topluluklar açısından avlanmaya olanak tanıyan bir aletin keşfi üretkenliği artırırken, toprağın işlenmesini mümkün kılan sabanların keşfi, üretim tekniğinde önemli bir gelişme anlamına geldiğinden dolayı insanlığın yeni bir toplum aşamasına geçmesine olanak tanımıştır. Toprağın üretkenliğinin keşfi ve tarımsal faaliyetlerde kullanılacak üretim araçlarının geliştirilmesi, tarımsal bir devrimi tetiklemiştir. Üretim araçlarında yaşanan gelişmeler neticesinde toprak üzerinde üretim yapılmaya başlanması ile beraber insanlık yerleşik düzene geçmiştir. Yine aynı şekilde sıkıştırılmış buharın sağladığı gücün bir montaj hattına aktarılması, emek sahiplerinin yanında makineleri de üretim sürecine dahil

etmiştir. Sonuç olarak teknik-teknolojik gelişim, üretimin nasıl gerçekleşeceğini belirlemektedir. Üretim araçları ve çalışma olgusu arasındaki bu türden bir ilişki gerek toplumsal gerekse ekonomik hayatı etkilemektedir. Bu kabulden hareketle çalışma olgusunun toplumsal ve ekonomik sistem üzerindeki belirleyici vasfından bahsetmek mümkün görünmektedir.

Mülkiyet ilişkileri de çalışma olgusu üzerinde önemli etkilere sahiptir. Sanayi toplumlarında ortaya çıkan “özel mülkiyet” anlayışı, emeğin özgürleşmesini sağlarken emek piyasalarının oluşmasına, piyasaların oluşmasıyla ise para ekonomisinin canlanmasına ve ücretli bir işçi sınıfının doğmasına neden olmuştur. Mülkiyet ilişkileri çalışma olgusunu etkilediği gibi toplumsal yapıda yeni sınıfların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Emek ve sermaye olarak adlandırılan iki toplumsal sınıf, üretim yapılanmasında kendilerini konumlandırmışlardır.

Sermaye yatırımları ile fabrika düzenini kuran işverenler ücret karşılığında emeklerini sunan işçileri istihdam etmeye başlamışlardır. İşçilerin hayatlarına devam edebilmeleri için ücret geliri elde etmelerinin zorunlu bir hale gelmesi ise beraberinde bir bağımlılık ilişkisi doğurmuştur. Çalışma “ücretli çalışma” olarak kabul edilmeye başlanmış ve piyasalar tarafından ücretli çalışma dışında hiçbir çalışma türü sermaye birikim sürecine hizmet etmediği için üretken olarak kabul edilmemiştir. Kavramsal boyutuyla yoğun tartışmalara konu olan çalışma olgusu, sanayi toplumlarında toplumsal ve ekonomik yapının piyasa ilişkileri üzerinden tanımlanmaya başlanması sonucunda ücretli çalışma boyutuna indirgenmiştir. Bu gelişme üretim araçlarının mülkiyetinde meydana gelen değişim sonucunda yaşanmıştır. Mülkiyet ilişkilerinin çalış-

ma olgusu üzerindeki bu türden etkileri ekonomik sistemi baştan aşağıya dönüştürmüştür.

Bugün ise Sanayi Devrimi’nin ilk yıllarındaki buluşlar ile kıyas edilemeyecek kapasitede olan teknolojik gelişmeler yaşanmakta ve dördüncü nesil olarak adlandırılan yeni bir devrim üretim süreci başta olmak üzere ekonomik ve toplumsal yapıya etki etmektedir. Endüstri 4.0 olarak adlandırılan devrim ile beraber sağlanan teknolojik gelişmeler makinelerin üretim sürecini tam anlamıyla kontrolüne imkân tanırken vasıflı işgücünü dahi üretim sürecinden dışlama tehdidini gündeme getirmektedir. Üretim sürecindeki kafa-kol emeği ayrışmasının yapay zekâ teknolojileri ile son bulacağı ve makinenin üretimin her bir aşamasında tek başına yer alabileceği ihtimali tartışılmaktadır. Tüm bu gelişmeler ışığında, henüz çok başlarında olan Endüstri 4.0’ın ve sağladığı teknolojilerin, insanlığın geçmiş tecrübeleri dikkate alındığında, toplumsal ve ekonomik hayatta ciddi dönüşümlere neden olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalışma olgusu, üretim araçlarının gelişimine paralel olarak gelişim gösterirken toplumları da farklı evrelere taşımaktadır. İlkel topluluklardan günümüzün sanayi sonrası toplumlarına kadarki süreçte çalışmanın dönüşümü avcılık, tarımsal üretim, sanayileşme gibi farklı üretim alanlarının açılmasına, toplumsal yapıda farklı sınıfsal ayrışmaların yaşanmasına ve bir bütün halinde farklı toplum aşamalarına neden olarak ekonomik ve toplumsal yapıyı belirlemiştir.

KAYNAKÇA

Albertini, J. M. (1995). *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*. Bursa: Ekin

Kitabevi Yayınları.

Arendt, H. (2011). *İnsanlık Durumu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ayas, R. (1982). "Çalışma" Kavramı Hakkında. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 5, 79-87.

Bell, D. (1973). *The Coming Of Post-Industrial Society: A Venture In Social Forecasting*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.

Bloch, M. (1983). *Feodal Toplum*. Ankara: Savaş Yayınları.

Brynjolfsson, E., McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age*. Türk Hava Yolları Yayınları.

Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme Hayır: Marksist Bir Eleştiri*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Diakov, V., Kovalev, S. (2008). *İlkçağ Tarihi 1: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*. İstanbul: Yordam Kitap.

Ford, M. (2018). *Robotların Yükselişi*. İstanbul: Kronik

Frankel, B. (1991). *Sanayi Sonrası Ütopiyalar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Freyer, H. (2014). *Sanayi Çağı*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Gorz, A. (2007). *İktisadi Aklın Eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Basım.

Grint, K., *Çalışma Sosyolojisi*. Bursa: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Huberman, L. (2007). *Feodal*

Toplumdan Yirminci Yüzyıla. İstanbul: İletişim Yayınları.

Illich, I. (2010). *İşsizlik Hakkı*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.

Keser, A. (2014). *Çalışma Psikolojisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Lafargue, P. (1996). *Tembellik Hakkı*. İstanbul: Telos Yayıncılık.

Marx, K. (2013). *1844 El Yazmaları*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K., Engels, F. (2003). *Marx-Engels Seçme Yapıtlar 3*. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K., Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. Ankara: Alter Yayıncılık.

Marx, K., Engels, F. (2014). *Komünist Manifesto*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Meda, D. (2012). *Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öngen, T. (1994). *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Ören, K. ve H. Yüksel (2012). *Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı. Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1 (1), 34-59.

Poloma, M. M. (2011). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Rifkin, J. (1995). *The End Of Work*. New York: G. P. Putnam's Sons.

Rostow, W. W. (1970). *Sanayi Devrimi Nasıl Başladı*. *İktisat Mecmuası*, 30(1-4), 255-278.

Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. İstanbul: Optimist Yayınları.

Sennett, R. (2014). *Karakter Aşınması Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Standing, G. (2014). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şenel, A. (1982). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

Tanilli, S. (2006). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.

Taylor, F.W. (2014). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*. Ankara: Adres Yayınları.

Yazıcı, E. (2010). *İlkçağdan Günümüze Dönüşen İş Kültürü*. Ankara: A Kitap.

Yentürk, N. (1993). *Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadî İşbölümünün Geleceği*. *Birikim Dergisi*, 56-61, 42-57.

Zubritski, Mitropolski, Kerov. (1979). *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*. Ankara: Sol Yayınları.

İNSAN, İSLAM VE İKTİSAT

‘İktisat’ kavramı; iktisadî fenomenleri tahlil edebilmek için insan davranışlarını çözümleyerek bu davranışlardaki düzenli ve sürekli tekrarları -sebeup ve sonuçlarıyla- belirlemeye çalışan sistemli bir aklî çabanın adıdır. Aynı zamanda lügatte “haddi aşmama, aşırı gitmeme, dengeli ve mûtedil olma” anlamlarına gelmektedir.

Gündelik hayatta daha çok tercih edilen ekonomi kavramı ise günümüzdeki manasıyla ilk defa 19.yy sonlarında Alfred Marshall tarafından kullanılmış olsa da bu kavramın yeni bir kavram olmadığı bilinmektedir. ‘Oikonomia’ kavramı Yunancada ‘okios’ ve ‘nomos’ kelimelerinin birleşiminden meydana gelir. Okios, geniş ailenin oluşturduğu ev anlamına gelir. Nomos ise yönetme, düzenleme ve yasa-kanun anlamlarına gelen bir kavramdır. Ekonomi kavramının literal çevirisini ‘ev yönetimi/ idaresi’ şeklinde yapmak yanlış olmayacaktır. Benzer bir şekilde Farabi, İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi akla ilk gelen meşşâî düşüncesinin temsilcileri dış aleme ait ameli konuları ve sosyal olayları üç başlık altında ele alırlar. Bu başlıklar; Ahlâk, İlm-u Tedbîrî’l-Menzîl ve İlm-u Tedbîrî’l-Medîne’dir. Bu üç başlıklar sırasıyla Ahlak, Ev İdaresi ve Şehir İdaresi yani Siyaset şeklinde günümüz Türkçesinde ifade edilmektedir. Burada ‘İlm-u Tedbîrî’l-Menzîl’ yani ‘Ev İdaresi’ ibaresi yazının odağında yer almaktadır. Günümüzde ekonomi kavramı bir insan topluluğunun ya da bir ülkenin, üretim ve ürettiklerini bölüş-

me biçimlerinin ve bu eylemlerden doğan ilişkileri tüm yönleriyle inceleyen bilim dalını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu tanımda dikkatinizi çekmek istediğim iki nokta bulunmaktadır; birincisi artık konu ‘ev’in sınırları aşmış ve ölçeği büyümüş-tür. İkinci nokta ise üretim, tüketim ve bölüşüm biçimlerinden doğan süreçlerin analizi, ekonomi biliminin merkezini işgal etmektedir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında ‘İslâm iktisadı’ genellikle, Kur’an-ı Kerim’den, Sünnetten ve Râşid Halifelerin -hassaten Hz. Ömer’in- uygulamalarından hareketle İslam’ın iktisadî aksiyonlarının tespiti ve İslâma ait iktisadî bir sistemin işleyiş prensiplerini ortaya koyma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle iktisadî alanda yapılan çalışmaların ilm-i fıkıhın usûl ve maksatlarıyla mahdut bir çerçeveye sıkıştığı söylenebilir. Hâlbuki bu nevi çalışmalar sadece dinî/İslâmî ilimlerin usûl ve maksatlarıyla çerçevelenemez. Aynı şekilde iktisat çalışmalarının dinî/İslâmî ilimlerin dışında kaldığı da söylenemez.

Sadece İslâm Hukukunun temel kaynaklarından hareketle, İslâm'ın emrettiği iktisadî bir hayatın inşa edilmesi gayreti, bu gayretin gösterdiği alanın dışında kalan her tür iktisadî davranışın İslâm'ın dışında kaldığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu tür yorumlar, “eşyada asıl olan ibâhadır” ilkesinin aksine hayata ve iktisadî olaylara bakışta daraltıcı bir anlayışın genişlemesine sebep olmaktadır. Her ilmî çalışmada olduğu gibi, dinî ilimlerin konusuna giren ilmî gayretler ve bu gayretler neticesinde ortaya çıkan/elde edilen bilgiler de gayret sahibinin bilgisinin, ferasetinin, deneyiminin, becerisinin, ait olduğu kültürün ortak olduğu aklî bir çabanın ürünüdür. İslâm hakikattir, yapılan ilmî çalışmalar ise bu hakikatin bir yorumu olup, birer beşerî üründür. Her dönemin kendi dinamikleri içerisinde ortaya çıkan İslâm yorumları, o dönemde Müslümanların yüz yüze kaldıkları meydan okumalara verdikleri bir cevaptır. Bununla beraber bu yorumlar İslâm'ın teklifini asrın idrakine taze bir uslûp ile anlatma

çabasıdır. Bu beşerî çabaların neticesini hakikatin yerine ikâme etmek, İslâm'ın bir ideoloji mertebesinde eleştiriye açılmasına, diğer yandan İslâm'a atfedilen iktisadî sistemin uygulamasında ortaya çıkması muhtemel başarısızlıkların İslâm'a mal edilmesine kapı aralayabilir. Hâlbuki her yorum, eskimeye, bozulmaya ve hatta ölmeye mahkûmdur. Bundan dolayı yorumlar tecdîde, ıslâha ve ihyâya muhtaçtır. Müslüman toplumlar, istikamet üzere kalabilmek için, yüz yüze geldiği meydan okumalar karşısında İslâm'dan ilham alarak cevap üretmek zorundadır. Bu üretim sürecinin neticesinde ortaya çıkan cevapların/yorumların İslâmî olduğu söylenebilir fakat onları İslâm'ın/dinin yerine ikâme etmek doğru değildir. Zira her cevap/teori sadece içinden çıktığı toplum için bir çözüm ifade eder. İnsan cehdinin neticesi olan ilmî ürünler evrensel ve değişmez sabiteler olarak algılanırsa zaman içerisinde o ilim havzasının ürettiği medeniyet, sürekliliğini, tazelenme özelliğini kay-

Nihayetinde ‘İslâmî İktisat’, fert ve cemiyetlerin zamanın ruhuna ve toplumun maslahatına göre İslâm’ı yorumlamaları, anlamaları ve tatbikleri neticesinde ortaya çıkan yahut ortaya çıkması beklenen iktisadî faaliyetleri -sebepler ve sonuçlarıyla- belirli bir metodolojiyi takip ederek inceleyen geniş ilmî bir disiplinin adıdır. Bu disiplinden matlûb olunan insanlığın felâhıdır.

beder; durağanlaşır ve karşı karşıya kaldığı meydan okumalara cevap üretemez, temsil ettiği medeniyeti taşıyamaz hale gelir. Bir ilim şayet bir medeniyet(i) taşımıyorsa, o medeniyetin mensuplarının yaşadığı fikrî, amelî, ahlakî sorunlarını çözmekten uzaklaşmışsa, bu ilim artık bir nostaljiye, bir özleme dönüşmüştür.

İktisat ilmiyle meşgul olan Müslümanlar, salt iktisadî problemleri değil aynı zamanda fert ve cemiyeti de içine alan çok yönlü, ciddi ahlâkî problemler sarmalını da konu edinmek durumundadır. Zira asıl dönüştürücü unsur ahlâktır. Yapılan herhangi bir çalışma manevî bilincin ve ahlâkın dönüşümü ile sonuçlanmıyorsa yani yeni bir insan tipi ortaya çıkaramıyorsa, bu çalışmaların usûl ve maksatları sorgulanmalıdır. Bu süreç içerisinde Müslümanların birbirlerinden farklı yorumlar serdetmeleri neticesinde elbet bir takım ihtilâflar ortaya çıkacaktır. Bu ihtilâflar vahdete mâni bir fitne olarak değil aksine rahmet ve berekete vesile bir zenginlik olarak görülmelidir. Yeter ki ihtilâf ahlakının ve kardeşlik hukukunun gereği göz ardı edilmesin. Mamafih bu naçiz satırlar da sahip olduğumuz zenginlik ve bereketin ufak bir parçası olarak telakkî edilmelidir.

Tüm bunlardan sonra; ‘İslâmî İktisat’ kavramı, içerisinde hem bir emri hem bir yorumu hem de bir maksadı barındırmaktadır. Maksadı, ‘İktisat’ kavramının lügat manasında gizlidir ki, bu aynı zamanda İslâm’ın bir emridir. Bundan matlûb olunan ise ibâdullâh’ın terfî-i ahvâlidir. Yorum ise ‘İslâm’ ile ilgili olan kısmındadır. Nihayetinde ‘İslâmî İktisat’, fert ve cemiyetlerin zamanın ruhuna ve toplumun maslahatına göre İslâm’ı yorumlamaları, anlamaları ve tatbikleri neticesinde ortaya çıkan yahut ortaya çıkması beklenen iktisadî faaliyetleri -sebepler ve sonuçlarıyla- belirli bir metodolojiyi takip ederek inceleyen geniş ilmî bir disiplinin adıdır. Bu disiplinden matlûb olunan insanlığın felâhıdır.

Netice olarak, İslâmî iktisat, sadece Allah’ın indirdiği ayetlerden değil aynı zamanda Allah’ın toplumların hayatlarına yerleştirmiş olduğu ayetlerden hareketle, İslâm’ın usûl, makâsîd ve ahlâkıyla iktisadi alanın ihyâsı, ıslâhı yahut tecdîdî şeklinde de anlaşılabilir. Bu ihyâ, ıslâh ve tecdîd çalışmaları sırasında söylediğimiz ya da söylemek istediğimiz sözlerimize Kur’an-ı Ke-rim’den delil aramak yerine Kur’an-ı Kerimin sözüne nasıl ses olabileceğimizin yollarını aramalıyız.

SANAYİ TOPLUMUNDAN EĞLENCE TOPLUMUNA (YENİ EKONOMİDEN EKONOMİ 5.0'A KÜLTÜR VE SANATIN ETKİSİ)

Artık dünyada sadece parasal sermaye değil ekonomik gücü devam ettiren ve büyüten ana unsurların başında insan sermayesi ve kültürel-sanatsal sermayenin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dijitalize olan dünyada Ar-Ge, inovasyon, iletişim ağları kurma, hayat boyu öğrenimle yeni teknolojileri kullanabilen ve geliştiren insan gücünü ayakta tutma tüm bu unsurların pazarlama için 'vitrine' çıkışında sanat ve kültürel kodlar önemli rol oynamaktadır.

Tüm dünyadaki değişim; ekonomik modeller, üretim biçimleri ve pazarlama yollarını da değiştirmektedir. Adam Smith'in 1776'da yayınlanan 'The Wealth of Nations' (Ulusların Zenginliği) adlı kitabıyla başlayan klasik ekonomi dönemi John Maynard Keynes'in 1929 Büyük Ekonomik kriz sonrası yazdığı 'The General Theory of Employment, Interest, and Money' (İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi, 1936) isimli eseriyle son bulduğu söylenebilir. Fakat bu tarihten sonra iktisadi ve ekonomik devirleri ve başat değerleri ve hatta teorileri birbirinden ayırmak o kadar kolay değil; çünkü dönüşüm, her zamankinden daha hızlı olmaktadır. 1990'larda Amerikada çıkan Yeni Ekonomi kavramı iktisadi ya da ekonomik faaliyetlerin salt arz talep dengesi, üretim, istihdam ve finans ayaklarından oluşmadığını gösteren bir gelişmenin habercisiydi.

Artık her şeyin yeniden tanımlandığı dünyada ekonomide bundan nasibini alıyordu. Peki yeni ekonomiyi neler şekillendiriyordu?

"Yeni ekonomi, bir taraftan 90'lı yıllardaki ABD deneyimini ve bu deneyimin enformasyon ve iletişim teknolojileri ile bağlantısını kurarken, diğer taraftan, küresel rekabet ve hızlı teknolojik ilerlemelerle birlikte ekonomilerin kuralları ve kurumlarıyla yeni bir değişim sürecine girdiğini ifade etmektedir.

Enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler sonucu, ekonomide yaşanan belirgin ve kalıcı etkiler mikro ve makro düzeyde pek çok kavramın yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir."¹

Artık dünyada sadece parasal sermaye değil ekonomik gücü devam ettiren ve büyüten ana unsur-

¹ Yeni Ekonomi'nin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları, H. Naci BAYRAÇ, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 1, Sayfa : 41, Haziran 2003

ların başında insan sermayesi ve kültürel-sanatsal sermayenin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dijitalize olan dünyada Ar-Ge, inovasyon, iletişim ağları kurma, hayat boyu öğrenimle yeni teknolojileri kullanabilen ve geliştiren insan gücünü ayakta tutma tüm bu unsurların pazarlama için 'vitrine' çıkışında sanat ve kültürel kodlar önemli rol oynamaktadır.

“Kültürel sermaye genel olarak toplumdaki entelektüel birikim, sanat, inanç, ahlak, gelenek ve görenekler, iş yapma biçimi, yaşam tarzı gibi tüm manevi değerleri kapsar. Kültürel sermaye ekonomideki fiziki ve beşeri sermayenin miktar ve verimliliğini arttırıcı niteliktedir. Kültür ekonomisi ise girdisi kültürel ve entelektüel sermaye olan çıktıları ise çoğunlukla fikri mülkiyet hukukuna konu olan ürünler, eserler, etkinliklerdir. Kültür ekonomisi

ekonomideki diğer endüstriler ile etkileşim içindedir ve bu etkileşim çarpan etkisi ile ekonomide katma değer yaratır.”²

Günümüzde kültür turizminden tutun sinema, yabancı dil öğrenimi, edebi eserler, dijital oyunlar ve yazılımlar, animasyon-anime çizgi filmler ve bunlardan üretilen oyuncaklar artık ekonomilerin en önde gelen katma değerlerini oluşturmaktadır. Örneğin ABD'nin Hollywood filmlerinin sadece sinema salonlarında gösteriminde elde ettiği gelir 2018 yılında 41 milyar dolardır.³ Buna filmlerin tüm dünyadaki TV kanallarına gösterim hakkının satışları hatta DVD-Blu Ray ve internet platformu satışları dahil değildir. Özellikle Netflix, Disney Plus gibi dijital platformların büyük bir hızla büyüyerek yüz milyarlarca dolarlık piyasa değerlerini daha da büyütecekleri kehanet sayılmaz.

2 Ekşioğlu, Zeynep, 2013. “Kültür ile ilgili Faaliyetlerin Ekonomik Etkisi,” EY International Congress on Economics I (EYC2013), October 24-25, 2013, Ankara, Turkey

3 2018'de 41 milyar dolar kazanan Hollywood'un sırrı ne? Palm Springs-Kaliforniya/Muhammed Ruza, <https://aawsat.com/turkish/home/article/1531916/2018de-41-milyar-dolar-kazanan-hollywood%E2%80%99un-s%C4%B1rr%C4%B1-ne>

Krizlerden en az etkilenen ve katma değeri çok yüksek bir sektör olan dijital oyunlar ise Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan'ın açıklamalarına göre 2018 yılında yaklaşık 138 milyar dolar civarında olan küresel oyun pazarı büyüklüğünün, 2021 yılında 180 milyar dolar olması beklenmektedir.⁴

Bizzatihi kendisi pazarlanan sanatsal ürünlerin aynı zamanda başka ürünlerin tüketilip pazarlanmasında da aktif rol aldığını görüyoruz. Sanatsal üretimin peşinden bir kültür ihracının gerçekleştiğini görüyoruz. Filmlerde ya da dijital oyunlarda kullanılan eşyaların, yemek kültürünün daha sonra o sanatsal ürünle hemhal olan kitlelerce kabulünün daha kolay olduğunu örneğin Amerikan filmlerinde bol bol gösterilen lokanta sahnelerinin o ülkeye ait fast-food kültürünün daha hızlı yayılışında müşahade ediyoruz. Artık çocuklarımız Örümcek Adam elbisesi giymekte, kız çocuklarımız Barbie oyuncakları ya da Barbie resimli defterler, eşyalar kullanmak istemektedir. Tüm bunlar aslında sanatın ruhuna aykırı olan metalaşmayı getirirse de ekonomi dünyası için büyük bir kazanç kapısıdır.

“Sanat ürünü ve sanat algısı özellikle kapitalizmle birlikte tarihsel gerçekliğinden kopmuştur. İlkel topluluklardan kapitalist topluma geçiş sürecinde kültür ve sanat evrensel alanı da mikro-meta derecesine düşmüştür. Günümüzde sanatın meta olarak var olma dışında bir seçeneği de neredeyse kalmamıştır. Bu anlamda sanat ürünü de sanatın kendisi de sorgulanmalı ve yorumlanmalıdır.

Günümüzde kültür ve sanat endüstrisi sürecini harekete geçiren temel dinamik, piyasadır. Sanatsal

ve simgesel öğeler ve biçimler, artık bir bütün halinde pazara yönelik olarak üretilmektedir. Dolayısıyla sanata damgasını vuran temel güdü, en geniş satışı yakalamak, en çabuk ve en yüksek kâra ulaşmak haline gelir. Bu durumda, çoğunlukla, verili değerlerin ve genel geçer anlayışın suyuna gitmenin pek dışına çıkılamaz.”⁵

Sanatın metalaşması artık olağan karşılanmakta icatların, çıkartılan ürünlerin dizaynından tutun bu ürünlerin reklamlarının yapılmasına kadar bir dizi süreç artık sanatçılar tarafından yönlendirilmektedir. Bir ülkenin kültürel dinamikleri başka bir ülkenin kültürel dinamiklerinin etkisi altında kalırsa tüketim ve üretim kültürü de bu durumdan etkilenmektedir. Dünyanın herhangi bir yerinde reyting rekorları kıran diziler artık müziklerinin download edilmesinden tutun, oyuncularının giydiği elbiseler, takı ve aksesuarları pazarlamaya kadar farklı satış stratejilerine el atarak büyük bir ekonomik girdi sağlamaktadır.

Bir ürünün pazarlanması sanatsal eserler ,figürler eşliğinde gerçekleştirirken sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçen dünyanın geldiği bu noktaya baktığımızda eğlence toplumuna geçildiğini söylemek zor olmasa gerek.

Kültürel ve sanatsal düşünce tarzının beslediği hayal etme, tasarlama gibi unsurlar, ekonomilerin en önemli unsuru olmaya başlayan inovasyon çalışmalarının anahtarı konumuna gelmiştir. Mimariden bir arabanın dizaynına, bir yemeğin sunumundan üretilen bir objenin şekline kadar artık kreatif özellikler geliştirmek hayati bir önem taşımaktadır çünkü. Üretimin her yerde yapıldığı günümüz dünyasında

4 <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/dijital-oyun-sektorunde-rekor-ihracat-401740.html>

5 Sanat ve İktisadi Yaşam Bağlantıları Üzerine Bir Deneme , Prof. Dr. Nihat FALAY, 1-2 Aralık 2006 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sanat Ekonomisi Sempozyumu bildirisi, Journal of Awareness (JoA) (2016), C.1(Sayı:1): Sh.17,29

rekabet her zamankinde daha acımasız ve sert geçmektedir.

Kültür ve sanatın ekonomi dünyasına verdiği bu desteğin dışında bizatihi kendisi de pazarlanmakta, ekonomik değer olarak ülkelerin ticaret hacmine katkıda bulunmaktadır. WIPO'nun "copyright endüstrileri" ile OECD'nin "içerik endüstrileri (content industries)" tanımlamalarına karşılık kültür ekonomisi ve endüstrileri 'kreatif sektörler, endüstriler' şeklinde tanımlanmaktadır.

"Uluslararası denetim ve danışmanlık şirketi EY'nin Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ve Uluslararası Yazarlar ve Besteciler Dernekleri Konfederasyonu (CISAC) işbirliğiyle gerçekleştirdiği araştırma, kültürel ve yaratıcı endüstrilerin küresel çapta 2.25 milyar dolarlık gelir üretirken, 29,5 milyon kişiye istihdam sağladığını ortaya koydu.

Asya, Avrupa, Kuzey Amerika & Karayipler, Afrika ve Orta Doğu olmak üzere beş bölgede gerçekleştirilen araştırma; medya & eğlence, reklamcılık, mimari & tasarım, kitap, oyun, müzik, film, gazete, performans sanatları, TV ve görsel sanatlar olmak üzere 11 sektör temel alınarak hazırlandı.

Dünyanın en hızlı büyüyen sektörleri arasında yer alan kültürel ve yaratıcı endüstrilerin; gelir üretimini, istihdamı ve ihracat kazançlarını doğrudan etkilediğini vurgulayan rapor, kültürel ve yaratıcı endüstrilerin güçlü bir şekilde gelişimi için bu alanda üretim yapanların haklarını koruyan yasaların önemine değiniyor.⁶

Ekonominin değişen yapısında her gün yeni bir kavram çıkmaktadır. Belki bu yazıda kullandığımız Ekonomi 5.0, Almanya menşeli Endüstri 4.0 gibi kavramlar bir yıl sonra eskimiş olacak fakat burada tek değişmeyen şey insanlığın hayal gücü olacak. Ekonomi, geçmiş yüzyıllardaki gibi sadece hammadde üretimi ve pazarlanması gibi dar bir alandan çıkmış başta kültürel ve sanatsal olmak üzere farklı disiplinlere ihtiyaç duyan o alanları hem besleyen hemde beslenen bir alan haline gelmiştir. THY'nin dünyaca ünlü ve Oscar ödüllü İngiliz yönetmen Ridley Scott'a reklam filmi çekmesi marka değerinizi, ekonomik gücünüzü sanatla yükseltilebileceğinizi gösteren basit bir örnektir. Artık ekonomik performansınızı, elde ettiğiniz üründen daha çok onu pazarlama stratejisi artırmaktadır. Pazarlama stratejilerinde ise kültürel ve sanatsal performansınız en önemli unsurdur.

6 Kültürel ve yaratıcı sektörler ekonomiye güç veriyor , İstanbul, 25 Ocak 2016, <https://www.ey.com/tr/tr/newsroom/news-releases/2015-ey-kulturel-ve-yaratıcı-sektorler-ekonomiye-guc-veriyor>

"Uluslararası denetim ve danışmanlık şirketi EY'nin Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ve Uluslararası Yazarlar ve Besteciler Dernekleri Konfederasyonu (CISAC) işbirliğiyle gerçekleştirdiği araştırma, kültürel ve yaratıcı endüstrilerin küresel çapta 2.25 milyar dolarlık gelir üretirken, 29,5 milyon kişiye istihdam sağladığını ortaya koydu.

Memur-Sen'in
Bilimsel, Akademik ve Sosyal Hayata Katkısıdır.

+90 312 230 48 98 www.memursen.org.tr